

Werkprogramma 2004

Werkprogramma 2004

InnovatieNetwerk Groene Ruimte en Agrocluster
Postbus 20401
2500 EK Den Haag
tel.: 070 378 5653
internet: www.agro.nl/innovatienetwerk/

ISBN: 90 – 5059 – 211 – 2

Overname van tekstdelen is toegestaan, mits met bronvermelding.
Rapportnr. 04.3.037 (serie basisdocumenten), Den Haag, januari 2004.

Voorwoord

Voor u ligt het werkprogramma 2004 van InnovatieNetwerk Groene Ruimte en Agrocluster. Een werkprogramma, dat invulling geeft aan de taakstelling van InnovatieNetwerk:

Het op gang brengen van grensverleggende vernieuwingen in de domeinen landbouw, agribusiness, voeding, natuur en groene ruimte, gericht op duurzame ontwikkeling. Door het ontwikkelen van nieuwe concepten, het bij elkaar brengen van nieuwe combinaties van partijen, het waar nodig doorbreken van bestaande structuren en verhoudingen en het mobiliseren van partijen om te komen tot praktijkexperimenten. Een combinatie van denken en doen.

Ten opzichte van 2003 is de focus gericht op concept-ontwikkeling én -implementatie verder verscherpt. Projecten als “Kas als Energiebron”, “Agroproductieparken” en “Tuinbouwcluster Academie” komen in de fase van implementatie, hetgeen weer nieuwe uitdagingen met zich meebrengt. Wij hopen dat u zich door dit werkprogramma uitgenodigd voelt om bij ons netwerk betrokken te raken of te blijven.

*Dr. J. Kremers,
Voorzitter InnovatieNetwerk Groene
Ruimte en Agrocluster.*

*Dr. G. Vos,
directeur InnovatieNetwerk Groene
Ruimte en Agrocluster.*

Inhoud

Voorwoord	i
Inleiding	1
Groene Ruimte	
Werkplan	3
Projectbeschrijvingen	13
Transitie Duurzame Landbouw	
Werkplan	31
Projectbeschrijvingen	47
Voeding voor een gezonde samenleving	
Werkplan	67
Projectbeschrijvingen	77
Lerende Netwerken	
Werkplan	93
Projectbeschrijvingen	101
Communicatie en Beeldvorming	
Werkplan	105
Totaalbegroting 2004	109

Inleiding

In het innovatiedomein zijn vele partijen actief. Vanuit een onafhankelijke positie tussen partijen in, vervult InnovatieNetwerk Groene Ruimte en Agrocluster hierin een specifieke rol. De kerntaak van de organisatie is:

Het ontwikkelen van vernieuwende, grensverleggende concepten in de domeinen landbouw, voeding en groene ruimte en die concepten tot uitvoering (laten) brengen via experimenten/ pilotprojecten. Richtsnoer is hierbij Duurzame Ontwikkeling en de blik op een wat langere tijdshorizon (10-20 jaar). Die concepten richten zich op het oplossen van sleutelbelemmeringen bij ingrijpende vernieuwingsprocessen of op kansrijke doorbraken.

Door het bestuur zijn de volgende doelstellingen geformuleerd:

Aan het einde van 2005, het jaar van de evaluatie, moeten er 15 grensverleggende concepten liggen, waarvan er voor minimaal de helft een begin van uitvoering moet zijn, dan wel heeft geleid tot wezenlijke koerswijzigingen in het beleid.

Op basis van de aangescherpte focus en de ervaringen van de afgelopen 2 jaar is de taakgroepenstructuur aangepast. De taakgroepen zijn nu georganiseerd rondom 3 centrale thema's: Transitie Duurzame Landbouw, Groene Ruimte (voorlopige titel) en Voeding voor een Gezonde Samenleving. De trekkers van deze thema's zijn respectievelijk de heren De Boon, Andriessen en Veenhof.

De ICES/KIS-programma's zijn ingediend en beoordeeld. InnovatieNetwerk had een belangrijke rol in vijf programma's. Vier van deze programma's zijn uiteindelijk gehonoreerd door het Kabinet, waarbij een twee programma's nog enige bijstelling behoeven. De programma's Transitie Duurzame Landbouw, SysteemInnovatie Ruimtegebruik, Leven met Water en Kennisnetwerk Systeeminnovaties zullen in 2004 tot uitvoering komen. Gelet op de brede belangstelling voor de problematiek rondom het afgewezen programma Voeding & Voedselintegriteit zal in 2004 gezocht worden naar andere mogelijkheden om essentiële onderdelen van dit programma tot realisatie te brengen. *(voorlopige tekst, afhankelijk van definitieve besluitvorming)*

Het concept voor de Kas als Energiebron is overgedragen aan overheid en bedrijfsleven. Het is nu zaak om een pilot te realiseren, waarbij inmiddels duidelijk is, dat dit inspanning van onze kant zal blijven vergen.

Het traject Nieuwe Dorpen kwam tot volle bloei, met veel respons uit een breed netwerk van partijen.

De Tuinbouwcluster Academie is in z'n voorbereiding zo ver gekomen, dat deze tot oprichting kan komen. Op basis van onze ervaringen in de afgelopen 2 jaar zijn sleutelbelemmeringen voor gebiedsgerichte vernieuwingen geformuleerd. In 2004 zullen we werken aan vernieuwende oplossingen voor een aantal van deze belemmeringen. Rondom Agroproductieparken zijn door maatschappelijke partijen meerdere initiatieven ontwikkeld. InnovatieNetwerk is bij enkele hiervan nauw betrokken.

Er werd overeenstemming bereikt over de opzet van een Stichting Innovatie Rundveehouderij (SIR), zulks naar analogie van het SIGN-model in de glastuinbouw.

Op het terrein van voeding werd met succes een smaaklespakket voor basisscholen geïntroduceerd.

Ook 2004 zal een bewogen jaar zijn. De uitvoering van ICES/KIS-programma's zal vermoedelijk gepaard met een verhuizing. Enkele medewerkers zullen een substantieel deel van hun tijd werkzaam zijn in ICES/KIS-programma's. Als compensatie zullen enkele nieuwe medewerkers op tijdelijke en deeltijdbasis worden aangetrokken. Ook zal de directeur van SIR voor 50% werkzaam zijn bij InnovatieNetwerk. Door restitutie

van een deel van de voorfinanciering voor de ICES/KIS-trajecten, zal de budgettaire ruimte in 2004 groter zijn dan in 2005.

De sterkere focus op conceptontwikkeling heeft in het nu voorliggende programma gestalte gekregen. In 2004 enkele trajecten de aandacht in de realisatiefase komen. Tenslotte werpt de evaluatie in 2005 nu reeds zijn schaduw vooruit. In samenwerking met de Universiteit van Amsterdam en SIOO worden enkele trajecten geëvalueerd en begeleid. Naast het versterken van de eigen professionaliteit, moet dit leiden tot een in 2005 uit te brengen paper, waarin de ervaringen van de afgelopen jaren zijn geanalyseerd en waarin voorstellen worden geformuleerd voor een 'nieuwe sprong voorwaarts' voor de periode daarna.

Groene Ruimte

0. Inleiding

Besloten is om vanaf 1 januari 2004 de thema's 3D (Dynamische Duurzame Delta), Regionale Innovatie en delen van Leven met Water samen te voegen tot een nieuw thema Groene Ruimte¹. Om die reden wordt in deze tekst voor het werkprogramma 2004 wat uitgebreider dan andere jaren aandacht besteed aan een algemene omschrijving van de problematiek en te onderscheiden subthema's. Bij de korte terugblik op 2003 wordt al gebruik gemaakt van de nieuwe indeling. De resultaten van de afzonderlijke thema's die nu gebundeld zijn komen in het jaarverslag en eventueel afzonderlijke documenten uitvoerig aan de orde.

1. Problematiek en ambitie

Het hoofdprobleem ten aanzien van de groene ruimte is dat zó veel mensen en partijen die groene ruimte willen gebruiken, dat het onmogelijk is alle claims afzonderlijk in te willigen. Er moet een Ecologische Hoofd Structuur worden gerealiseerd, de aanleg van (spoor)wegen vraagt om ruimte, er is behoefte aan waterberging, nieuwe woonwijken en industrieterreinen moeten worden ontwikkeld enz. Tegelijkertijd staat de landbouw, de traditionele drager van het landschap, onder druk. Subsidies worden afgebouwd en deze sector wordt steeds meer gezien als een economische activiteit die het inkomen uit de markt moet verdienen. Maar in diverse regio's zijn de omstandigheden voor concurrentie op wereldschaal ongunstig, bijvoorbeeld omdat er sprake is van kleinschalige landschappen die we willen behouden (terwijl de concurrentie vraagt om schaalvergroting) of omdat mogelijk toekomstig stedelijk gebruik van de grond een prijsopdrijvende werking heeft. Kenmerkend is verder dat het onderscheid tussen stad en platteland vervaagt.

Er is dus sprake van veel uiteenlopende belangen en ontwikkelingen. In dergelijke omstandigheden zijn gesprekken over gedeeld gebruik noodzakelijk. Die gesprekken leiden echter vaak tot onduurzame oplossingen en acties in die zin dat een of meer aspecten van duurzaamheid (people, profit en planet) onvoldoende aandacht krijgen. Bovendien houden die oplossingen en acties vaak onvoldoende rekening met autonome lange termijn ontwikkelingen en trendbreuken zoals bijvoorbeeld klimaatveranderingen, vergrijzing, en dergelijke. Voor deze tekortkomingen zijn drie oorzaken aan te geven:

- a. Het ontbreekt vaak aan inspirerende **inhoudelijke voorbeelden** van gedeeld gebruik, waarin autonome lange termijn ontwikkelingen en trendbreuken zijn verdisconteerd;
- b. Het ontbreekt aan voldoende kennis over nieuwe **organisatievormen** die het beheer bij gedeeld gebruik regelen. Bovendien belemmert soms de huidige organisatie – vanwege vigerende belangen – het zoeken naar nieuwe oplossingen;
- c. Er zijn nog weinig goede voorbeelden van **processen** die leiden tot de gewenste nieuwe gezamenlijkheid.

De ambitie voor het thema groene ruimte kan nu als volgt geformuleerd worden: het ontwikkelen en tot uitvoering brengen van vernieuwende, grensverleggende en toekomstgerichte concepten die er voor zorgen dat de groene ruimte zich op een duurzame wijze ontwikkelt, in de zin dat aan alle drie de P's (People, Profit en Planet) optimaal aandacht besteed wordt.

¹ Er wordt nog nagedacht over een fraaiere titel. Alternatieven die circuleren zijn: Platteland in Transitie; Dynamisch Duurzaam Platteland; Naar een Duurzaam Platteland; Duurzame Plattelandsontwikkeling.

Het ontwikkelen van nieuwe concepten gebeurt uiteraard in nauwe interactie met “de praktijk”. Voor elk concept zal daarom geprobeerd worden regio’s te interesseren voor een pilotproject.

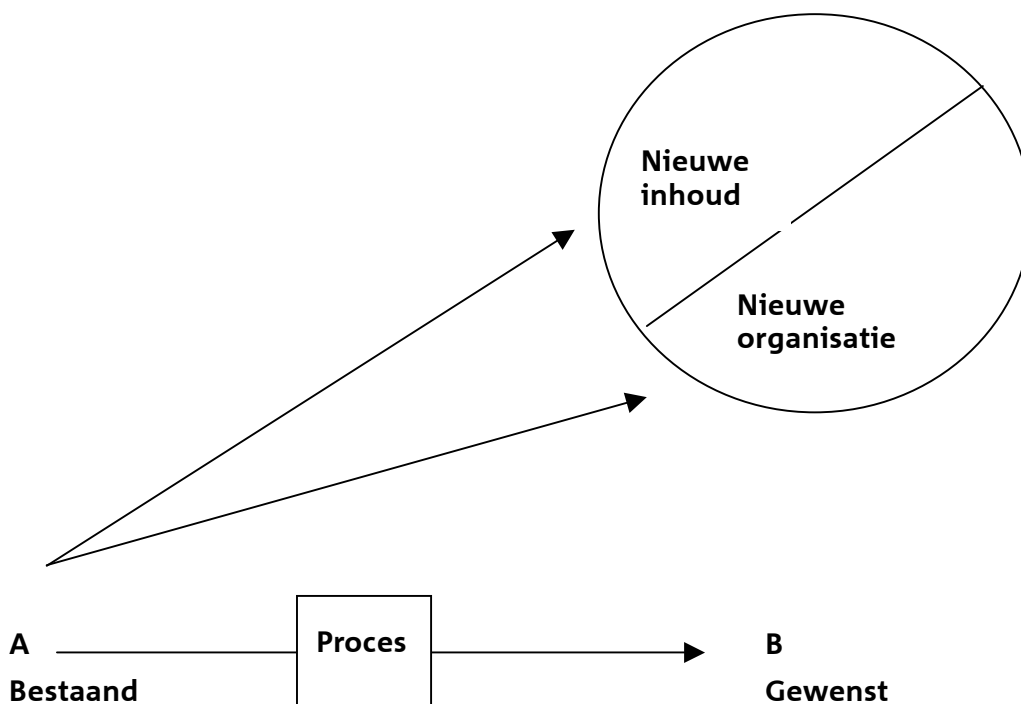
Eind 2005 zouden er tenminste vijf nieuwe concepten op de rails gezet moeten zijn. Twee concepten (Nieuwe Dorpen en Hergebruik reststromen natuurbeheer) zijn al redelijk ver ontwikkeld, maar één daarvan (Hergebruik) bevindt zich enigszins in de marge van het probleem waar dit thema zich op richt. Andere onderwerpen waarvan wij op dit moment veel potentie verwachten zijn:

- Nieuwe concepten voor landschapsbeheer;
- Zilte perspectieven;
- Procesarchitectuur nieuwe generatie gebiedsgericht beleid.

Voor andere onderwerpen geldt dat het zoekproces naar de nieuwe concepten nog gaande is. Zie paragraaf 5 voor meer details.

2. Drie invalshoeken

Elke oplossing voor het bovengeschetste probleem, c.q. ieder systeeminnovatief traject bevat drie invalshoeken: een **inhoudelijk** deel over mogelijke combinatie-mogelijkheden van functies, een **organisatiedeel** waarin het gezamenlijke beheer van de nieuwe combinaties geregeld wordt, en een **procesdeel** waarin een optimale inhoud en organisatie tot stand gebracht worden. Deze elementen volgen elkaar niet op in de tijd, maar beïnvloeden elkaar continu. In schema:

Hiermee zijn ook drie invalshoeken gegeven van waaruit het thema Groene Ruimte naar de problematiek in de groene ruimte kijkt.

Inhoud

In allerlei nota's (o.a. de Vijfde Nota RO) wordt geconstateerd dat er (te) veel claims op de ruimte zijn. Dat leidt tot een tekort aan ruimte, maar vooral tot onvoldoende kwaliteit in de ogen van de gebruikers of anderszins. Kortom: tot onduurzaam gebruik. Om daar wat aan te doen, zijn verschillende strategieën bedacht, onder andere: intensiveren (waardoor een bepaalde claim minder ruimte nodig heeft); combineren (waardoor een aantal claims samen minder ruimte innemen) en exporteren (waarbij een bepaalde claim in een land met meer ruimte wordt gerealiseerd).

Op macroniveau zijn al veel van dergelijke strategieën uitgewerkt tot wat genoemd zou kunnen worden ruwe ideeën. Het probleem zit hem hier vooral in het concreet maken van deze ideeën, waarbij bijvoorbeeld veel preciezer aangegeven dient te worden wat in welke mate gemengd gaat worden en wat dat vanuit duurzaamheid-oogpunt oplevert. Het gaat hier dus om het ontwikkelen van onweerstaanbare voorbeelden van duurzame inhoudelijke oplossingen voor concrete ruimtelijke problemen. Of, in andere termen gezegd, het gaat om het ontwikkelen en tot uitvoering brengen van concepten voor gedeeld gebruik van de ruimte.

Organisatie

Op een bepaald schaalniveau bezien gaat het altijd om een combinatie van functies en dus vaak ook om een combinatie van partijen. Heel belangrijk is dan de vraag hoe die partijen tot een gezamenlijk beheer kunnen komen op een dusdanige wijze dat:

- De combinatie van functies vanuit duurzaamheidperspectief optimaal is en blijft;
- De lusten en lasten van de combinatie van functies eerlijk over de partijen verdeeld zijn.

Vaak is ook een probleem dat de bestaande organisatie (het institutionele kader) vernieuwing tegenhoudt, omdat die vernieuwing wellicht tot aantasting van bestaande posities leidt. Nieuwe coalities ontstaan niet vanzelf. Bovendien kan erkenning van nieuwe organisaties op weerstand stuiten. Milieucoöperaties zijn daarvan een voorbeeld. Bij het inrichten van het proces om een nieuwe organisatie tot stand te brengen zal hiermee rekening gehouden moeten worden.

Dit leidt tot een tweevoudige opgave bij dit onderdeel:

- a. Het analyseren van de bestaande organisatievormen en de bestaande toedeling van verantwoordelijkheden om aldus belemmeringen voor vernieuwing op te sporen;
- b. Het ontwerpen van nieuwe arrangementen (beheersconcepten) die zorgen dat de nieuwe combinatie van functies duurzaam kan (blijven) bestaan.

Proces

In het zoeken naar oplossingen voor het onduurzame gebruik van de ruimte heeft de overheid te veel een monopolie en worden burgers, bedrijven, maatschappelijke organisaties en kennisinstellingen te weinig betrokken. Dit heeft twee grote nadelen:

- a. De creativiteit van deze groepen in het bedenken van oplossingen wordt niet benut. Dat leidt tot suboptimale oplossingen;
- b. Er ontstaat onvoldoende draagvlak, met als gevolg dat plannen niet of maar moeizaam uitgevoerd kunnen worden.

De uitdaging is hier het zodanig ontwerpen van processen dat maximaal gebruik gemaakt wordt van de aanwezige creativiteit, rekening gehouden wordt met weerstanden bij deelnemers en in bestaande organisaties en instituties, en al in een vroeg stadium draagvlak voor oplossingen wordt gecreëerd.

Ter voorkoming van mogelijke misverstanden:

De drie invalshoeken van inhoud, organisatie en proces kunnen weliswaar worden onderscheiden maar zullen in de praktijk van transitieën nauw verweven zijn. Wel is het zo dat projecten vaak een duidelijk focus hebben op een bepaalde invalshoek. Bij Nieuwe Dorpen ligt de nadruk bijv. op inhoud (nieuwe ontwerpen), bij het Countryside Exchange Project (Glynwood) is het proces de dominante invalshoek, en bij Groene Diensten de organisatie. Overigens zal de focus lopende een transitietraject bij voortdurende wijzigingen, zo leert de ervaring.

3. Subthema's

Zoals in paragraaf 1 is aangegeven is de ambitie van het thema het ontwikkelen en tot uitvoering brengen van vernieuwende, toekomstgerichte en grensverleggende concepten. Daarbij kan gedacht worden aan onderwerpen als Nieuwe Dorpen of ontwerpen voor beheer van de kwaliteiten van cultuurlandschappen. Concepten worden primair ontwikkeld door het uitvoeren van projecten. Daar ligt dus ook de nadruk op.

Om echter te kunnen bepalen of de projecten voldoende gespreid zijn over het brede thema groene ruimte, is een handig hulpmiddel het onderscheiden van subthema's. Wij stellen er hier vier voor. De subthema's zijn niet bedoeld om het thema groene ruimte nader in te perken, maar als een eerste check op de vraag of we voldoende breed aan het werk zijn. Bovendien gaat het eerder om aanvliegroutes dan om afbakeningen, omdat we immers proberen problemen in hun integrale context te zien.

3.1. *Landschap en natuur*

Het probleem hier is dat economische ontwikkeling als vijand van landschappelijke en natuurlijke kwaliteit wordt gezien, en dat het proces van het betrekken van burgers en bedrijven bij het beleid nog maar net (de nota Natuur voor mensen) is begonnen. Dit leidt aan de ene kant tot grote financiële problemen ten aanzien van natuur en landschap, en aan de andere kant tot een beperkt draagvlak voor wat er wordt gedaan.

De ambitie is het zodanig benutten van de economische dynamiek dat ook het landschap en de natuur zich optimaal kunnen ontwikkelen, en wel op een zodanige wijze dat ook rekening gehouden wordt met heersende en vooral toekomstige waarden en normen.

Om die ambitie waar te maken worden onder andere nieuwe financiële en organisatorische concepten voor landschapsbeheer ontwikkeld en wordt gezocht naar slimme combinaties van rode en groene functies en een betere afstemming tussen stad en platteland.

3.2. *Water*

Tot op dit moment zijn we in Nederland op een erg technische manier met water omgegaan. Het idee was dat met verhoging van dijken, het aanleggen van waterkeringen en meer van dat soort ingrepen het water beheerst zou kunnen worden. De gebeurtenissen de afgelopen jaren hebben geleerd dat deze strategie een illusie is. Kort na elkaar is Nederland getroffen door een aantal flinke (soms bijna) overstromingen. In 2003 had ons land te kampen met ernstige droogte.

De ambitie hier is te komen van een strategie die samengevat kan worden met de termen "water weren" naar een strategie die meer de nadruk legt op wat samengevat kan worden met de woorden "water accommoderen". Het gaat er bij dit subthema om de kansen die deze nieuwe strategie biedt voor de groene ruimte (landbouw, natuur en landschap, recreatie en wonen) zichtbaar te maken. Daarbij is de uitdaging burgers en overheden te verleiden met nieuwe ontwerpen die tot de verbeelding spreken. In die concepten zal het watersysteem het ordenend principe zijn en de richtinggevende factor voor bij het concept te betrekken actoren. Aandacht wordt ook besteed aan institutionele belemmeringen om op een andere manier om te gaan met water.

3.3. *Wonen en werken*

Aan de ene kant wordt steeds betoogd dat een economisch sterk landelijk gebied nodig is om weerstand te bieden tegen ruimteclaims vanuit de stad, maar aan de andere kant is men zeer beducht dat er economische activiteiten worden ontwikkeld die de eigenheid van het landschap aantasten. Dat leidt tot gemiste kansen. Wat betreft het wonen speelt een breed scala aan problemen op het platteland, zoals onvoldoende woonruimte voor starters en het wegvallen van voorzieningen en sociale cohesie.

De ambitie is hier om de maatschappelijke behoeften ten aanzien van wonen en werken in het landelijk gebied op een duurzame manier te realiseren. Deze ambitie wordt met name gerealiseerd via het ontwikkelen van het concept Nieuwe Dorpen.

3.4. Regionale vernieuwing

In de eerste drie subthema's zijn de aanvliegroutes voor een duurzame groene ruimte landschap en natuur, water en wonen/werken. De nadruk ligt hierbij op inhoud en organisatie, hoewel ook aandacht aan het proces wordt besteed. De ervaring leert dat veel vernieuwingen niet van de grond komen omdat (sommige van) de betrokken partijen belang hebben bij handhaving van de status-quo. Vaak is dat lastig te doorbreken. Daarom wordt een vierde subthema onderscheiden waarin concepten ontwikkeld worden om van de huidige situatie naar de gewenste situatie te komen. Het probleem waar het hier om gaat is dat het lastig is om in een situatie met veel partijen en veel belangen, die soms ook heel verschillend zijn, het eens te worden over inhoudelijke en organisatorische concepten die duurzaam zijn in de zin dat op eenduidige wijze aandacht besteed wordt aan de onderdelen people, profit en planet, en die ook voldoende rekening houden met belangrijke autonome ontwikkelingen en trendbreuken zoals vergrijzing, klimaatverandering en zo meer.

De ambitie hier is om, gekoppeld aan inhoudelijke onderwerpen, te komen tot nieuwe procesconcepten die aangeven hoe partijen de bovengeschetste problemen om te komen tot een duurzame en toekomstgerichte inhoud en organisatie het hoofd kunnen bieden.

Het belangrijkste nieuwe concept hier betreft een ontwerp voor een volgende generatie gebiedsgericht beleid. Ten aanzien van dit subthema wordt nauw samengewerkt met het thema Lerende Netwerken.

4. Korte terugblik 2003

In 2003 is (opnieuw) veel tijd besteed aan het ICES/KIS-programmavoorstel Systeeminnovatie Ruimtegebruik en Gebiedsontwikkeling Stad en Land (SRG) dat samen met Habiforum op 17 februari 2003 bij Senter is ingeleverd. InnovatieNetwerk krijgt via dit programma een betere toegang tot dat deel van de kennisinfrastructuur dat zich vooral met stedelijke problemen bezighoudt. Dit zorgt voor een grote verruiming van de kennisbasis. Bovendien doen veel problemen zich juist voor in het overgangsgebied tussen stad en platteland. Deze kunnen door de voorgestelde samenwerking beter aangepakt worden. Voor de uitvoering van het programma wordt verregaand samengewerkt met Habiforum, dat daarbij de *lead* heeft. In het kader van ICES/KIS is ook meegewerkt aan het programmavoorstel "Leven met Water". Via samenwerking en personele unies zal er gewerkt worden aan het ontwikkelen van nieuwe concepten om met de waterproblematiek om te gaan.

Naast ICES/KIS is in 2003 ook gewerkt aan projecten. Die worden hieronder kort gepresenteerd, gerangschikt naar subthema.

Landschap en natuur

- Nieuwe concepten voor landschapsbeheer: in dit project wordt nagegaan hoe in de toekomst het beheer van het landschap in een situatie met en zonder productielandbouw geregeld zou kunnen worden, waarbij handhaving of verbetering van de landschappelijke kwaliteit uitgangspunt is. Het jaar 2003 is gebruikt om een aanpak voor dit project uit te werken en concrete casus te selecteren.
- Kwetsbare vanzelfsprekendheden rond natuur: nagegaan is welke ideeën en regels rond natuur die als "normaal" worden beschouwd de aanpassing van natuur aan de wensen van de samenleving bemoeilijken. Voor die regels en ideeën zouden nieuwe concepten ontwikkeld moeten worden. Methodisch gezien wordt in dit project nagegaan of op een georganiseerde manier benodigde systeeminnovaties opgespoord kunnen worden.

- Nieuwe ontwerpen voor landbouw rond de stad: de opgave in dit project is om de directe omgeving van de stad – met de daar vaak dominant aanwezige landbouw – zo in te richten dat deze wordt verbonden met de stad. Daarbij staat de invalshoek van de stedeling centraal. Er zijn drie steden geselecteerd waarvoor een ontwerp voor het ommeland wordt gemaakt. In bijeenkomsten hebben stedelingen ontwerpeisen geformuleerd. Deze eisen zijn input geweest voor de ontwerpen. De ontwerpen zullen naar verwachting in de loop van 2004 beschikbaar komen.
- Hergebruik reststromen natuurbeheer: samen met Staatsbosbeheer, BTG (een bedrijf voor innovatieve technologie), DCO (Duurzame Chemische Ontwikkeling) en de Nationale Investeringsbank is nagegaan of het technisch en financieel-economisch mogelijk is natuurgras (dat nu vaak als afval wordt gestort) via een proces van pyrolyse om te zetten in olie. Dat lijkt mogelijk, maar brengt in den beginne de nodige risico's met zich mee in verband met de benodigde opschaling van de bestaande technieken. Om die risico's het hoofd te bieden zal een aanvraag bij EZ worden ingediend.
- Natuur en gezondheid: InnovatieNetwerk ondersteunt de verkenning op dit terrein. RMNO² heeft de *lead*. Ook de RGO³ is betrokken. Verder zijn met NIDO⁴ afspraken gemaakt over samenwerking ten aanzien van projecten gericht op de relatie gezondheid en groene ruimte. Dit om ook op dit terrein vernieuwende concepten te ontwikkelen.

Water

- Freude am Fluss: dit project richt zich op de vraag of waterberging dat nu vooral NIMBY-gedrag uitlokt (not in my backyard), zo aantrekkelijk gemaakt kan worden dat mensen er graag aan mee willen werken (PLIMBY: please in my backyard). In 2003 is een aanvraag ingediend bij Interreg. Deze is gehonoreerd. Per 1 oktober 2003 is dit meerjarige project van start gegaan. InnovatieNetwerk speelt overigens in dit sterk op onderzoek gerichte project een relatief kleine rol. KU Nijmegen leidt dit project.
- Zandwinning: Op 9 april heeft een workshop plaatsgevonden, waarin de vraag centraal stond of zandwinning niet gebruikt kan worden om te combineren met waterberging en als motor voor plattelandontwikkeling. Belangrijkste conclusie uit de workshop was dat er een grote behoefte is aan een voorbeeldproject dat laat zien dat met de zandwinners goed samen te werken valt. In nabesprekingen is ook naar voren gekomen dat er behoefte is aan het ontwikkelen van een vorm van zandwinning die als het ware zijn eigen grondstof (zand) voortbrengt. Nu wordt bezien of er vanuit conceptuele optiek een inspirerend vervolg mogelijk is. Zo niet, dan ligt de bal verder vooral bij de andere partijen.
- Watertafel: Hier zijn waterprojecten startklaar gemaakt waarin partijen samenwerken die dat tot dusver nog niet deden. Ook is geprobeerd een gremium te organiseren (de Watertafel) dat lering trekt uit afgeronde projecten en nieuwe entameert.
- Waterbeheer De Betuwe: pilots zijn ontwikkeld waarin waterberging gekoppeld wordt aan nieuwe economische waarden. De ontwikkelde ideeën zijn in het najaar van 2003 gepresenteerd en besproken met betrokken actoren. Per idee is een potentiële trekker gezocht die nu samen met actoren het idee gaat uitwerken. Vooralsnog lijkt verdere betrokkenheid van InnovatieNetwerk niet nodig.

² Raad voor Ruimtelijk, Milieu- en NatuurOnderzoek.

³ Raad voor Gezondheidskundig Onderzoek.

⁴ Nationaal Initiatief Duurzame Ontwikkeling.

- Community of Practice “Ruimte voor water”: de start van de COP is gekoppeld aan het BSIK kennisproject “Leven met Water”, in de verwachting dat het Kabinet in oktober 2003 positief zal besluiten over de toewijzing van middelen aan dit project.
- Zilte perspectieven: in de verkennende studie die is uitgevoerd door DHV en CLM, worden drie perspectieven onderscheiden om slim om te gaan met verzilting: beter omgaan met zoet water; méér doen met brak water; zoute kansen benutten. Ook zijn projectideeën geformuleerd om deze perspectieven handen en voeten te geven. In het najaar wordt nagegaan welke van die ideeën met voorrang aangepakt zouden moeten worden.

Wonen en werken

- Nieuwe Dorpen: onder deze vlag zijn in 2003 diverse activiteiten ondernomen, allemaal gericht op de vraag of het helemaal vrij denken over ruimtelijke ordening kansen biedt om problemen als wegvallende werkgelegenheid, voorzieningen en sociale cohesie en landschappelijke verloedering het hoofd te bieden. Op 30 september zijn de eerste resultaten van de zoektocht aangeboden aan de DG's van VROM en LNV, Bakker en Van der Zande. Verder is nagegaan of een Nieuw Dorp in de gemeente Dantumadeel zoden aan de dijk zet, en hoe dat er dan uit zou kunnen zien. De resultaten van deze exercitie zijn gepresenteerd op een landelijke conferentie op 20 november, die (uiteraard) in de gemeente Dantumadeel heeft plaatsgevonden.
- Jongeren en nieuwe ontwerpen voor Zeeland: in 2002 is gewerkt aan het benoemen en uitwerken van projecten om de gewenste toekomst naderbij te brengen. Op 25 maart zijn de uitwerkingen aangeboden aan de Commissaris van de Koningin in Zeeland. Nu is uitvoering van deze projecten aan de orde. De betrokkenheid van InnovatieNetwerk bij de uitvoering is beperkt.
- Kleine stations: diverse kleine plattelandsstations hebben hun vervoersfunctie verloren, c.q. hun voortbestaan staat onder druk. InnovatieNetwerk heeft een project ondersteund waarin voor zes kleine stations is gezocht naar nieuwe invullingen. Daarbij ging het zowel om nieuwe functiecombinaties als om ideeën om stations een functie te geven in het kader van plattelandsontwikkeling, waarbij maximaal gebruik wordt gemaakt van de ontmoetingsfunctie die stations naar hun aard hadden of hebben. Via enkele workshops zijn lokale initiatieven, ideeën en ervaringen uitgewisseld. Het eindrapport, waarin dit alles is vastgelegd, wordt in december 2003 verwacht.

Regionale vernieuwing

- Veenkoloniën: via een quick scan is nagegaan of de IBA-methode (IBA staat voor Internationale Bau Ausstellung) die tot 2000 is toegepast in het Emscher Park (Roergebied) en die nu toegepast wordt in het meer landelijke Fürst Pückler Land, ook bruikbaar zou kunnen zijn voor de Veenkoloniën en andere gebieden in Nederland. De resultaten van de quick scan zijn eind november besproken met een vertegenwoordiging van de Stuurgroep Veenkoloniën. Toen is ook de quick scan Economisch fundament Veenkoloniën (grotendeels uitgevoerd in 2002) aan de orde gesteld.
- Groene wegen en corridorontwikkeling: in dit project is nagegaan waarom bepaalde gemeenten er wel in slagen ecoducten te ontwikkelen die meerdere functies herbergen (bijvoorbeeld kantoren) en andere niet. Dit heeft geleid tot de formulering van procesvereisten voor multifunctionele ecoducten.
- Procesarchitectuur van Interactieve Beleidsvorming: heeft geresulteerd in een in de praktijk (Aalten) getoetst ontwerp met handreikingen voor een op de formele democratische besluitvorming afgestemd interactief proces. Direct hieraan gekoppeld is het project Alblasserwaard/Vijfherenlanden, gericht op interventies om interactieve beleidsprocessen effectiever te maken. Verder is er een duidelijke link met het project Bestemming Burger waarin samen met Habiforum nieuwe vormen van betrokkenheid van burgers bij de inrichting van de ruimtelijke omgeving zijn verkend in drie pilot-gemeentes (Aalten, Stadskanaal en Ede). Deze rapporten

worden (mede) gebruikt om de transitieopgave(n) ten aanzien van het subthema regionale vernieuwing te benoemen.

- Glynwood: de in de VS ontwikkelde Country Exchange Method heeft als centraal element een buitenlandse visitatie van 1 week, die uitmondt in aanbevelingen voor de aanpak van de aanwezige problemen. Deze methode is voor de Nederlandse situatie getest in Beveland. De ervaringen zullen worden ingebracht in het BSIK-programma SRG waarin een project gericht op visitaties is geformuleerd.
- Vathorst: in dit project is voor de noordelijk van Amersfoort gelegen wijk Vathorst nagegaan hoe nieuwe stad-land coalities gevormd kunnen worden. Er zijn tal van ontmoetingen georganiseerd en er zijn voorstellen gedaan over door het platteland te leveren producten en diensten. Bij gelegenheid van de stad-land manifestatie op 24 september 2003 is het eindrapport gepresenteerd. Een belangrijke conclusie is dat de in het project voorgestelde weg om te komen tot betere stad-land relaties mogelijkheden biedt. Alvorens partijen die tot voor kort nauwelijks relaties met elkaar hadden, verbintenissen met elkaar aangaan, zijn echter langdurige inspanningen nodig. Ook vragen nieuwe relaties om nieuwe vormen waarin deze verbanden worden vastgelegd.
- Prijsvraag Drenthe: de prijsvraag is erop gericht agrarische ondernemers te stimuleren tot het maken van innovatieve plannen die economisch gezond zijn en een meerwaarde hebben voor de omgeving. InnovatieNetwerk investeert (samen met andere partijen) in dit project om meer zicht te krijgen op de voor- en nadelen van het instrument Prijsvraag om innovatie te bevorderen.
- Publiek-private samenwerking in Noord-Limburg: voorbereiding van een proeftuin voor het ICES/KIS-programma SRG. De ruimtelijke ideeën liggen er voor een belangrijk deel. Nagegaan wordt hoe de gemeente Venlo kan leren om zelf niet alleen ambitieuze plannen te ontwikkelen, maar deze ook uit te voeren. Dit element van uitvoering en competentieontwikkeling is een belangrijk aandachtspunt in het ICES/KIS-programma.

Algemeen

- Zoekopdracht internationaal: nagegaan is of er in het buitenland organisaties zijn die geheel of op onderdelen vergelijkbaar zijn met InnovatieNetwerk en met wie in de toekomst samengewerkt zou kunnen worden.

5. Activiteiten 2004

Landschap en natuur

- *Nieuwe concepten voor landschapsbeheer*: in 2004 worden voor een of twee regio's waar de productielandbouw het vanwege natuurlijke omstandigheden moeilijk heeft of gaat krijgen organisatorische en financiële concepten ontwikkeld voor een kwalitatief hoogstaand landschapsbeheer met en zonder landbouw. Gedacht wordt aan een toespitsing op Veenweidegebieden.
- *Kwetsbare vanzelfsprekendheden rond natuur*: in 2003 is, zoals eerder al werd aangegeven, nagegaan welke ideeën en regels rond natuur de aanpassing van natuur aan de wensen van de samenleving bemoeilijken. Nu zal geprobeerd worden voor een of twee van de belangrijkste belemmeringen een concept te ontwikkelen dat de betreffende belemmering omzet in een kans.
- *Bloemenrijke landbouw: sag mir wo die Blumen sind*: de vroegere bloemenrijke weiden en akkerranden zijn in het proces van rationalisering en schaalvergroting verdwenen. Veel gebruikers van het platteland zouden dat liever anders zien. De huidige aanpak om dat voor elkaar te krijgen gaat uit van subsidies, waarmee getracht wordt gewenste aanpakken te bevorderen (bijvoorbeeld akkerranden beheer). In dit project wordt nagegaan of bloemenrijkdom of andere landschapsbevorderende zaken geen noodzakelijk en winstgevend onderdeel kunnen zijn van een rationele bedrijfsvoering, en daar ook uit gefinancierd kunnen worden. In 2004 wordt nagegaan of de ontwikkeling van nieuwe concepten daarvoor kansrijk is.

- *Natuur en gezondheid*: afronding van de in 2003 met RMNO en RGO gestarte verkenning in de vorm van een advies over het onderzoek dat uitgevoerd moet worden om de kennishiaten op te heffen. Start van een innovatieproject samen met NIDO over groene ruimte en gezondheid gericht op het ontwikkelen van nieuwe concepten.

Water

- *Duurzame zandwinning*: tot nu toe zijn we één manier om echt duurzaam zand te winnen op het spoor gekomen, en dat is een methode waarbij alleen daar zand gewonnen wordt waar dat van nature wordt afgezet (bijvoorbeeld in een bocht van een rivier). Nagegaan zal worden wat de kansen van deze methode zijn zowel in technische als in financiële zin. Als eerste stap zal in kaart gebracht worden of deze methode – gezien de behoefte aan zand – voldoende zoden aan de dijk kan zetten.
- Uitvoering projecten *Watertafel*: in 2003 zijn projecten ontwikkeld waarin partijen samenwerken die dat tot dusverre niet deden, en die moeten leiden tot een andere manier van omgaan met water. In 2004 zullen een of twee van deze projecten worden uitgevoerd.
- Voortzetting *Freude am Fluss*: in dit meerjarige Interreg project worden inhoudelijke en organisatorische concepten ontwikkeld die burgers moeten verleiden om mee te werken aan plannen gericht op waterberging. Denk hierbij bijvoorbeeld aan een plan dat waterberging en wonen aan het water combineert.
- *Zilte perspectieven*: In het rapport met deze titel uit 2003 zijn mogelijkheden geschetst om meer te doen met brak water en zoute kansen te benutten. In 2004 wordt gewerkt aan innovatieprojecten op dit terrein. Nader overleg hierover met relevante stakeholders wordt momenteel gevoerd.

Wonen en werken

- *Nieuwe Dorpen*: naast de casus Dantumadeel zullen tevens voor twee andere gebieden uitwerkingen van Nieuwe Dorpen gemaakt worden. Een van die gebieden is (een gemeente in) Zeeland. Verder zijn er over dit onderwerp gesprekken geweest in Brabant, met de Stichting voor de Veenkoloniën en de groep rond Kennislandgoed Flevoland. Naast de drie casussen zullen ook een aantal aspecten (bijvoorbeeld sociale cohesie of werkgelegenheid) verder worden uitgediept. Welke aspecten daarvoor het meest in aanmerking komen, wordt vastgesteld op de nationale conferentie Nieuwe Dorpen die op 20 november gehouden wordt. In 2004 wordt ook verder gewerkt aan de film over Nieuwe Dorpen. Bezien wordt of het handig is een partner te zoeken voor die aspecten van Nieuwe Dorpen die buiten het primaire competentiegebied van InnovatieNetwerk liggen, bijvoorbeeld op het vlak van sociaal-culturele aspecten of wonen.
- *Recreatie*: LNV heeft InnovatieNetwerk expliciet gevraagd hier aandacht aan te besteden. Onlangs heeft een gesprek plaatsgevonden met o.a. LNV/GRR over dit onderwerp. Afgesproken is te komen tot een nadere verkenning samen met het Kennis- en Informatie Centrum Recreatie. Een van de spanningen die daarbij ongetwijfeld aan de orde zal komen is dat recreatie die economisch wat voorstelt vaak niet past in een kleinschalig landschap. De uitdaging is dan concepten te bedenken voor een recreatie met een hoge toegevoegde waarde die past in het gebied waarin hij plaatsvindt.

Regionale vernieuwing

- *IBA Veenkoloniën*: als de quick scan van de Duitse IBA-methode voor gebiedsontwikkeling (IBA= Internationale Bau Ausstellung) positief uitvalt, zal meegewerkt worden aan toepassing van deze methode in een gebied in Nederland. Gezien de verrichte investeringen en gelegde contacten lijken de Veenkoloniën daarvoor het meest in aanmerking te komen. In 2004 wordt een ontwerp van IBA gemaakt toegespitst op het gekozen gebied en wordt de financiering geregeld. Eventueel kunnen de eerste projecten starten.

- *Procesarchitectuur voor de volgende generatie gebiedsgericht beleid*: in veel regio's komt men vaak nog wel tot ambitieuze, integrale plannen, maar bij het tot uitvoering brengen van die plannen overheerst vaak weer een sectorale aanpak. Veel analyses waaronder ook door InnovatieNetwerk uitgebrachte rapporten geven een analyse van de oorzaken. Toch is nog steeds niet helder waar het onvermogen om tot ambitieuze uitvoering te komen nu precies aan ligt en aan welke knoppen er gedraaid kan worden om er wat aan te doen. In het najaar van 2003 wordt een aantal interne en externe workshops gehouden om te bepalen op welke concepten InnovatieNetwerk in 2004 en 2005 zou moeten inzetten. Voorlopig denken wij dat het hoofdonderwerp zou moeten zijn een procesarchitectuur die uitnodigt tot ambitieus doen. Ondersteunende concepten: een nieuwe verdeling van verantwoordelijkheden tussen burgers en tussen burgers en overheden, competentieontwikkeling via "learning by doing", en een nieuwe regelcontext voor gebiedsgericht beleid.

Algemeen

InnovatieNetwerk zal bij een positieve besluitvorming van het kabinet participeren in de uitvoering van de ICES/KIS-programma's "Systeeminnovatie Ruimtegebruik en Gebiedsontwikkeling Stad en Land (SRG)" en "Leven met Water". Hier hoeven geen aparte financiële reserveringen voor te worden gemaakt. De ICES/KIS-programma's bieden mogelijkheden voor de verdieping van bepaalde activiteiten. Hierdoor ontstaat extra ruimte om te werken aan nieuwe concepten, de *core business* van InnovatieNetwerk.

6. Begroting

Landschap en natuur	: Nieuwe concepten voor landschapsbeheer	100 keuro
	Kwetsbare vanzelfsprekendheden rond natuur	75 keuro
	Bloemenrijke landbouw	25 keuro
	Natuur en gezondheid verkenning	p.m.
	Groene ruimte en gezondheid	75 keuro
Subtotaal		275 keuro
Water	: Duurzame zandwinning	50 keuro
	Projecten Watertafel	75 keuro
	Freude am Fluss	70 keuro ⁵
	Zilte perspectieven	100 keuro
Subtotaal		295 keuro
Wonen en werken	: Nieuwe Dorpen 2 Casussen	80 keuro
	Nieuwe Dorpen Aspecten	50 keuro
	Nieuwe Dorpen film	100 keuro
	Recreatie	50 keuro
Subtotaal		280 keuro
Regionale vernieuwing:	IBA Veenkoloniën	50 keuro
	Procesarchitectuur 2 casussen	150 keuro
Subtotaal		200 keuro
Generaal totaal		1.050 keuro

⁵ We kiezen er dan voor om onze bijdrage – die loopt over de periode 2003-2005 – geheel in 2004 te voldoen.

Projecttitel: Nieuwe concepten voor landschapsbeheer

Thema: Groene Ruimte Datum: 5 september 2003	
Doel project	Nieuwe concepten ontwikkelen voor landschapsbeheer die ervoor zorgen dat in gebieden met hoge landschapskwaliteit een hoog niveau gehandhaafd kan worden, en dat in gebieden die een opknapbeurt nodig hebben meer kwaliteit wordt ontwikkeld. Bij "concepten" gaat het om inhoud, organisatie en financiering.
Systeem-innovatieve karakter?	Tot dusver wordt sterk uitgegaan van het bestaande landschap. Omdat dit een bijproduct is van de productielandbouw leidt dit snel tot de conclusie dat de landbouw onmisbaar is voor behoud van het landschap (bijvoorbeeld Veenweidegebied) of juist de veroorzaker van verloedering (delen Rivierengebied). Door uit te gaan van bestaande of te ontwikkelen kwaliteit (een ruimer begrip dan landschap) komen ook andere opties in beeld. Zo zal voor het Veenweidegebied nagegaan worden hoe een beheer door andere beheerders dan boeren er uit zou kunnen zien.
Looptijd	In 2003 is een kleine opdracht uitgezet om na te denken over de aanpak. In 2004 worden voor 1 of 2 gebieden waar de bestaande kwaliteit behouden moet worden nieuwe concepten voor beheer ontwikkeld. De bedoeling is om in 2005 het vizier te richten op gebieden waar kwaliteitsverbetering aan de orde is.
Budget en financiers	100 k€ voor 2004, te betalen door InnovatieNetwerk. Andere partijen dragen in natura bij. Deze bijdrage moet nog becijferd worden.
Betrokken	Het voornemen is een ontwerpteam te formeren dat bestaat uit de volgende partijen: Arcadis, Alterra, HNS landschapsarchitecten, Nationale Investeringsbank. Er worden gesprekken met de Amstelscheg (Veenweidegebied bij Amsterdam) gevoerd om te zien of dit gebied als een van de casus kan dienen. Wat betreft de tweede casus wordt gedacht aan een regio op de zandgronden.
Begeleiding project	Intern: Hans Hillebrand en Hans Hetsen.
Rol/functie Innovatie-Netwerk	InnovatieNetwerk is initiator van het project, en zal de inspanningen van het ontwerpteam ook strak begeleiden.
Werkwijze - resultaten	Uitgegaan wordt telkens van 4 situaties in 2030, waarvan de eerste dienst doet als referentie: <ol style="list-style-type: none">1. Bestaande beheerders en bestaande functies2. Bestaande beheerders, nieuwe functies3. Nieuwe beheerders, bestaande functies4. Nieuwe beheerders, nieuwe functies Situatie 1 is in feite de probleemschets: de productielandbouw vereist peilverlaging (Veenweide) en grote percelen (zandgebied), terwijl het landschap juist om het tegendeel vraagt. De drie andere zijn nieuwe concepten voor beheer.

Leerpunten	Leerpunten liggen op het gebied van de nieuwe concepten, maar betreffen ook de vraag hoe je een dergelijk project het handigst kunt organiseren, ook rekening houdend met de impact die je wilt realiseren (op zijn minst een goed debat over landschapsbeheer).
Communicatie	Nog niet geregeld.
Vervolg	In 2005 toepassing methodiek op gebieden waar de landschappelijke kwaliteit verhoogd moet worden. Verder wordt gezien of de methodiek ook gebruikt kan worden voor de opzet van het project Nederland zonder landbouw.

Projecttitel: Kwetsbare vanzelfsprekendheden rond natuur

Thema: Groene Ruimte Datum: 5 september 2003	
Doel project	Nieuwe concepten ontwikkelen voor ideeën en regels rond natuur die de aanpassing van natuur aan de wensen van de samenleving bemoeilijken. In 2003 is nagegaan om welke ideeën en regels het gaat. De resultaten van dit project zijn op dit moment (5-9-2003) nog niet bekend.
Systeem-innovatieve karakter?	Project zit nu nog in de analysefase, waarin scherp moet worden op welke punten het systeem hapert. Wanneer dat is gebeurd, kan gericht worden nagedacht over mogelijke acties.
Looptijd	2003-2004.
Budget en financiers	K€ 42,5 (budget 2003), k€ 75 2004. InnovatieNetwerk is de financier.
Betrokken	Alterra, ROM Advies, VISTA Landscape and Urban Design, InnovatieNetwerk.
Begeleiding project	Nico Beun en Hans Hillebrand.
Rol/functie Innovatie-Netwerk	Initiator en – althans in de analysefase – mede-uitvoerder.
Werkwijze - resultaten	Via interne workshops en interviews wordt een analyse gemaakt van de ideeën en regels rond natuur, en wordt nagegaan op welke plaatsen dit systeem kwetsbaar is. Dit moet leiden tot aangrijpingspunten voor ingrijpende vernieuwingen.
Leerpunten	Methodisch gezien wordt in dit project nagegaan of op een georganiseerde manier benodigde systeeminnovaties opgespoord kunnen worden.
Communicatie	Actieve interne communicatie via de projectgroep, waarvan een uitsnede weer de dagelijkse leiding heeft. Extern wordt vooralsnog alleen via de interviews gecommuniceerd.
Vervolg	In 2004 worden voor een of twee van de zwakke plekken in het systeem rond natuur ingrijpende verbeteringen ontworpen.

Thema: Groene Ruimte
Datum: 5 september 2003

Doel project

Het ontwerpen van integrale concepten waarmee het ontwikkelen van een aantrekkelijk landschap een onmisbaar en winstgevend onderdeel wordt van een rationele agrarische bedrijfsvoering.

In de loop der tijd is in het streven naar een steeds grotere productiviteit en bedrijfseconomische effectiviteit van de veehouderij en de akkerbouw een landschap ontstaan dat bestaat uit een lappendeken van monoculturen:

- een aaneenschakeling van graslanden waarin één grassoort domineert
- graanakkers met kortstrorassen die uniform en saai zijn
- onafzienbare neofytische snijmaïsvelden die zwaar worden bemest en het zicht op het landschap beperken
- aardappelvelden in de veenkoloniën waar in de zomer echte stofstormen heersen
- enzovoort

Parallel aan deze ontwikkeling werd ook steeds meer gebruik gemaakt van andere vormen van bemesting (kunstmest) waarmee de bodem eutrofieerde. Door toepassing van herbiciden voor het bestrijden van de onkruiden, verdween de wilde flora die eens zo kenmerkend was voor bepaalde landschappen. Spiegelklokjes en bolderik zijn bijna niet meer te vinden, graanakkers met de zo kenmerkende blauwe korenbloemen en vuurrode papavers bestaan amper meer. Slootranden zijn steeds meer ontdaan van knotwilgen en ook de zwanebloemen en lisdodden op het scheidingsvlak van land en water zijn zeldzaam. Door andere vormen van waterbeheer en door ruilverkaveling zijn waardevolle terreinen als blauwgraslanden met hun orchideeën bijna verdwenen. Maar ook kenmerkende elementen als bomen op weilanden zijn niet meer vanzelfsprekend. En met dit verlies aan floristische kwaliteit en daarmee landschappelijke kwaliteit is ook een grote aanslag gepleegd op de diversiteit van het dierenleven:

- de invoering van snelle maaimethoden richt nog steeds een slachting aan bij jonge vogels en dieren
- bij een vlucht regenwulpen denken de meeste mensen alleen nog maar aan het boek van Maarten 't Hart en niet aan het Nederlandse landschap waar zij ooit in thuishoorden

Biodiversiteit en landschappelijke kwaliteit hoort tegenwoordig opgesloten in reservaten en misschien een ecologische hoofdstructuur, maar het is geen onderdeel meer van onze dagelijkse leefomgeving.

In een project van Noord-Nederlandse boeren is gebleken dat het vervangen van kunstmest door dierlijke mest feitelijk hogere opbrengsten geeft. Er ontstaat een toenemend inzicht in het positieve effect van mengteelten op het onderdrukken van ziekten en plagen. Een zorgvuldig beheer van houtwallen heeft een positieve invloed op de bestrijding van ziekten en plagen en gaat verstuiven tegen. En er zijn andere voorbeelden waar een alternatieve manier van omgaan met de productieomgeving tot verrassende voordelen leidt.

Hoewel lokaal activiteiten worden ontwikkeld om biodiversiteit van onze productiesystemen te verbeteren, is er in die gevallen vaak slechts een focus op één specifiek onderwerp: een ander bemestingsstelsel, een geïsoleerd verschravingbeheer, overgaan naar biologisch-dynamisch

	<p>produceren, inzaaien van neofyten in plaats van de oorspronkelijke planten, enz.</p> <p>De conventionele aanpak voor landschapsbeheer is het aanvragen van subsidies of het zoeken naar manieren om de marges in een waardeketen door efficiëntieverbetering te verhogen. Deze extra marge wordt dan gebruikt om vooraan in de keten een imagoverbetering door te voeren. Voorbeelden zijn:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Verkorting van logistieke trajecten bij het vervoeren van melk door regionaal, of bij de boer, melk op te werken en hiermee een verhoging van de meerwaarde van de waardeketen realiseren • Verkorten van aanvoerlijnen van hulpgoederen. Een voorbeeld is beschreven in Beieren voor de productie van yoghurt, die tot betere marges voor de producent hebben geleid. Een dergelijke aanpak vraagt wel om een geheel andere inkleding van de waardeketen van melk. • Het in rekening brengen van een toeslag aan de consument waarmee de producent de productieomgeving “opleukt”.
Systeem-innovatieve karakter?	<p>Innovatiever is een aanpak waarin de producent een verduurzaamde productieomgeving (bij voorbeeld een weideland met ruimte voor bloemen, bomen en houtwallen) schept en zich via zijn product laat betalen voor de meerwaarde die uit deze combinatie voortkomt; feitelijk is dit een vorm waarmee natuur kan worden geëxploiteerd. Voorwaarde is dan wel dat producten worden geleverd waarvoor de consument meer wil betalen omdat het product zich onderscheidt: lekkerder melk of kaas, smakelijker vlees (schapenvlees van de slikken), oude appelrassen van hoogstammen. Leidend is dus dat er een echte ketenomkering plaatsvindt: de consument bepaalt of er ruimte is voor een dergelijke aanpak, omdat hij bereid is voor de meerwaarde (vanuit een vorm van beleving die aan het product wordt toegevoegd), te betalen. De grote omslag die dan moet worden bewerkstelligd is die van aanbodsturing naar market pull.</p> <p>In deze benadering wordt gezocht naar een cyclus met de volgende onderdelen:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Breng een combinatie aan tussen productie en biodiversiteit • Genereer meerwaarde uit deze combinatie die tot uiting komt in de intrinsieke productkwaliteit (lekker) • Maak deze meerwaarde duidelijk aan de consument, onder meer door ervoor te zorgen dat het product zich onderscheidt van bestaande producten • Schep daarmee een draagvlak bij de afnemers
Looptijd	2004 met eventueel een uitloop naar 2005.
Budget en financiers	25 k€ voor verkennende fase in 2004, te betalen door InnovatieNetwerk. Alleen een vervolg als er voldoende co-financiers gevonden kunnen worden.
Betrokken	Projectleider intern: Henk Huizing. Andere projectmedewerkers intern: Hans Hillebrand. Projectleider extern: nog niet van toepassing.

Begeleiding project	Nader in te vullen.
Rol/functie Innovatie-Netwerk	Initiatiefnemer en stimulator.
Werkwijze - resultaten	<p><i>Werkwijze</i> In 2004 wordt het systeeminnovatieve karakter van het project nader verkend, alsmede de haalbaarheid en de mogelijke aanpak. Dan volgt een go/no-go beslissing.</p> <p><i>Resultaten</i> Wanneer blijkt dat door de voorgestelde aanpak hogere marges in de waardeketen mogelijk zijn, kan een aanzet worden geleverd tot het weer toelaten van natuurlijke elementen in de productieomgeving. Een andere spin-off van een dergelijke aanpak kan zijn dat het landschap aantrekkelijker wordt voor de burger. Wellicht dat deze dan weer geïnteresseerd raakt in de bakermat, het rurale landschap, van ons voedsel en de vele inspanningen die daar worden getroost om ons van ons eten te voorzien.</p>
Leerpunten	Of het mogelijk is een wijze van produceren te ontwikkelen waarin het landschap zodanig benut wordt dat de "traditionele" landbouwproducten een hogere prijs opbrengen.
Communicatie	Nog invullen.
Vervolg	Nog onbekend.

Projecttitel: Groene ruimte en gezondheid

Thema: Groene Ruimte Datum: 6 oktober 2003	
Doel project	Nieuwe concepten ontwikkelen voor regionale ontwikkeling waarbij het thema 'gezondheid' drager is van de economische, sociale en fysieke ontwikkeling. Gezondheid als thema zal op de maatschappelijke agenda van 2020 een prominente plaats innemen. De groene ruimte zal daarin een rol van betekenis spelen. Immers preventieve en curatieve gezondheidszorg maken dan dankbaar gebruik van de betekenis die het landelijk gebied heeft in termen van decor, rust, ruimte, natuur en landschap. Dat toenemend gebruik zal gevolgen hebben in termen van inkomen en werkgelegenheid, sociale samenhang, landschappelijke kwaliteit.
Systeem-innovatieve karakter?	<ul style="list-style-type: none">• Gezondheid en natuur worden in huidige denkkaders nog te weinig gezien als drager voor integrale ontwikkeling van een regio (economisch, sociaal, fysiek)• De werelden van gezondheid, ruimtelijke ordening en regionale ontwikkeling ontmoeten elkaar onvoldoende.• Huidige wet- en regelgeving belemmeren (mogelijk) ontwikkelingen.
Looptijd	Offerte voor fase 1 (oriëntatiefase en inventarisatie) in voorbereiding - opdrachtverstrekking 4 ^e kwartaal 2003 - oplevering 1 ^e kwartaal 2004 Opdracht fase 2 (concept(en) ontwerpen) 2 ^e kwartaal 2004 - inhoud en aanpak mede afhankelijk van fase 1 - oplevering fase 2 nader te bepalen.
Budget en financiers	<i>Fase 1 en fase 2</i> <ul style="list-style-type: none">• <i>InnovatieNetwerk € 75.000</i>• NIDO idem in geld en/of menskracht.
Betrokken	- Projectleider intern: Nico Beun - Andere projectbetrokkenen: Jan Hassink NIDO in kader van de NIDO-sprongprijs
Begeleiding project	Nader in te vullen bij toekenning opdracht fase 1 en uitwerking fase 2
Rol/functie Innovatie-Netwerk	Initiërend in samenwerking met NIDO
Werkwijze - resultaten	In opdrachten voor fase 1 en fase 2 nader te omschrijven.
Leerpunten	Methodische aanpak van het creatieve proces gericht op conceptontwikkeling.
Communicatie	Nader in te vullen in opdracht voor fase 1 en bij de overgang van fase 1 naar fase 2
Vervolg	Afhankelijk van ontwikkelde concepten het overdragen aan betrokken partijen (fase 3) en de implementatie volgen (fase 4).

Projecttitel: Duurzame zandwinning

Thema: Groene Ruimte Datum: 5 september 2003	
Doel project	Nagaan of er methoden kunnen worden ontwikkeld voor duurzame zandwinning. Daaronder wordt verstaan een winning die gecompenseerd wordt door natuurlijke of opgewekte afzetting van zand.
Systeem-innovatieve karakter?	Bij de huidige methoden van zandwinning wordt zand afgegraven waardoor diepe kraters in het landschap ontstaan die al dan niet met water worden gevuld. Hier wordt geprobeerd te komen tot een vorm van winning die gebruik maakt van natuurlijke of opgewekte processen van sedimentatie. Denk bijvoorbeeld aan zandwinning in de bocht van een rivier.
Looptijd	2004.
Budget en financiers	K€ 50, te betalen door InnovatieNetwerk en eventueel andere partijen.
Betrokken	Staatsbosbeheer, zandwinner, Bureau Stroming.
Begeleiding project	Nico Beun en Hans Hillebrand.
Rol/functie Innovatie-Netwerk	Initiator.
Werkwijze + resultaten	In 2003 is een verkennende workshop over zandwinning gehouden. In nabesprekingen van die workshop is de gedachte naar boven gekomen dat er behoefte is aan een echt vernieuwende manier van zandwinning. In 2004 zal deze gedachte samen met partijen verder geëxploreerd worden.
Leerpunten	Naast het concept dat ontwikkeld wordt is ook een leerpunt hoe een dergelijk innovatief traject (het idee staat nog erg ver af van datgene waar zelfs de innovatieve zandbedrijven mee bezig zijn) samen met betrokken partijen afgelegd kan worden, zodat optimaal van hun kennis en ervaring gebruik gemaakt kan worden.
Communicatie	Nader uit te werken.
Vervolg	Nog niet aan de orde.

Projecttitel: Watertafel

Thema: Groene Ruimte Datum: 7 oktober 2003	
Doel project	De Watertafel heeft (voorlopig) als missie projecten te definiëren, te initiëren en uit te voeren die steunen op de afzonderlijke belangen van de deelnemers (marktpartijen en overheden) en die een duidelijke gemeenschappelijke meerwaarde (investeringen, financiering, opbrengsten) en maatschappelijke meerwaarde (duurzaamheid, meervoudig ruimtegebruik, ruimtelijke inrichting, veiligheid) hebben door onderlinge samenwerking bij de planvorming, inrichting, uitvoering en financiering.
Systeem-innovatieve karakter?	Betrokken organisaties (Hydron, De Stichtse Rijnlanden, ANWB en InnovatieNetwerk) delen de overtuiging dat duurzame watervoorziening op lange termijn een gemeenschappelijke aanpak vereist, ook al lopen de belangen op korte termijn soms uiteen. Door effectieve samenspraak in de planfase en de uitvoering kan elk van de partijen en de maatschappij als geheel winst behalen.
Looptijd	Fase 1 (verkenning) wordt in het 4 ^e kwartaal 2003 afgesloten met een rapportage – Fase 2 zal gericht zijn op het ontwikkelen van nieuwe concepten – opdrachten voor het ontwikkelen van concepten in fase 2 worden afhankelijk van draagvlak bij andere partijen verwacht in eerste halfjaar 2004.
Budget en financiers	InnovatieNetwerk heeft voor projecten waarin nieuwe concepten ontwikkeld worden een bedrag van € 75.000 gereserveerd – afhankelijk van de concrete projecten zullen de overige financiers nader ingevuld worden.
Betrokken	Projectleider intern: Beun Projectleider extern Van de Geijn Andere betrokkenen: De Wilt & Hillebrand (InnovatieNetwerk), vertegenwoordigers van organisaties, daarnaast andere uit te nodigen partijen.
Begeleiding project	De Watertafel fungeert als klankbord voor de verschillende te ontwerpen projecten.
Rol/functie Innovatie-Netwerk	Vanuit haar onafhankelijke positie legt InnovatieNetwerk gemakkelijk verbindingen tussen partijen (organiseren van verrassende ontmoetingen). Door haar expertise op het gebied van systeeminnovaties kan InnovatieNetwerk ook ideeën aanleveren voor de aanpak van de projecten.
Werkwijze - resultaten	<i>Werkwijze</i> Er zijn twee fasen te onderscheiden in de ontwikkeling van de Watertafel: Fase 1 (verkenning - eind 2003 af te sluiten) heeft bestaan uit het voorbereidingsinitiatief en het ontwikkelen van circa 4 gedragen projectvoorstellen. In fase 2 (concept(en)-ontwikkeling) treden de samenwerkingsverbanden op als opdrachtgever voor de te ontwikkelen projecten, waarbij het opstellen van een plan van aanpak de eerste activiteit is. In het plan van

	<p>aanpak worden allerhande zaken geregeld rondom de organisatie van het project, de planning, de beslispunten, etc. Deze samenwerkingsverbanden verzorgen op basis van het plan van aanpak de projectfinanciering ten behoeve van de daadwerkelijke projectuitvoering.</p> <p><i>Resultaat</i> is een gedragen samenwerkingsplan waarin de tafelgenoten projecten inbrengen die door een gemeenschappelijke aanpak een aanzienlijke maatschappelijke en economische meerwaarde krijgen.</p>
Leerpunten	<p>Hoe kunnen we een transitiearena zodanig inrichten dat deze zelf innovatieve projecten genereert en beheert? Welke processen spelen zich af tijdens “verrassende ontmoetingen” en hoe kunnen deze in goede banen worden geleid?</p>
Communicatie	<p>De Watertafel zal aan haar communicatie-uitingen de naam InnovatieNetwerk verbinden. Bij de voorbereiding en de start van de projecten zullen workshops worden gehouden. Tevens vindt een overall rapportage plaats, waarin het proces en de projecten worden beschreven (zowel van fase 1 als van fase 2).</p>
Vervolg	<p>Na afronding van fasen 1 en 2 zijn er een aantal vernieuwende concepten ontwikkeld en in uitvoering door verschillende consortia. In dit stadium zal de rol van InnovatieNetwerk nader worden gezien.</p>

Projecttitel: Freude am Fluss

Thema: Groene Ruimte Datum: 25 september 2002, herzien 5 september 2003	
Doel project	Ontwerpen voor waterberging die door hun kwaliteit en aantrekkelijkheid burgers verleiden om mee te werken (i.t.t. de huidige situatie waarin iedereen waterberging weliswaar belangrijk vindt, maar het NIMBY (not in my backyard) gedrag hoogtij vier). Ons eigen doel is vooral op de hoogte blijven van de kennis die in dit internationale project wordt ontwikkeld en zorgen dat die kennis ten goede komt aan andere projecten op het gebied van waterberging. Dit is gewaarborgd door de organisatie van drie workshops speciaal gericht op kennisuitwisseling (een aan begin project, een in het midden en een aan het eind).
Systeem-innovatieve karakter?	<ul style="list-style-type: none">• Het ontwikkelen van nieuwe concepten staat centraal in het project.• Mogelijkerwijs worden bij het uitwerken van die concepten ook verrassende ontmoetingen gerealiseerd.• Project combineert technische kennis met kennis over wensen van burgers.
Looptijd	2003-2007 InnovatieNetwerk is betrokken (in financiële zin) tot eind 2005. Betrokkenheid InnovatieNetwerk is relatief gezien marginaal. De kick-off meeting staat gepland voor 9 en 10 oktober 2003.
Budget en financiers	Het gaat hier om een Interreg IIIB project met een totaal budget van ongeveer € 8.000. De helft van dit bedrag (k€ 4030) wordt door de EU betaald, de andere helft door de deelnemende partners. InnovatieNetwerk draagt in totaal k€ 70 bij.
Betrokken	<ul style="list-style-type: none">- Projectleider intern: Hans Hillebrand. Zit in begeleidingscommissie project en is betrokken bij de organisatie van de workshops gericht op kennisuitwisseling.- Projectleider extern: wetenschappelijk: prof. Dr. Ir. W.T. de Groot, KUN; voor communicatie: drs. M. de Muinck Keizer van Delphiro- Andere projectbetrokkenen: een hele waslijst, staan genoemd in het projectvoorstel.
Begeleiding	Er wordt een begeleidingscommissie opgericht die toezicht zal houden op de goede uitvoering van het project. InnovatieNetwerk heeft zitting in deze commissie. Nog niet bekend is hoe vaak commissie bijeen komt.
Rol/functie Innovatie-Netwerk	InnovatieNetwerk staat in dit project op grote afstand. Alleen ten aanzien van de genoemde workshops en de begeleidingscommissie is er een actievere rol.
Werkwijze - resultaten	Is vooral een wetenschappelijke exercitie.
Leerpunten	We willen vooral iets leren over hoe je slim met waterberging om kunt gaan.

Communicatie	Rol InnovatieNetwerk op dit punt is klein.
Vervolg	Wat is/zijn beoogde vervolgactie(s). Nog niet te voorzien.

Projecttitel: Zilte perspectieven

Thema: Groene ruimte Datum: 2 oktober 2002, 1 oktober 2003 geactualiseerd	
Doel project	Verzilting agenderen als een wereldprobleem van grote importantie, het ontwikkelen van ideeën voor een aanpak om de Nederlandse kennispositie op dit onderwerp te versterken en in te zetten, alsmede denkbare initiatieven in Nederland te genereren om vanuit locaties in Nederland innovatieprogramma's te ontwikkelen.
Systeem-innovatieve karakter?	Verzilting bedreigt landbouwfuncties in west Nederland. Grote delen van de wereld kampen met verzilting en daardoor wordt de wereldvoedselvoorziening en lokale leefgemeenschappen op termijn bedreigd. Zoet water wordt steeds schaarser. Dit betekent dat verzilting niet meer kan worden afgedaan als een randverschijnsel maar dat het op de (wereld-)agenda moet worden geplaatst. Kennis over het omgaan met verzilting en zouttolerantie is veelal versnipperd en weinig toegankelijk. Er is een mindshift nodig om te zien dat verzilting meer dimensies heeft dan het tekort aan zoet water en sluit daarmee naadloos aan bij de ambitie van het subthema water, die erop gericht is meer met water mee te bewegen.
Looptijd	Eerste quick scan van de problematiek: 2000 Uitwerking van een plan van aanpak: 2001 Screening van pilots in Nederland: 2002 - 2003 Programmaontwikkeling Nederland: 2003 - 2004.
Budget en financiers	Fase quick scan en eerste uitwerking: 20.000 Fase screening pilots in Nederland: 65.000 Vervolgstappen in Nederland: afhankelijk van besluitvorming. Voorlopig wordt uitgegaan van 2 projecten, waaraan InnovatieNetwerk in totaal 100.000 euro bijdraagt.
Betrokken	Projectteam: H.J. van Oosten (projectleider).
Begeleiding project	Tijdens quick scan en eerste uitwerking: kleine externe begeleidingsgroepfase screening pilots: taakgroep Groene Ruimte.
Rol/functie Innovatie-Netwerk	InnovatieNetwerk vervult de rol van initiator. Het problematiseren, ontdekken van nieuwe en uitdagende trajecten in debat met de omgeving. Vasthouden aan het zoek- en leerproces en de veranderingsopgaven voortkomend uit toekomst oriëntaties.
Werkwijze - resultaten	<i>werkwijze</i> a. In brainstormen en bilaterale gesprekken in brede kring verzamelen van ideeën en inzichten en het creëren van inspirerende beelden. b. selecteren van creatieve personen die een concept willen uitwerken c. Het laten opstellen van essays, startnotities en rapporten en het bespreken daarvan in expert meetings d. Het vergroten van de kring van belangstellenden uit verschillende kringen e. Het zoeken en selecteren van pilots in Nederland.

	<p><i>resultaten</i></p> <p>De werkwijze heeft tot nu toe geleid tot gewaardeerde resultaten en inzichten, leidend tot een vervolgstap om te verkennen op welke wijze in Nederland inspirerende projecten zouden kunnen worden opgezet. Er zijn inmiddels een serie pilotsituaties beschreven. De selectie van kansrijke pilots voor vervolgstappen wordt eind 2003 gezet.</p>
Leerpunten	<p>Door niet zoutwaterlandbouw als zodanig centraal te stellen maar verzilting als werkelijk wereldprobleem ontstond een boeiend perspectief op een andere benadering. Verzilting blijkt ook bij landbouw en natuur in Nederland een bespreekbaar issue.</p>
Communicatie	<p>De quick scan en achtergrond documenten zijn zeer ruim verspreid en veelvuldig opgevraagd.</p>
Vervolg	<p>In een workshop zal het rapport “Zilte perspectieven” en de daarin gepresenteerde pilots worden besproken. Dan zal blijken welke pilots of ideeën als kansrijk worden beschouwd of voldoende interessant om verder in te investeren.</p>

Projecttitel: Nieuwe Dorpen

Thema: Groene Ruimte Datum: 5 september 2003	
Doel project	<p>In de dorpen op het platteland speelt een groot aantal problemen. In hoofdzaak gaat het om de volgende zaken (in willekeurige volgorde):</p> <ul style="list-style-type: none">- Werkgelegenheid en wonen: jongeren trekken naar de stad omdat er onvoldoende werk is en ook onvoldoende woonruimte (dat laatste gaat met de liberalere RO misschien veranderen, maar als het werk dan nog steeds in de stad is ontstaat een probleem van mobiliteit);- Sociale cohesie: vanwege onder andere veel “immigranten” uit de stad en het toenemend aantal tweeverdieners loopt de sociale cohesie (die voor een deel bijvoorbeeld steunt op een hecht verenigingsleven) achteruit;- Voorzieningen: door een natuurlijk proces van schaalvergroting loopt het niveau van winkels en dergelijke in dorpen terug;- Zorg: dorpen zullen de komende jaren sterk vergrijzen. Met name de zorg voor de “echt ouden” (80+) vraagt om aandacht in relatief dunbevolkte gebieden;- Ruimtelijke kwaliteit: de uitbreiding van de dorpen heeft nu vaak de vorm van “witte schimmel”. <p>Daarnaast zijn er ook problemen (of uitdagingen) in de omgeving van de dorpen, zoals bijvoorbeeld ten aanzien van waterberging en het wegvallen van de landbouw als drager van het landschap.</p> <p>Op diverse fronten wordt gewerkt aan oplossingen voor deze problemen afzonderlijk, maar dat blijkt niet gemakkelijk te zijn. InnovatieNetwerk heeft daarom het initiatief genomen om te bezien of door het clusteren van (een aantal van) deze problemen en door het loslaten van alle restricties nieuwe oplossingsstrategieën (concepten) in beeld komen, die dan vervolgens op hun kwaliteit kunnen worden beoordeeld. Dit initiatief heeft de naam Nieuwe Dorpen gekregen, een metafoor voor het helemaal fris, zonder vooringenomenheden en los van bestaande regels zoeken naar oplossingen voor de problemen waar de dorpen en het platteland mee worstelen.</p>
Systeem-innovatieve karakter?	Het nieuwe zit in het verknopen van problemen die men tot dusver los van elkaar heeft proberen op te lossen, en in het geheel vrij, los van regels, vooringenomenheden e.d. zoeken naar oplossingen.
Looptijd	2002-2004 of langer.
Budget en financiers	In 2004: k€230, te betalen door InnovatieNetwerk, rest budget te betalen door partners in de verschillende deelprojecten. De 230 k€ zijn als volgt over deelprojecten verdeeld: k€80 voor 2 nieuwe casussen, k€50 voor uitdieping van bepaalde aspecten en 100 k€ voor een levend document (film) over de ontstaansgeschiedenis van Nieuwe Dorpen.
Betrokken	Er zijn in 2002 en 2003 al verschillende activiteiten ontplooid (zie bij resultaten). Daar waren verschillende partijen bij betrokken, zoals STORRM cs architecten, HNS Landschapsarchitecten, DLA+ Landschapsarchitecten, Nederlands Instituut voor Zorg en Welzijn, Marktonderzoekbureau Motivaction, de gemeente Dantumadeel. Strootman en Pennings, Bureau Pau, Architecten Cie.

Begeleiding project	Nico Beun en Hans Hillebrand. Verder is een denktank geformeerd van mensen die geïnteresseerd zijn in het onderwerp Nieuwe Dorpen.
Rol/functie Innovatie-Netwerk	Initiator en stimulator. Overwogen wordt in 2004 een partner te zoeken voor de terreinen waarvoor InnovatieNetwerk minder deskundigheid heeft.
Werkwijze - resultaten	<p>Er is een verkenning gemaakt van de problemen die met Nieuwe Dorpen zouden kunnen worden aangepakt, waarbij tegelijkertijd eerste, nog rudimentaire, concepten zijn ontwikkeld. Verder is een kwalitatief onderzoek gedaan naar de wensen van burgers ten aanzien van wonen, leven en werken in het landelijk gebied en is een stakeholderanalyse gemaakt waarin wordt nagegaan met welke partijen je te maken krijgt bij het onderwerp Nieuwe Dorpen. Ook is een essay geschreven over de ervaringen met het dorpsleven in en rond Wijk aan Zee en zijn wenken opgesteld om te komen tot sociale samenhang in dorpen en wijken.</p> <p>Met de gemeente Dantumadeel in Friesland wordt nagegaan of een Nieuw Dorp kan helpen Dantumadeelse problemen op te lossen. Daartoe zijn drie bureaus gevraagd met een ontwerp te komen, elk vanuit een andere aanvliegroute (werkgelegenheid, landschap en sociale aspecten). Deze ontwerpen worden op 29 oktober 2003 besproken met de bevolking van Dantumadeel, met als doel te kijken of het idee van een Nieuw Dorp inspireert en enthousiasmeert. Dezelfde ontwerpen worden op een nationale conferentie gebruikt om na te gaan voor welke aspecten nog dieper gravende studies nodig zijn.</p> <p>Met Eveline van Dijck (programmamaker van de Humanistische Omroep) is afgesproken dat zij in principe een zich ontwikkelend document (film) maakt gedurende het traject Nieuwe Dorpen. Als eerste stap hierin is bepaald dat zij een korte film zal maken over de problemen die Nieuwe Dorpen zouden moeten aanpakken, met ook (aanzetten voor) oplossingen.</p> <p>In 2004 worden twee nieuwe casussen ontwikkeld, waarvoor contacten gelegd zijn met Zeeland, Brabant, Flevoland en de Veenkoloniën. Verder worden enkele problemen, waarvoor nog onvoldoende oplossingen voorhanden zijn, nader beschouwd. Ook wordt verder gewerkt aan de film over Nieuwe Dorpen.</p>
Leerpunten	<p>Algemeen voor het hele project: is de gekozen aanpak adequaat om geharde paradigma's te doorbreken? Werkt de modulaire opbouw waarbij per fase opdracht wordt verstrekt uitgaande van de leerervaringen uit eerdere fasen?</p> <p>Specifiek voor de deelprojecten in 2004: van de twee extra casussen willen we leren of Nieuwe Dorpen ook in andere omstandigheden potenties hebben. Het verder uitdiepen van een aantal aspecten is bedoeld om witte vlekken in de kennis weg te werken. De film is een experiment om op een andere manier verslag te doen van een proces. Bovendien blijkt de film ook een belangrijke rol tijdens het proces te (kunnen) spelen.</p>

Communicatie	Er wordt op 2 niveaus gecommuniceerd: op het niveau van de gekozen casussen en op algemeen niveau met de geïnteresseerden in en betrokkenen bij Nieuwe Dorpen. In 2003 heeft dit geleid tot een intensieve dialoog met Dantumadeel, een workshop met een denktank en een algemene conferentie. Bovendien is een steeds bredere groep meedenkers in de vorm van opdrachtnemers betrokken. In 2004 zal deze lijn worden voortgezet.
Vervolg	Nog niet aan de orde.

Projecttitel: IBA Veenkoloniën

Thema: Groene Ruimte Datum: 8 september 2003	
Doel project	In 2003 is nagegaan of de IBA-methodiek (IBA staat voor Internationale Bau Ausstellung) voor regionale ontwikkeling die is toegepast in het Emscher Park in het Roergebied en nu gebruikt wordt in het meer landelijke Fürst Pückler Land ook bruikbaar is voor de Veenkoloniën en andere landelijke gebieden in Nederland. In 2004 en latere jaren wordt de methode – eventueel in aangepaste vorm - toegepast en wordt deze toepassing geëvalueerd. Voorlopig wordt uitgegaan van een toepassing in de Veenkoloniën.
Systeem-innovatieve karakter?	De systeeminnovatie zit in het gebruik van de IBA-methode, die tot dusver in de Nederlandse praktijk nog nooit is getest.
Looptijd	Start 2004. De Duitse IBA-aanpak geldt telkens voor een termijn van 10 jaar. Gekeken moet nog worden of een dergelijk lange termijn echt nodig is. InnovatieNetwerk zal zijn betrokkenheid beperken tot het eerste jaar/ de eerste jaren.
Budget en financiers	<i>K€ 50 van InnovatieNetwerk, rest project te financieren door andere partijen.</i>
Betrokken	- Projectleider intern: Hans Hillebrand. - Projectleider extern: Karin Beukema, secretaris Stuurgroep Veenkoloniën (in die Stuurgroep participeren de provincies Groningen en Drenthe en de betrokken gemeenten)..
Begeleiding project	Nog organiseren.
Rol/functie Innovatie-Netwerk	Initiator.
Werkwijze + resultaten	Afhankelijk van de uitkomsten van de quick scan naar de bruikbaarheid van de IBA-methode voor de Veenkoloniën wordt in 2004 een ontwerp gemaakt voor toepassing van de methode aldaar en worden afspraken gemaakt over de financiering. In volgende jaren wordt de IBA uitgevoerd.
Leerpunten	We willen leren wat de essentie is van de IBA-methode (resultaat quick scan 2003) en of deze methode in de Nederlandse praktijk ook blijkt te werken.
Communicatie	Het gaat om een project dat wordt uitgevoerd samen met de Stuurgroep Veenkoloniën, waarin allerlei regionale overheden zijn vertegenwoordigd.
Vervolg	Nog niet bepaald.

Transitie Duurzame Landbouw

1. Inleiding

Bij de inrichting van dit thema zijn twee inzichten uit transitie management leidend. Ten eerste: bij de transitie naar een duurzame landbouw is het niet zinvol te koersen op een aantal blauwdrukken. Wel is het bij transities van belang om een “mandje van eindbeelden” te hebben, dat richting geeft aan de activiteiten. Binnen dit thema is sprake van 3 “mandjes”: vitale clusters, veelzijdig platteland en internationale netwerken. Deze beelden zijn stuk voor stuk mogelijke vormen van duurzame landbouw, maar ambities, netwerken en institutionele context zijn sterk verschillend. Ten tweede: de transitie naar een duurzame landbouw laat zich niet regisseren vanuit één centraal punt. Daarvoor lopen doelen en belangen van spelers te zeer uiteen; bovendien spelen vaak sterk verschillende normen, waarden en percepties een rol. Andere vormen van “sturing” zijn noodzakelijk. In dit thema wordt gebruik gemaakt van een transitiearena, die bestaat uit verschillende vernieuwende netwerken: een maatschap van collaborative leaders, een netwerk van voorlopers en een onafhankelijke facilitator. De transitiearena is sterk verankerd in de thuisbases van de vierhoek: bedrijfsleven, overheid, kennisinstellingen en maatschappij. Het ontwikkelen van nieuwe concepten en het scheppen van experimenteerruimte zijn centrale activiteiten van deze vernieuwende netwerken.

Dit resulteert in een indeling in vier subthema's:

Vitale clusters

Veelzijdig platteland

Internationale netwerken

Vernieuwende netwerken

In 2003 zijn tal van projecten afgerond en nieuwe in uitvoering genomen. Na een korte terugblik op de activiteiten in 2003 volgt een overzicht van de plannen voor 2004. Tenslotte wordt de begroting voor 2004 gepresenteerd. In de bijlage zijn de formats opgenomen van projecten waarvan uitgewerkte projectplannen beschikbaar zijn.

2. Terugblik 2003

2.1. Vitale clusters

2.1.1. Agroproductieparken

Het concept agroproductieparken, de ruimtelijke clustering van verschillende sectoren met het oog op milieu, transport, ruimtelijke kwaliteit heeft in 2003 veel aandacht gevraagd. Er is gewerkt langs drie lijnen:

Het uitvoeren van studies;

Het in gang zetten van praktijkinitiatieven;

Externe communicatie en debat.

Ad 1. Uitgevoerde studies en de belangrijkste resultaten

Beleving van burgers (Motivaction): de ontwikkelingsrichting Vitale Clusters/ Agroproductieparken heeft primair aanhangers onder bepaalde groepen van de bevolking, zoals opwaarts mobiele, nieuwe conservatieven en kosmopolieten, die voorstander zijn van efficiënte en rendabele productiemethoden op basis van nieuwe technologie. Weerstanden zijn vooral te verwachten bij postmaterialisten en traditionele burgerij.

Animal care (Wageningen UR, Faculteit Diergeneeskunde): ruimtelijke clustering is niet strijdig met een hoog niveau van diergezondheid en dierenwelzijn.

Globaal businessplan Agrocenter (NIB Consult): Op basis van de geraamde investerings- en exploitatiekosten aan de ene kant en potentiële besparingen (energie,

transport e.d.) en maatschappelijke baten aan de andere kant lijkt het realiseren van een agrocenter een financieel haalbare business-case.

Foodpark (Wageningen UR, Cebeco, Rodenburg Fourages): Anders dan in de huidige situatie kunnen door minimale (transport)afstanden de laagwaardige volumineuze stromen en warmte- en waterstromen in ruimtelijke clusters rendabel worden hergebruikt. Innovatienetwerk heeft een kleine financiële bijdrage geleverd aan dit door NOVEM gefinancierde project.

Ad 2. Praktijkinitiatieven agroproductieparken

InnovatieNetwerk is betrokken bij de voorbereiding van vier praktijkinitiatieven:

Agrocenter Amsterdam (Gemeentelijk havenbedrijf Amsterdam, bedrijven)

Eiwitcorridor (Provincie Gelderland en Overijssel, Oost NV, bedrijven)

Ruraal park (Buck Consultants, ATO, Gemeente Almelo, bedrijven)

Agroproductiepark Noord-Nederland (ATO, Gemeente Vlagtwedde, bedrijven)

InnovatieNetwerk faciliteert het ontwikkelen van visies in interactieve trajecten met stakeholders, het uitvoeren van haalbaarheidsstudies, het maken van businessplannen en het vormen van consortia.

Ad 3. Externe communicatie en debat

Er is een aanhoudende belangstelling van de media in binnen- en buitenlandse kranten, vakbladen, radio, TV), met name voor het ontwerp Deltapark (“de varkensflat”). Deltapark was onderwerp in een discussieprogramma op Radio 1 over de te nemen maatregelen naar aanleiding van de vogelpest. De Deutsche Rundfunk heeft opnamen gemaakt voor een discussieprogramma over de toekomst van de Duitse landbouw, waarin Deltapark wordt gepresenteerd als een vorm van duurzame landbouw. Discovery Channel (Australië) heeft zich gemeld om Deltapark op te nemen in een programma over self-sustaining agriculture. De Schotse BBC heeft aandacht besteed aan agroproductieparken in een programma over de toekomst van de Nederlandse landbouw. Toonzetting in de media varieert van kritisch tot ronduit positief. Daarnaast zijn presentaties gegeven voor verschillende doelgroepen, van plattelandsvrouwen tot leden van Milieudefensie.

Studenten aan de Universiteit van Hamburg hebben het concept Deltapark verder uitgewerkt voor de haven van Shang-Hai. Daarbij hebben bouwkundigen en diverse ingenieursbureaus in Duitsland interesse getoond. De Duitse certificeringinstantie Vitacert heeft zich gemeld om te bezien of Deltapark in aanmerking zou kunnen komen voor een TÜV keurmerk voor Ecologische Landbouw.

2.1.2. Glastuinbouw 2020

Imago, identiteit en beeldvorming in de glastuinbouw

In een verrassend essay is een nieuwe aanpak voor communicatie van glastuinbouw en maatschappij uitgewerkt. De kern van die aanpak is het identiteitsscenario, waarin de tuinbouw actief vanuit eigen waarden en identiteit inspeelt op de maatschappelijke issues en beelden die bij burgers leven. In verschillende bijeenkomsten is gediscussieerd op welke wijze een individuele ondernemers en het tuinbouwcluster als organisatie tot een nieuwe aanpak kan komen. Het Productschap Tuinbouw heeft met InnovatieNetwerk en SIGN het opstellen van een Plan van Aanpak gefinancierd en begeleid. Tevens is een quick scan Imago Glastuinbouw uitgevoerd bij stakeholders uit de maatschappelijke omgeving van de tuinbouw. Een aantal voorstellen uit dit plan van aanpak worden nu door het Productschap Tuinbouw uitgevoerd. Betrokkenen: SIGN, Productschap Tuinbouw, Total Identity Amsterdam

De kas als energiebron

Het beeld “kas als energiebron” spreekt in brede kring, binnen en buiten de glastuinbouw, aan. Door de kas niet te benaderen als een grootgebruiker van fossiele energie, maar juist als een potentiële bron van duurzame energie is verrassend en inspirerend. In juni 2003 werden de eerste resultaten (een innovatieprogramma en een voorstel voor een pilot, en een stedenbouwkundige verkenning van de combinatie glastuinbouw en stad op basis van restwarmte uit de tuinbouw) aangeboden aan de minister van LNV en vertegenwoordigers van het bedrijfsleven. Verschillende media hebben aandacht besteed aan het concept. De minister en het bedrijfsleven hebben waardering uitgesproken en de bereidheid om dit concept verder te ontwikkelen. Er worden door het bedrijfsleven initiatieven genomen om de voorstellen voor het innovatieprogramma en de pilot te doen uitvoeren. Het werk van InnovatieNetwerk en SIGN zal daarmee veranderen: van het ontwikkelen van concepten naar een stimulerende ondersteunende rol bij het realiseren van de plannen.

Nieuwe initiatieven zijn een essay over een nieuwe denkwijze over energiebesparing (energiecascade) en het realiseren van een energy web: een systeem waarbij op regionale schaal energievraag en energieaanbod van verschillende functies (glastuinbouw, wonen, bedrijven, nutsgebouwen e.d.) aan elkaar wordt gekoppeld. Doel is om een aanzienlijke energiebesparing te realiseren en een duurzamer energiesysteem op te zetten.

Betrokkenen: SIGN, Kema, FiwiHex B.V., Imag, Mecanoo, Lek Habo duurzame energiesystemen B.V., Alpha Powersystems B.V., Projectbureau Duurzame Energie, Productschap Tuinbouw, Huisman Hydro B.V.

Kennis en innovatie

Binnen dit project is sprake van 2 deelprojecten:

Tuinbouwcluster Academie

Tuinbouwcluster Innovatiefonds

Tuinbouwcluster Academie: Door het tuinbouwbedrijfsleven is positief gereageerd op het voorstel om een Tuinbouwcluster academie op te richten met als doel de innovatiekracht van ondernemers te versterken door het “leren van buiten”. Een stuurgroep uit het bedrijfsleven heeft begin 2003 een business concept goedgekeurd en eind 2003 het businessplan. Tegelijkertijd waren er 2 conferenties georganiseerd in de geest van de TA. De daarmee opgedane ervaringen hebben bijgedragen aan de uiteindelijke vormgeving. Met “De Baak” (opleidingscentrum van VNO/NCW) zal een samenwerkingsovereenkomst worden afgesloten. Eind 2003 wordt een stichting TA opgericht en het bestuur en de programma raad ingesteld. Tevens vinden gesprekken plaats met potentiële financiers. De rol van InnovatieNetwerk en SIGN verandert daarmee. Het zal vooral gaan om de focus (het leren van buiten, de lange termijn, de breedheid met partijen buiten de sector) te helpen bewaken in de startfase.

Betrokkenen: SIGN, Van de Geijn partners B.V., Productschap Tuinbouw, LTO Nederland (vakgroep glastuinbouw), FrugiVenta, VBN, Rabo Midden Westland, VGB.

Tuinbouwcluster Innovatiefonds: Systeeminnovaties hebben door hun aard weinig aansluiting bij het bestaande instrumentarium van overheden en bedrijfsleven voor het bevorderen van innovatie. Dit heeft geleid tot een verkenning met NIB consult naar de mogelijkheden van een specifiek instrument voor complexe vernieuwingen, waarin meerdere partijen een rol spelen. De focus ligt hier op de door (groepen) ondernemers te starten nieuwe “ventures”, die kunnen bijdragen aan de kracht van het Nederlands tuinbouwcluster. Er wordt gedacht aan een participatiefonds met duidelijke rendementseisen.

Betrokkenen: SIGN, NIB consult B.V., Productschap Tuinbouw, LTO Nederland (vakgroep glastuinbouw), VGB, FrugiVenta, Nederlandse Fruitteelt Organisatie NFO, Technologiefonds Tuinbouw.

2.1.3. Mari-/aquacultuur

Dit onderdeel is toegevoegd aan het thema Transitie Duurzame Landbouw, na de opheffing van het thema "Leven met Water". Centrale ambitie bij mari-/aquacultuur is de omschakeling van visserij naar duurzame visteelt systemen. Hier ligt een sterke verwantschap met de ambitie van Transitie Duurzame Landbouw.

De behoefte aan vis neemt nog steeds toe. De belangrijkste bron van aquatische biomassa wereldwijd is de visserij, gebaseerd op de principes van de jacht. Uitbreiding van de zeevisserij is om ecologische redenen geen optie. Maricultuur (de kweek van biomassa op zee) en aquacultuur (de productie van biomassa in gesloten zoet- of zoutwatersystemen) bieden op langere termijn meer perspectief. De ontwikkeling van deze mogelijkheden is de innovatieopgave binnen dit thema.

Ocean Farming

De verkenning Ocean Farming, die wordt uitgevoerd in samenwerking met Stichting Toekomstbeeld der Techniek (STT), is in 2003 flink gevorderd. Een drietal werkgroepen - één voor zeecultures, één voor estuariene gebieden en één voor gesloten systemen op land - heeft gewerkt aan nieuwe ontwerpen voor de productie van aquatische biomassa. Waar mogelijk zijn combinaties gemaakt met andere functies, zoals energiewinning, recreatie en natuurontwikkeling. De publicatie van de resultaten is voorzien in maart 2004.

Betrokkenen: STT, Wageningen UR, TNO, Stichting Natuur en Milieu, en anderen.

Marine Park

Eind 2002 is door InnovatieNetwerk opdracht verleend aan onderzoekers en stedenbouwkundigen om één of meer innovatieve ontwerpen te maken voor een "Marine Park", een agroproductiepark op zee of in een estuarien basin. De productie van voedsel en energie door aquatische organismen staat hierin centraal. Dit ontwerptraject heeft geresulteerd in drie ontwerpen: Het technische ontwerp van "Atlantis 2020" maakt gebruik van stromingsenergie (zoals wind of golfslag) en chemo-autotrofe bacteriën (die leven op waterstof en koolzuurgas) voor de productie van aquatische biomassa.

'De veilige haven' biedt overslagfaciliteiten en een veilig heenkomen voor grote schepen.

Luwteparken' hebben als primair doel het verbeteren van kustbescherming door het dempen van golfslag.

De ontwerpen, die in verschillende combinaties kunnen worden toegepast, worden benut in de verkenning Ocean Farming (zie hierboven).

Betrokkenen: WageningenUR, Ruimtelijk Planbureau, diverse stakeholders (via workshop).

Internationaal ontwerpatelier duurzame ontwikkeling en aquacultuur

De kweek van vis in meer of minder intensieve systemen is wereldwijd sterk in opkomst. De vraag is of en hoe de verschillende systemen zich op duurzame wijze kunnen ontwikkelen. Daarbij gaat het met name om milieu, voedselveiligheid, ruimtegebruik, dierlijk welzijn en sociaal-economische effecten. Deze kwesties worden internationaal nog nauwelijks samenhangend gezien. Een haalbaarheidsonderzoek naar de mogelijkheden voor een eerste internationaal ontwerpatelier op dit gebied wordt in 2003 afgerond. Bij een positief resultaat zal deze bijeenkomst worden gehouden in 2004.

Betrokkenen: WageningenUR, European Society for Aquaculture.

2.1 4. Melkveehouderij op schaal

De melkveehouderij blijft naar verwachting een belangrijke sector in Nederland, ook onder geliberaliseerde omstandigheden. Er zal in de toekomst sprake zijn van schaalvergroting. Dit vraagt om nieuwe concepten, om systemsprongen, bijv. andere manieren van omgaan met de grond (grondloze bedrijven) en arbeid (andere structuur

dan gezinsbedrijven). InnovatieNetwerk heeft opdracht verleend aan Alterra om een eerste aanzet voor dergelijke concepten te ontwikkelen. Geïnspireerd op gangbare praktijken in het buitenland zijn in interactie met uiteenlopende stakeholders verschillende prototypen uitgewerkt. Tevens zijn voor elk prototype geïnteresseerden benaderd om te participeren in een of meer pilots.

Betrokkenen: Wageningen UR, LTO, European Dairy Farmers, Zuivelindustrie, RABO, LNV en binnen- en buitenlandse melkveehouders.

2.2 Veelzijdig platteland

2.2.1 Beloning plattelandsdiensten

In 2003 is een verkenning afgerond naar diverse strategieën voor een duurzame beloning van groene plattelandsdiensten. Kansrijke opties zijn resultaatbeloning, gericht op het belonen van feitelijke prestaties (bijv. het aantal weidevogels) of marktgerichte beloningssystemen waarbij onderhandelingen de vergoedingen bepalen. Opvallend is dat juist de regelgeving in EU- en WTO-verband de invoering van deze nieuwe systemen in de weg staat. Het slechten van deze barrières is een belangrijke opgave.

Betrokkenen: Bureau Paul Terwan, CLM, LEI, In Natura, LNV, SNM.

2.2.2. Nieuwe ontwerpen van stad-land arrangementen

De opgave in dit project is om de directe omgeving van de stad - met de daar vaak dominant aanwezige landbouw - zo in te richten dat het wordt verbonden met de stad. Daarbij staat de invalshoek van de stedeling centraal. In ontwerpatelier formuleert de stedeling ontwerpeisen voor activiteiten deze gebieden. Deze eisen zijn leidend voor te maken ontwerpen en op te starten pilots in uitvoeringsgerichte trajecten. In 2003 wordt een keuze gemaakt voor te selecteren pilotgebieden, waarna in 2004 de ontwerpatelier kunnen starten.

Betrokkenen: ETC, verschillende gemeenten.

2.2.3. Het Groene Kwadrant

Het Groene Kwadrant is een innovatief concept, waarbij verschillende functies worden samengebracht en waarbij wordt gestreefd naar een vloeiende overgang tussen de stad en het aangrenzende platteland. Dit betekent een ingrijpende verandering voor de aanwezige landbouwbedrijven in het gebied. In een haalbaarheidsstudie, die samen met de belanghebbenden wordt uitgevoerd, worden de mogelijkheden en onmogelijkheden van het concept in kaart worden gebracht. De bevindingen zijn ook bruikbaar voor andere stadsranden. Dit project zal eind 2003 worden afgerond.

Betrokkenen: Gemeente Tilburg, Groene Kamer, Staatsbosbeheer, TREK, ZLTO.

2.2.4. Robuuste veehouderij

De huidige veehouderij is sterk gebaseerd op het zoveel mogelijk kienvrij houden van de productiesystemen. Dit leidt tot een klinische veehouderij, waarbij de mogelijkheden voor het houden van dieren onder natuurlijke omstandigheden ernstig worden beperkt. Dit was reden voor InnovatieNetwerk om samen met het Centrum voor Landbouw en Milieu en de Animal Sciences Group van Wageningen UR de potenties van een ander paradigma - robuuste veehouderij - te verkennen. In dit concept worden contacten met kiemen juist benut om de natuurlijke weerstand van de dieren te versterken. Op deze wijze worden andere systemen mogelijk, bijv. met meer buitenuitloop en meer contacten tussen leeftijdscategorieën binnen een diersoort. Betrokkenen: CLM, WageningenUR, NAIK, Dierenbescherming, Stichting Natuur en Milieu, LNV, Luois Bolk Instituut, CR Delta, Institute for Pig Genetics, Rathenau Instituut, RIVM, diverse veehouders.

2.3. Internationale agri-foodnetwerken

2.3.1. Logistiek en distributie op het internationale speelveld

Het inspirerende essay “Van logistieke draaischijf naar duurzaam service netwerk” heeft op verschillende plaatsen in de tuinbouw geleid tot strategische discussies. InnovatieNetwerk en SIGN waren daar slechts zijdelings betrokken omdat ondernemingen dit zelf wilden uitwerken. Er zijn twee voorstellen geselecteerd (Versparken en Coolboxx) die zouden kunnen dienen als illustratieprojecten van de grote transitie op het gebied van logistiek en distributie. De vraag is wat deze ontwikkelingen voor Nederlandse ondernemers kunnen betekenen en op welke wijze zij zich hierin kunnen positioneren. Bij deze illustratieprojecten is medefinanciering van andere partijen een voorwaarde. Bij Coolboxx zijn het havenbedrijf Rotterdam en het Productschap Tuinbouw medefinanciers en bestaat de stuurgroep uit inspirerende ondernemers. Voor innovatienetwerk en SIGN betekent dit een verbreding van het bestaande netwerk. Bij de betrokken ondernemers bestaat grote belangstelling voor de lange termijn focus en het nadenken over gevolgen van eventuele ingrijpende structuurveranderingen in hun business.

Betrokkenen: SIGN, FrugiVenta, Productschap Tuinbouw, Havenbedrijf Rotterdam, Van de Geijn Partners B.V.

2.4. Vernieuwende netwerken

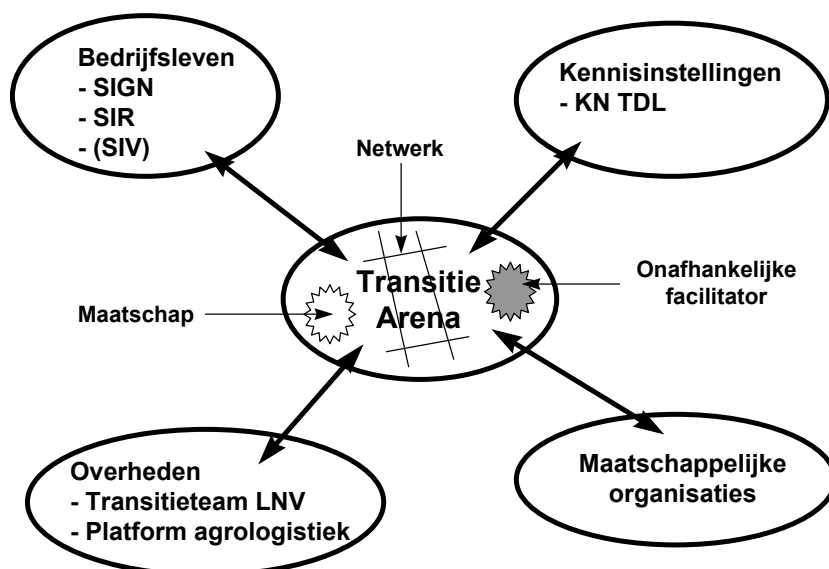
In 2003 is veel aandacht besteed aan het ontwikkelen van de vernieuwende netwerken, met een stevige verankering bij de thuisbases van de vierhoek. De maatschap van collaborative leaders is in 2003 3 keer bijeen geweest, waarvan 2 keer een hele dag. Hierbij is gewerkt aan agenda-setting, het uitdiepen van de verschillende subthema's, het bespreken van voorbeeldprojecten en het leveren van input voor het maatschappelijk debat.

In de hoek van het bedrijfsleven is gewerkt aan de oprichting van de Stichting Innovatie Rundveehouderij (SIR) door LTO en NZO. InnovatieNetwerk heeft daarbij een stimulerende rol vervuld. Het ligt in de bedoeling om met SIR nauwe samenwerking aan te gaan in de vorm van een personele unie. De mogelijkheden om ook in de varkenshouderij dergelijke vernieuwingsorganisaties op te richten zijn in 2003 onderzocht, in opdracht van InnovatieNetwerk. Dit heeft nog niet geleid tot conclusies.

In de hoek van de kennisinfrastructuur is veel tijd besteed aan het opzetten van het KennisNetwerk Transitie Duurzame Landbouw. Hiervoor is onder coördinatie van InnovatieNetwerk in 2003 een ICES/KIS-businessplan opgesteld. Het Kabinet besluit in november 2003 over dit plan, gericht op de omvorming van de kennisinfrastructuur ten behoeve van een duurzame landbouw.

In de hoek van de overheden zijn contacten opgebouwd met het Transitieteam van LNV en het Platform Agrologistiek, dat door LNV wordt gefaciliteerd. Onder voorzitterschap van InnovatieNetwerk vindt informele afstemming plaats tussen de genoemde organisaties (SIGN, SIR, KN TDL, Transitieteam LNV, Platform Agrologistiek). In de hoek van de maatschappelijke organisaties zijn contacten opgebouwd met diverse instanties, waaronder Natuurmonumenten, Stichting Natuur en Milieu, ANWB, Rathenau Instituut, Consumentenbond en Dierenbescherming. Deze organisaties nemen deel in de Maatschap en in diverse projecten binnen dit thema.

In onderstaande figuur is de positionering van de verschillende netwerken aangegeven.

2.4.1. ICES/KIS Kennisnetwerk Transitie Duurzame Landbouw

Onder regie van het InnovatieNetwerk is in het kader van ICES/KIS een businessplan opgesteld voor de transformatie van de kennisinfrastructuur, zodat deze beter in staat is om de transitie naar een duurzame landbouw te ondersteunen. Dit plan is op 17 februari 2003 ingediend. Het bevat een beschrijving van de voorgenomen activiteiten op het gebied van kennisontwikkeling en kennisverspreiding. Er zijn commitments verkregen van bedrijfsleven en kennisinstellingen voor een bedrag van ca. 25 miljoen Euro. Vervolgens zijn schriftelijke reacties opgesteld naar aanleiding van de voorlopige beoordelingen van de KNAW en de planbureaus. De plannen zijn ook mondeling toegelicht. Bij de meest relevante departementen (VROM, EZ, LNV) zijn de plannen gepresenteerd. Tevens is op 2 oktober een strategische conferentie gehouden. Eind 2003 is een extra inspanning geleverd om de plannen af te stemmen met Kenniscentrum Systeminnovaties (KSI) en Transumo, het onderzoeksprogramma voor de transitie naar duurzame mobiliteit. In het kader van de opstelling van het businessplan zijn verschillende studies verricht.

Quick scan experts Transitie Duurzame Landbouw

Het ICES/KIS-businessplan beoogt het op gang brengen van de huidige technologie- en aanbodgedreven agro-kennisinfrastructuur naar en vraaggedreven transdisciplinair werkende kennisinfrastructuur, die breder is dan de huidige agro-kennisinstellingen. Om deze verbreding daadwerkelijk te kunnen realiseren is inzicht nodig in de wetenschappelijke experts, die actief zijn op relevante kennisgebieden. Met dit doel heeft TNO-STB in opdracht van InnovatieNetwerk een inventarisatie uitgevoerd van wetenschappelijke kopstukken in Nederland en in Vlaanderen en Duitsland. Deze studie is in 2003 afgerond en wordt benut bij het inschakelen van wetenschappelijke expertise in de ICES/KIS-programma's.

Kosten/baten analyse Transitie Duurzame Landbouw

In opdracht van InnovatieNetwerk heeft het Landbouw Economisch Instituut in 2003 een kosten/baten analyse uitgevoerd van de transitie naar een duurzame landbouw, volgens de drie ontwikkelingslijnen (vitale clusters, veelzijdig platteland en internationale netwerken). De aanleiding waren vragen van de planbureaus naar de kosten en baten van de transitie naar een duurzame landbouw. De afronding is voorzien in oktober 2003.

Kritische succesfactoren praktijkprojecten duurzame landbouw

Het doel van deze inventariserende studie, uitgevoerd door het Instituut voor Milieuvraagstukken in opdracht van InnovatieNetwerk, is te komen tot een gestructureerd overzicht van lopende en recent afgeronde praktijkprojecten waarbij is getracht de breedte van duurzame landbouw zo goed mogelijk te dekken. Dit overzicht dient voor een globale analyse van de succes- en faalfactoren bij projecten op het gebied van duurzame landbouw. Daarbij is onderscheid gemaakt tussen de *technische aspecten* en de *procesmatige aspecten* van deze projecten. Deze kennis is nodig voor het initiëren van kansrijke pilots in het kader van het ICES/KIS Kennisnetwerk Transitie Duurzame Landbouw. De studie is in 2003 afgerond. Betrokkenen: IVM, CLM, The Greenery, Unilever, Laurus, Rathenau Instituut, LEI, GLTO en LNV.

2.4.2. Stichting Innovatie Rundveehouderij

Innovatienetwerk heeft in 2003 meerdere gesprekken gevoerd met LTO en NZO om te komen tot de oprichting van de Stichting Innovatie Rundveehouderij (SIR), een vernieuwend netwerk van voorlopers in de rundveehouderij, gericht op het opzetten, ontwikkelen en implementeren van innovatietrajecten. De bestuurlijke, organisatorische, financiële en personele invulling heeft in 2003 zijn beslag gekregen, in overeenstemming met InnovatieNetwerk. De nieuwe Stichting is nauw gelieerd aan InnovatieNetwerk, o.a. via een personele unie en bestuurlijke samenwerking.

3. Werkplan 2004

3.1. Vitale clusters

3.1.1. Agroproductieparken

De ontwikkeling van agroproductieparken is een nieuwe fase ingegaan. In 2003 zijn verschillende studies afgerond. In 2004 zal een afrondend rapport verschijnen, waarin een overzicht wordt gegeven van de resultaten van de studies, de maatschappelijke discussie en de lopende praktijkprojecten op het terrein van agroproductieparken. Dit rapport, samen met een visuele weergave (film/dvd) zal worden aangeboden aan enkele opinion leaders tijdens een media-happening. Hiermee zal deze fase worden afgesloten. InnovatieNetwerk blijft wel betrokken bij het initiëren en faciliteren van pilots op dit gebied. Het betreft met name:

Agroproductiepark Amsterdam;

Protein Highway (langs de Rijksweg A1);

Ruraal park (omgeving Almelo/Enschede);

Agroproductiepark Noord-Nederland (Provincie Groningen).

Daarnaast zet InnovatieNetwerk in op het vastleggen en toegankelijk maken van leerervaringen. InnovatieNetwerk en LNV hebben gezamenlijk het initiatief genomen voor het opzetten van een Community of Practice (CoP) op het gebied van clusteren, verbinden en regisseren. Hierin ontmoeten de trekkers van een tiental projecten elkaar om kennis en ervaring uit te wisselen, in samenspraak met een aantal experts op deelgebieden.

Agroproductiepark Amsterdam

Na afronding van een eerste verkenning begin 2003 worden eind 2003 gesprekken gevoerd met verschillende grote bedrijven in het havengebied van Amsterdam (waaronder Cargill en enkele energie- en kunstmestbedrijven). Indien hiervoor voldoende animo bestaat zal een haalbaarheidsstudie worden uitgevoerd naar de mogelijkheden voor de verwaarding van afvalstromen (energie, water, restproducten uit de verwerking van voedingsmiddelen) in de Amsterdamse haven via dierlijke productie (intensieve veehouderij en viskweek). Het uiteindelijke doel is het opstellen van een businessplan voor een agroproductiepark in de Amsterdamse Haven. InnovatieNetwerk heeft in dit stadium samen met het Gemeentelijk Havenbedrijf Amsterdam de regierol over het gehele proces.

Betrokkenen: Gemeentelijk Havenbedrijf Amsterdam, Cargill, AVI Amsterdam, Reliant Energy, Amfert, Wageningen UR.

Protein Highway

Doel van dit project is clustering van varkens-, pluimvee- en kalverhouderij in gebieden rondom de A1 tussen Amersfoort en Enschede, met units voor de verwerking van producten (vlees, eieren) en afvalstromen (o.a. mest). Doel: verbeteren van de ruimtelijke structuur; het combineren van ketens in vraaggestuurde netwerken en de productie van eiwitten voor verschillende toepassingen. De ideeën over agroproductieparken hebben daarbij als inspiratiebron gediend. InnovatieNetwerk is mederegisseur en medefinancier (samen met de provincies Gelderland en Overijssel) van het proces om te komen tot een breed gedragen uitwerking van de eerste ideeën tot een concreet actieplan voor implementatie.

Betrokkenen: Provincies Gelderland en Overijssel, GOM, OOM, Wageningen UR, Buck, Arcadis, Rijnconsult, Van de Bunt en diverse bedrijven.

Ruraal park

Een Ruraal Park is een variant van een agroproductiepark, in de zin dat in een Ruraal Park naast productie en verwerking ook rechtstreekse verkoop van de verse producten aan de consument plaatsvindt via een parkwinkel en via een restaurant. Het park gaat uit van de behoefte van de (lokale) consument en speelt in op de trend dat producten vooral vers, gezond en lekker moeten zijn. Een betrouwbare, lokaal/ regionaal georganiseerde keten van voedselproducten staat dus centraal. Bovendien gaat het om consumenten in de regio aan te spreken op hun beleving en wensen om gezonde en verse producten tegen een eerlijke prijs te kunnen kopen en kennis te maken met nieuwe producten. InnovatieNetwerk heeft Buck&Partners en Wageningen UR gevraagd om een globaal businessplan te ontwikkelen voor dit concept.

Op basis van een globaal businessplan, dat in 2003 wordt opgesteld, zal in 2004 worden getracht om één of meer consortia te vormen die met dit concept in de praktijk aan de slag gaan. Er bestaat reeds concrete interesse bij ondernemers en de regio Twente. Potentiële investeerders hebben zich verenigd in een Raad van Advies voor dit project.

Betrokkenen: Koepon Holding, V&D, Farm Dairy/FarmFrites, Van Rijsingen Beher, Groen Bank, Buck Consultants International, Wageningen UR, COOP Codis, drie grote gemeenten in regio Twente.

Agroproductiepark Noord-Nederland

De potenties van het concept van agroproductieparken/vitale clusters worden verkend voor Noord Nederland met het oog op het ontwikkelen van nieuwe ketens en bedrijvigheid in de regio. Onder een vitaal cluster wordt verstaan een doelgerichte samenwerking van bedrijven in een gebied om daarmee de doelmatigheid en duurzaamheid van de ketens en productienetwerken te versterken. Dit concept biedt in het bijzonder perspectieven voor verwaarding van volumineuze reststromen en warmte, en de ontwikkeling van ketens rondom nieuwe producten en functies. Indien bedrijven geïnteresseerd blijken in de ontwikkeling van innovatieve concepten voor clustering, zal in 2004 met het Samenwerkingsverband Noord-Nederland (SNN) een haalbaarheidsstudie worden gestart.

Betrokkenen: Samenwerkingsverband Noord-Nederland, Spring, ATO, Vlagtwedde, diverse bedrijven.

3.1.2. Glastuinbouw 2020

In de voorgaande periode lag het accent op het verkennen en ontwikkelen van vernieuwende, doorbrekende concepten bij een aantal thema's. Dit heeft geleid tot een aantal voorstellen voor actie. In 2004 zal de nadruk liggen op realisatie van de actievoorstellen. Dit verschilt per thema en heeft in dit programma uiteenlopende verschijningsvormen (Pilot, Plan van Aanpak, Stichting, Innovatiefonds, Illustratieproject).

Kas als energiebron

Het concept “kas als energiebron” en enkele voorstellen zijn in 2003 aan de minister van LNV en de top van het tuinbouwbedrijfsleven overgedragen. Daarmede komen InnovatieNetwerk en SIGN in een andere rol. De rol van “conceptontwikkelaar” wordt nu meer van stimulator (wellicht trekker) en ondersteuner bij de realisatie van de voorgestelde pilot en het Plan van Aanpak “Innovatieprogramma Kas als energiebron”. Er zullen enkele vervolgvactiteiten worden gestart:

- a. Essay en workshop over een nieuwe denkrichting over energiebesparing en duurzaam omgaan met energie. Achtergrond is de gedachte dat het verbranden van aardgas voor verwarming buitengewoon inefficiënt is (in tegenstelling tot de gangbare inzichten over “hoog rendementsketels”). Nieuw is dat indien energiesystemen worden opgezet vanuit het benutten van energiekwaliteit zeer grote besparingen te realiseren zijn.
- b. Het met tuinbouwondernemers en energie-experts creëren van een duurzaam *energy web* op regionale schaal. Dit gaat verder dan de energie-uitwisseling in tuinbouwcomplexen. Alle energievraag en –aanbod in een regio wordt gekoppeld in één systeem, al dan niet met verbinding met de grote landelijke energienetwerken.
- c. Discussie meetings met tuinbouwondernemers en fysici over nieuwe kasontwerpen.

Nieuwe ontwerpen voor duurzame glastuinbouw

De eerste ontwerpen van combinaties van agroproductiefuncties zijn door InnovatieNetwerk ontwikkeld onder gebundeld onder de titel: Agroproductieparken. In dit deelproject worden de mogelijkheden verkend van combinaties van glastuinbouw met andere functies in een regionale context. Een interessante optie is om regionale inrichtingsvarianten te ontwerpen voor glastuinbouw, woningbouw en bedrijfsterreinen in een hoogstedelijk gebied. Een nieuwe invalshoek daarbij is om ook de mogelijkheden van energy webs te benutten.

Kennis en innovatie:

Tuinbouwcluster Academie: de TCA zal direct starten met een ambitieus programma. InnovatieNetwerk is met SIGN de initiator van deze vernieuwende ontwikkeling. De TCA zal begin 2004 met enig ceremonieel officieel ten doop worden gehouden. InnovatieNetwerk en SIGN zullen in 2004 nog actief betrokken blijven in het opzetten van de organisatie en de invulling van het programma. Dit is nodig om een echte vliegende start te kunnen maken.

Tuinbouwcluster Innovatiefonds: de verkennende fase voor dit fonds wordt begin 2004 afgerond, waarna de stuurgroep een beslissing zal nemen over de vervolgstappen. Met grote waarschijnlijkheid zal dit betekenen dat het fonds zal worden opgericht en dat concreet zal worden gewerkt aan de vormgeving en de juridische structuur.

3.1.3 Mari-/aquacultuur

Ocean Farming

Na afronding van de verkenning in maart 2004 zal worden gezien welke ideeën zich lenen om op te pakken als systeeminnovatie. Daarbij kan worden voortgebouwd op de uitgebreide netwerken die in het kader van de verkenning zijn opgebouwd.

Internationaal ontwerpatelier duurzame ontwikkeling en aquacultuur

Indien eind 2003 blijkt dat de organisatie van een internationaal ontwerpatelier haalbaar is, dan zal de organisatie hiervan in 2004 plaatsvinden. De uitvoerende activiteiten zullen dan worden uitbesteed. InnovatieNetwerk blijft inhoudelijk en methodisch betrokken bij de opzet van het atelier.

InnoFisk I

In 2003 is het idee ontstaan voor het concept InnoFisk. Dit betreft een mogelijk alternatief voor bestaande viskwekerijen. Het maakt gebruik van uit de vaart genomen

tankschepen, die worden omgebouwd tot een combinatie van viskwekerij, visverwerkingsfabriek en productiebedrijf van visvoer. Het visvoer wordt gemaakt met behulp van een nieuw type bioreactor, die aardgas van boorplatforms (dat momenteel wordt afgefakkeld) gebruikt als grondstof voor de productie van eiwit. De schepen worden op volle zee verankerd, zodat altijd voldoende schoon water voorhanden is. De kritische onderdelen van het concept zijn alle al in de praktijk bewezen, ook op grotere schaal. De combinatie van de diverse onderdelen is echter volstrekt nieuw. De grote winst is dat geen of slechts weinig wilde vis hoeft te worden gebruikt als grondstof voor deze vorm van viskweek. Omdat alle processen zich aan boord van een schip afspelen is het totale proces gemakkelijker in de hand te houden, bij voorbeeld omdat water(voor)zuivering en waterontsmetting kan worden toegepast, hetgeen in open kweeksystemen niet mogelijk is. Het voorgenomen project van InnovatieNetwerk is er op gericht een businessplan te ontwikkelen voor een eerste ontwerp van de InnoFisk I.

3.1.4. Melkveehouderij op schaal

In 2003 zijn verschillende concepten voor grootschalige melkveehouderij ontworpen. Daarbij is sprake van systeemsprongen, bijv. andere manieren van omgaan met de grond (grondloze bedrijven) en arbeid (andere structuur dan gezinsbedrijven). Afhankelijk van de belangstelling van ondernemers voor deelname aan pilots, op basis van deze concepten, zal dit project in 2004 worden voortgezet.

3.1.5. Stadslandbouw

Stadslandbouw is een vorm van symbiose tussen een stedelijk gebied en de landbouw. Stadslandbouw kan duurzame, geïntegreerde oplossingen bieden voor problemen zowel in de stedelijke omgeving als op het platteland. Het gaat hierbij met name om:

- de benutting van stedelijke afvalstromen (o.a. energie, water, nutriënten) in de landbouw,
- kleinschalige voedselproductie (fruit, groente en dierlijke producten) in de stad, waarbij afval-, water- en energiebeheer van gebouwencomplexen wordt gekoppeld aan agrarische functies.
- de recreatieve functie van het boerenbedrijf, de zorgfunctie, de boerderij met crèche of kunstgalerie en de educatieve functie van de boerderij.

Stadslandbouw kan duurzame, geïntegreerde oplossingen bieden voor problemen zowel in de stedelijke omgeving als op het platteland, door het ontwikkelen van agrarische diensten die de maatschappij als geheel ten goede komen.

Relevante vraagstukken zijn:

Hoe zitten de stedelijke afvalstromen in elkaar, hoe groot is elke stroom, welke scheidingstechnieken zijn beschikbaar, welke voor agrarische productie bruikbare stoffen zitten hierin en zijn deze veilig te gebruiken?

Welke mogelijkheden bieden gebouwen, buurten, open ruimten en het de stad omringende landschap (klimatologisch en qua substraat) voor het ontwikkelen van agrarische producten en op welke schaal is dit mogelijk? Welke risico's zijn er? Welke producenten zouden van de stedelijke mogelijkheden gebruik kunnen maken?

Welke "bouwstenen" en "prototypen" kunnen worden bedacht voor het ontwikkelen van stadslandbouw? Welke landschappelijke, stedenbouwkundige en ecologische waarden worden hiermee gecreëerd?

Ingespeeld wordt op de volgende drie aspecten:

- a. condities van bodem, water, landschap en ecologie;
- b. ketens van afval-grondstoffen-productie-bewerking-afzet;
- c. organisatievorm en sociaal-culturele aspecten.

In 2004 zal een quick scan worden uitgevoerd naar mogelijk te benutten afvalstromen, ook door naar voorbeelden in het buitenland te kijken. De meest belovende voorbeelden zullen worden uitgewerkt in een casus.

3.2. Veelzijdig platteland

3.2.1. Nieuwe landbouw

De veranderingen waar we in de landbouw voor staan, zijn paradigmatisch van aard. Het geldende paradigma (landbouw is een economische activiteit die door marktwerking moet worden gereguleerd; rationalisatie is de drijvende kracht; de wereld is manipuleerbaar) doordeesemt nog steeds de politiek, het georganiseerde landbouwbolwerk en het kennissysteem. Er zijn de afgelopen jaren tal van initiatieven ontstaan die een nieuw paradigma verkennen. Er is intussen heel wat materiaal, zowel in de vorm van geschriften maar ook in de vorm van praktijkexperimenten. Het gaat dan om een complex van biologische landbouw, biologisch-dynamische landbouw, natuurlijke landbouw, organische landbouw, nieuwe landbouw, ecocentrische landbouw, enz. Er is nog geen sprake van dat een nieuw paradigma reeds is uitgekristalliseerd.

Tegelijkertijd moeten we constateren dat de verdere ontwikkeling van nieuwe vormen van landbouw stagneert. Zo blijken de afzetmogelijkheden beperkend te zijn. Ook ontbreekt een goed functionerende kennisinfrastructuur die tot leren in staat stelt. Op de derde plaats blijken initiatieven vaak op gespannen voet te staan met geldende regelgeving, zoals de mestregels. Een complicerende factor is voorts dat er tussen partijen die op zoek zijn naar nieuwe vormen van landbouw onderling grote verschillen van inzicht en opvatting bestaan. Daardoor gaat energie verloren. Anders gezegd, er is behoefte aan nieuwe ontwerpen en concepten.

Bij de ontwikkeling van nieuwe vormen van landbouw willen wij niet de bestaande landbouw als uitgangspunt nemen maar maatschappelijke wensen, behoeften en beelden. Daarvoor is nodig dat dergelijke wensen, behoeften en beelden scherper worden gearticuleerd dan thans doorgaans het geval is. Nieuwe ontwerpen en concepten dienen niet slechts betrekking te hebben op technische aspecten maar ook economische, financierings- en afzetfactoren te omvatten. Deze weg lijkt het meest kansrijk om tot een nieuwe maatschappelijke legitimatie voor nieuwe vormen van landbouw te komen.

Het voornemen is om aan de hand van een Startnotitie een aantal betrokken personen rond Nieuwe Landbouw te verzamelen en tot een innovatieagenda te komen. Deelnemers zullen zowel uit wetenschappelijke kring, maatschappelijke organisaties, overheden als uit de landbouwpraktijk afkomstig zijn. Selectiecriteria zal zijn dat men een gevoel van urgentie heeft met betrekking tot nieuwe vormen van landbouw en voorts actief aan de ontwikkeling wil bijdragen. Belangrijk is ook dat een zodanige opzet wordt gekozen dat minimaal energie verloren gaat aan richtingendiscussies tussen aanhangers van nieuwe vormen van landbouw.

Voor het opstellen van de innovatieagenda wordt gedacht aan een combinatie van werkvormen zoals essays (voorzover een scherpere thematisering gewenst is), het leren van reeds uitgevoerde projecten, workshops met als doel de innovatieopgaven en ontwerp opdrachten scherp te krijgen, en zicht te krijgen op de weg waarlangs dergelijke ontwerpen/concepten kunnen worden gerealiseerd.

3.2.2. Nederland zonder landbouw: wens- of schrikbeeld?

De vraag naar de betekenis van de land(- en tuin)bouw voor de Nederlandse samenleving, is de laatste jaren actueel geworden. De diverse crises in de dierhouderij, gekoppeld aan kritiek op intensieve vormen van landbouw met daarbij horende negatieve effecten op de omgeving, hebben daaraan bijgedragen. Kenmerkend voor deze discussie is dat de discussianten heel verschillende invalshoeken hanteren. Voorstanders wijzen bijvoorbeeld op de bijdrage van de landbouw aan de betalingsbalans, aan de werkgelegenheid of aan het beheer van het landelijk gebied. Tegenstanders voeren onder meer aan dat (sectoren van) de landbouw in belangrijke

mate door EU-beleid worden ondersteund, de hedendaagse landbouw negatief uitwerkt op natuur en/of milieu en dat veehouderijsystemen in strijd zijn met welzijnsnormen. Bovendien is afhankelijkheid van voedselvoorziening voor menigeen geen item meer in een globaliserende samenleving. Kenmerkend is verder dat velen het zicht op de landbouw hebben verloren. Uit onderzoeken blijkt dat veel burgers (ook op het platteland) nauwelijks meer weet hebben van wat er op bedrijven gebeurt. Dat leidt er toe dat het debat niet gevoerd wordt op basis van feiten, maar op basis van vooronderstellingen en vooropgezette standpunten en inzichten. Er vindt mede daardoor weinig voortgang en verdieping plaats.

Om het debat over de betekenis van de Nederlandse landbouw voor onze samenleving meer diepgang te geven, wil InnovatieNetwerk concepten ontwikkelen en ontwerpen maken voor Nederland zonder landbouw. Is Nederland zonder landbouw voorstelbaar, en zo ja, wat zijn dan de consequenties, zowel in economisch, ecologisch, ruimtelijk als sociaal-cultureel opzicht? Gelet op de complexiteit van dit vraagstuk is een gedegen voorbereiding noodzakelijk. In 2003 heeft een eerste oriëntatie op het onderwerp plaatsgevonden. De verwachting is dat dit project begin 2004 daadwerkelijk van start zal gaan.

3.2.3. Robuuste veehouderij

In 2003 is een paradigmaverandering in de diergezondheidszorg geschetst: van kiemen als bedreiging voor de diergezondheid naar kiemen als stimulator voor de natuurlijke weerstand van het dier. Hiermee worden nieuwe houderijsystemen mogelijk, waarin het dier onder meer natuurlijke omstandigheden kan worden gehouden. In welke mate deze paradigmaverandering "solide" is, dat wil zeggen de basis kan vormen voor een nieuwe systemen van houderij en diergezondheidszorg, moet nader worden gezien. Hiertoe zullen in 2004 een aantal acties worden geïnitieerd.

3.3. Internationale agri-food netwerken

3.3.1. Strategiebijeenkomst

Dit thema is nog in de verkennende fase. Er is een verkenning uitgevoerd naar verschillende soorten regie. Tevens is voor de tuinbouw een essay geschreven over de transitie naar een duurzaam servicenetwerk. Dat heeft direct of indirect geleid tot een aantal initiatieven, waar SIGN/InnovatieNetwerk zijdelings bij betrokken is. Dit thema heeft behoefte aan een aantal concrete activiteiten. Om deze te agenderen zal in 2004 een strategiebijeenkomst worden gehouden met opinion leaders op het gebied van internationale netwerken.

3.3.2. Illustratieprojecten internationale agri-foodnetwerken

Het voornemen is om voorstellen die illustratief zijn voor grote structurele veranderingen te ondersteunen. Eén mogelijk voorbeeld is het ontwerpen van versparken op knooppunten van distributie bij grote consumentencentra in Europa. Een ander voorbeeld is het voorstel Flor-i-log dat een ingrijpende systeemverandering zal veroorzaken over meerdere schakels in de sierteeltketens. Wellicht zijn er ook mogelijkheden buiten de tuinbouw. De definitieve keuze wordt gemaakt in overleg met het bedrijfsleven. Bij deze illustratieprojecten is medefinanciering van meerdere partijen voorwaarde.

3.4. Vernieuwende netwerken

In de opstartfase van SIR zal de nodige tijd worden besteed aan het vormen van de organisatie, het ontwikkelen van de samenwerking en het genereren van een gezamenlijke agenda. Hetzelfde geldt bij het eventueel van start gaan van de Stichting Innovatie Varkenshouderij. Indien het ICES/KIS Kennisnetwerk TDL van start gaat in 2004, zal dit een aanzienlijke investering vragen in de onderlinge samenwerking. Er zal een personele unie op uitvoeringsniveau worden gecreëerd.

3.4.1. Stichting Innovatie Rundveehouderij

De Stichting Innovatie Rundveehouderij (SIR; voorlopige werktitel) is een initiatief van LTO Nederland en de NZO, mede gefaciliteerd door het InnovatieNetwerk. SIR gaat optreden als initiatiefnemer, als makelaar van nieuwe contacten en netwerken en als opdrachtgever van innovatieprogramma's. SIR krijgt een redelijke mate van vrijheid om ingrijpende zaken op de agenda te zetten. Het gaat om bijvoorbeeld om:

- Positionering van de rundveehouderij in internationale ketens en netwerken
- Rundveehouderij in groter Europa en een veranderend Europees beleid
- Mogelijkheden voor intensieve en voor extensieve productiesystemen
- Welzijnsvriendelijkere houderijsystemen
- Bijeenbrengen van onverwachte partijen
- Voorloperstrategiën en vinden van innovators in de sector
- Organiseren van nieuwe netwerken.
- Opstellen van toekomstverkenningen.

De eerste opdracht voor SIR in 2004 is het opstellen van een Innovatieagenda, in interactie met ondernemers/ innovators/ visionairen in de zuivel en de melkveehouderij. Aan het einde van de afgesproken looptijd (3 jaar) moet SIR tenminste 2 baanbrekende concepten hebben ontwikkeld en geïmplementeerd.

Kennisnetwerk Transitie Duurzame Landbouw

Bij een positief besluit van het kabinet over het ICES/KIS-businessplan Transitie Duurzame Landbouw zal in 2004 de samenwerking met InnovatieNetwerk worden ingevuld. Het gaat hierbij om bestuurlijke afstemming en een personele unie. Ook op projectniveau zal de samenwerking concreet vorm krijgen.

4. Begroting 2004

Geraamde kosten
(€ incl. BTW)

Vitale clusters

Agroproductieparken	150.000
Glastuinbouw 2020	200.000
Mari-/aquacultuur	125.000
Melkveehouderij op schaal	25.000
Stadslandbouw	25.000
Totaal	525.000

Veelzijdig platteland

Nieuwe landbouw	150.000
Nederland zonder landbouw	100.000
Robuuste veehouderij	25.000
Totaal	275.000

Internationale agrifoodnetwerken

Strategiebijeenkomst	25.000
Illustratieprojecten logistiek en distributie	100.000
Totaal	125.000

Vernieuwende netwerken

Samenwerking met SIR	175.000
Samenwerking met SIV	p.m.
Totaal	175.000

TOTAAL 1.100.000

Formats werkplan 2004

Transitie Duurzame Landbouw⁶

Vitale clusters:

Agroproductieparken

- Protein Highway
- Ruraal Park

Glastuinbouw 2020

- Kas als energiebron
- Nieuwe ontwerpen voor duurzame glastuinbouw
- Kennis en Innovatie

Mari-/aquacultuur

- Ocean Farming - Duurzaam zeegebruik
- Innofisk

Melkveehouderij op schaal

Stadslandbouw

Veelzijdig platteland:

Robuuste veehouderij

Internationale agrifoodnetwerken:

Logistiek en distributie op het internationale speelveld

Vernieuwende netwerken:

Samenwerking met SIR

⁶ N.B. Dit is geen volledig overzicht van alle projecten in het Thema Transitie Duurzame Landbouw. Uitsluitend reeds lopende projecten, die ook in 2004 zullen doorlopen, worden hier beschreven. Projecten die nog in de ideefase zijn worden niet beschreven in een format.

Projecttitel: Protein Highway

Thema: Transitie Duurzame Landbouw Datum: 7 oktober 2003	
Doel project	Het ontwikkelen van een wenkend perspectief voor clustering van intensieve veehouderij (varkenshouderij, pluimveehouderij en kalverhouderij) langs de A1 tussen Amersfoort en Enschede, gekoppeld aan hoogwaardige kennis op het gebied van dierlijke eiwitten.
Systeem-innovatieve karakter?	Vanuit een lange termijn perspectief (2010-2015) worden in interactie met regionale stakeholders uit de vierhoek scenario's, opties en acties ontwikkeld, die een trendbreuk betekenen ten opzichte van de huidige wijze van intensieve veehouderij.
Looptijd	Eind 2003- medio 2004
Budget en financiers	Het benodigde budget bedraagt ca. € 150.000 De financiers zijn: Provincies Gelderland en Overijssel (samen ca. € 50.000), Oostelijke Ontwikkelingsmaatschappij (ca. € 50.000) en InnovatieNetwerk (ca. € 50.000).
Betrokkenen	Ondernemers uit primaire sectoren, branche en belangenorganisaties, bedrijven uit de keten en logistiek, bedrijven uit sectoren recreatie en toerisme, organisaties op het gebied van natuur- en waterbeheer, regionale banken en verzekeraars, dienstverlenende organisaties zoals makelaars, gemeenten en provincies op bestuurlijk en ambtelijk (top)niveau. De uitvoering van het project is in handen van Van de Bunt en Rijnconsult.
Begeleiding project	Jan de Wilt.
Rol/functie Innovatie-Netwerk	De Protein Highway is een initiatief van de Oostelijke Ontwikkelingsmaatschappij. InnovatieNetwerk is de regisseur van dit onderdeel.
Werkwijze - resultaten	De aanpak verloopt in 7 stappen: 1. Voorbereiding 2. Selecteren deelnemers 3. Ontwikkelen scenario's 4. Ontwikkelen van opties en acties 5. Visualiseren van scenario's, opties en acties 6. Keuzeconferenties in de regio 7. Implementatie
Leerpunten	Op welke wijze kunnen we in een sterk interactief proces, met uiteenlopende partijen en belangen komen tot nieuwe concepten, en deze ook implementeren?
Communicatie	Nog niet uitgewerkt.
Vervolg	Nog niet aan de orde.

Projecttitel: Ruraal Park

Thema: Transitie Duurzame Landbouw Datum: 7 oktober 2003	
Doel project	Een Ruraal Park is een variant van een Agri Business Park, waarbij naast productie en verwerking ook rechtstreekse verkoop van de verse producten aan de consument plaatsvindt via een parkwinkel en via een restaurant. Het park gaat uit van de behoefte van de (lokale) consument en speelt in op de trend dat producten vooral vers, gezond en lekker moeten zijn. Door veel aandacht te besteden aan duurzaam en/of diervriendelijk produceren, zoals het sluiten van stof- en energiestromen, moet het vertrouwen van de consument in de agrarische sector worden herwonnen. De productiefaciliteiten zijn dan ook toegankelijk voor het publiek.
Systeem-innovatieve karakter?	Het concept omvat een nieuwe combinatie van functies: productie, verwerking, afzet en consumptie op één locatie, zodat nieuwe vormen van beleving worden geboden, de kloof tussen consument en producent wordt verkleind, regionale productie wordt geprofessionaliseerd en mogelijkheden voor "branding" ontstaan.
Looptijd	2003-2004.
Budget en financiers	Benodigd budget: € 70.000 (incl. BTW) Financiers: InnovatieNetwerk € 25.000 Regio Twente: € 30.000 WageningenUR: € 7.500 Buck Consultants € 7.500
Betrokkenen	De Raad van Advies bestaat uit Koepon Holding (dhr C. Hartman), Les Halles (V&D, dhr D. Prinsen), Farm Dairy / Farm Frites (dhr G. de Bruine), Van Rijsingen Beheer (dhr J. van Rijsingen), Groen Bank (Rabobank, dhr L. Hans), Buck Consultants International (dhr P. Bleumink), COOPCodis (dhr R. van Klooster), Wageningen UR-ATO (dhr T. Goossens) en dhr J. Kalksma. Daarnaast is Twentestad (als één van de mogelijke lokaties voor het Ruraal Park) betrokken via de wethouders van drie gemeenten.
Begeleiding project	Jan de Wilt.
Rol/functie Innovatie-Netwerk	InnovatieNetwerk is mede-regisseur en financier.

Werkwijze - resultaten	<table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <thead> <tr> <th style="width: 50%; text-align: center;">Raad van Advies</th> <th style="width: 50%; text-align: center;">Regio Twente</th> <th style="width: 10%; text-align: center;">Tijd</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td style="text-align: center; vertical-align: top;"> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px; margin-bottom: 5px;">A1 Voorbereiding Expertmeeting</div> ↓ </td> <td style="text-align: center; vertical-align: top;"> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px; margin-bottom: 5px;">B1 Contacten uitbouwen in regio</div> ↓ </td> <td style="text-align: center; vertical-align: top;">november</td> </tr> <tr> <td style="text-align: center; vertical-align: top;"> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px; margin-bottom: 5px;">A2 Expertmeeting/Vergadering Raad van Advies</div> ↓ </td> <td style="text-align: center; vertical-align: top;"> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px; margin-bottom: 5px;">B2 Discussie over interessante locaties in Twente</div> ↓ </td> <td style="text-align: center; vertical-align: top;">decembe</td> </tr> <tr> <td style="text-align: center; vertical-align: top;"> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px; margin-bottom: 5px;"> A3 Business-case <ul style="list-style-type: none"> • uitwerken concept • state of the art bedrijven primaire procedure • kleinschalige/hoogwaardige /efficiënte verwerking • marktafzet-concepten • financieringsmodellen </div> ↓ </td> <td style="text-align: center; vertical-align: top;"> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px; margin-bottom: 5px;"> B3 Marktverkenning Twente <ul style="list-style-type: none"> • te betrekken lokale/-regionale ondernemers • consumenten-onderzoek • out of home leveringen (restaurants, kantines, zorginstellingen) </div> ↓ </td> <td style="text-align: center; vertical-align: top;"> januari/ februari </td> </tr> <tr> <td colspan="2" style="text-align: center; vertical-align: top;"> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px; margin-bottom: 5px;">C Concept-businessplan</div> ↓ </td> <td style="text-align: center; vertical-align: top;">1 maart 2004</td> </tr> <tr> <td colspan="2" style="text-align: center; vertical-align: top;"> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px;"> D Businessplan <ul style="list-style-type: none"> • Presentatie in regio </div> </td> <td></td> </tr> </tbody> </table>	Raad van Advies	Regio Twente	Tijd	<div style="border: 1px solid black; padding: 5px; margin-bottom: 5px;">A1 Voorbereiding Expertmeeting</div> ↓	<div style="border: 1px solid black; padding: 5px; margin-bottom: 5px;">B1 Contacten uitbouwen in regio</div> ↓	november	<div style="border: 1px solid black; padding: 5px; margin-bottom: 5px;">A2 Expertmeeting/Vergadering Raad van Advies</div> ↓	<div style="border: 1px solid black; padding: 5px; margin-bottom: 5px;">B2 Discussie over interessante locaties in Twente</div> ↓	decembe	<div style="border: 1px solid black; padding: 5px; margin-bottom: 5px;"> A3 Business-case <ul style="list-style-type: none"> • uitwerken concept • state of the art bedrijven primaire procedure • kleinschalige/hoogwaardige /efficiënte verwerking • marktafzet-concepten • financieringsmodellen </div> ↓	<div style="border: 1px solid black; padding: 5px; margin-bottom: 5px;"> B3 Marktverkenning Twente <ul style="list-style-type: none"> • te betrekken lokale/-regionale ondernemers • consumenten-onderzoek • out of home leveringen (restaurants, kantines, zorginstellingen) </div> ↓	januari/ februari	<div style="border: 1px solid black; padding: 5px; margin-bottom: 5px;">C Concept-businessplan</div> ↓		1 maart 2004	<div style="border: 1px solid black; padding: 5px;"> D Businessplan <ul style="list-style-type: none"> • Presentatie in regio </div>		
Raad van Advies	Regio Twente	Tijd																	
<div style="border: 1px solid black; padding: 5px; margin-bottom: 5px;">A1 Voorbereiding Expertmeeting</div> ↓	<div style="border: 1px solid black; padding: 5px; margin-bottom: 5px;">B1 Contacten uitbouwen in regio</div> ↓	november																	
<div style="border: 1px solid black; padding: 5px; margin-bottom: 5px;">A2 Expertmeeting/Vergadering Raad van Advies</div> ↓	<div style="border: 1px solid black; padding: 5px; margin-bottom: 5px;">B2 Discussie over interessante locaties in Twente</div> ↓	decembe																	
<div style="border: 1px solid black; padding: 5px; margin-bottom: 5px;"> A3 Business-case <ul style="list-style-type: none"> • uitwerken concept • state of the art bedrijven primaire procedure • kleinschalige/hoogwaardige /efficiënte verwerking • marktafzet-concepten • financieringsmodellen </div> ↓	<div style="border: 1px solid black; padding: 5px; margin-bottom: 5px;"> B3 Marktverkenning Twente <ul style="list-style-type: none"> • te betrekken lokale/-regionale ondernemers • consumenten-onderzoek • out of home leveringen (restaurants, kantines, zorginstellingen) </div> ↓	januari/ februari																	
<div style="border: 1px solid black; padding: 5px; margin-bottom: 5px;">C Concept-businessplan</div> ↓		1 maart 2004																	
<div style="border: 1px solid black; padding: 5px;"> D Businessplan <ul style="list-style-type: none"> • Presentatie in regio </div>																			
Leerpunten	<p>Ruraal Park is een nieuw concept, dat aanslaat bij de ondernemers, die zich hebben verenigd in de Raad van Advies. De volgende stap is het uitwerken en uitrollen van het concept in verschillende regio's. Een leerpunt is onder welke voorwaarden dit proces kan slagen.</p>																		
Communicatie	<p>Er is een website geopend met informatie over Ruraal Park (www.ruraalpark.nl)</p>																		
Vervolg	<p>Indien er voldoende animo bestaat bij ondernemers en bestuurders zal het concept Ruraal Park in één regio worden uitgerold. Vervolgens zal het concept ook in andere regio's worden geïmplementeerd.</p>																		

Projecttitel: Kas als energiebron

Thema: Transitie Duurzame Landbouw Datum: 1 oktober 2002	
Doel project	Realiseren van een trendbreuk in het energiegebruik in de glastuinbouw door kassen niet te beschouwen als grootgebruikers van fossiele energie maar als een potentiële bron van duurzame energie. Deze opgave combineren met een zeer sterke reductie van de CO ₂ - uitstoot.
Systeem-innovatieve karakter?	In Nederland is per m ² meer duurzame energie beschikbaar dan kan worden gebruikt. Dit uitgangspunt is de basis voor een trendbreuk (een paradigmashift) in de benadering van het energiegebruik in de glastuinbouw. Dit zal leiden tot geheel nieuwe concepten voor een kassysteem. Indien de kas werkelijk een energiebron kan zijn ontstaan nieuwe mogelijkheden voor glastuinbouwclusters en het opzetten van regionale energy webs. Deze ontwikkeling vraagt betrokkenheid van vele zeer uiteenlopende partijen, vanuit de tuinbouw en daarbuiten. Gelet op de huidige grote afhankelijkheid van de tuinbouw van de voorziening met fossiele energie zijn totaal nieuwe arrangementen en instituties denkbaar.
Looptijd	Conceptuele fase: 2000 - 2002 Ontwerp actieplannen (pilot en innovatieprogramma): 2003 Start innovatieprogramma's: 2004 Verwachte doorlooptijd voor de ontwikkeling: tot 2020 Vorbereiding pilot: 2003 – 2004 Denkbare eerste pilot: 2005
Budget en financiers	Conceptuele fase: € 25.000 Ontwerp actieplannen: € 150.000 Eerste fase innovatieprogramma's (tests pilot en PVA): € 150.000, Lopende innovatieprogramma's: nader te bepalen met financiers InnovatieNetwerk en SIGN financieren in de aanlooperperiode. Daarna dient het programma te worden overgenomen door anderen, waaronder bedrijfsleven (Productschap Tuinbouw), LNV en mogelijk EZ en VROM. Bij de pilot zullen ondernemers worden betrokken.
Betrokkenen	Projectteam: H.J. van Oosten (InnovatieNetwerk, SIGN; projectleider) en H.J. Huizing (InnovatieNetwerk) Opdrachtnemers voor startnotities, en plannen van aanpak: Dr.ir. E. van Andel (Fiwihex te Almelo), Ir. K. Braber (Kema, Arnhem), J. Fransen (Lek Habo B.V. te Ter Aar) Vervolgtrajecten: Productschap Tuinbouw en energiecommissie glastuinbouw, LNV, EZ, VROM
Begeleiding project	Bestuur SIGN In conceptuele fase: ad hoc expert meetings Vervolgfases: voor pilot is een kleine werkgroep met betrokkenen ingesteld (Lek Habo, van Andel InnovatieNetwerk, SIGN e.a.)

Rol/functie Innovatie-Netwerk	InnovatieNetwerk en SIGN vervullen de rol van initiator. Het creëren van het beeld "Kas als energiebron" op basis van het gegeven dat er per m2 meer energie beschikbaar is dan wordt gebruikt is geheel door de betrokken InnovatieNetwerk (en SIGN) medewerkers ontwikkeld. InnovatieNetwerk en SIGN hebben een cruciale rol vervuld bij het interesse wekken voor het concept en het doen ontwerpen van startnotities
Werkwijze - resultaten	<p><i>Werkwijze:</i></p> <ol style="list-style-type: none"> Het eerst in kleine kring creëren van een nieuw en uitdagend toekomstbeeld op het gebied van energie en glastuinbouw. Vinden van geïnteresseerde personen die het concept willen uitwerken Het laten opstellen van startnotities en het bespreken daarvan in expert meetings Het geleidelijk vergroten van de kring belangstellenden uit bedrijfsleven, experts, overheid en NGO's Het uitwerken van de ideeën in concrete pilots en plannen van aanpak. <p>De werkwijze wijkt sterk af van de aanpak voor transitie naar een duurzame toekomst zoals deze op verschillende plaatsen wordt gehanteerd.</p> <p><i>Resultaten</i> Deze werkwijze heeft geleid tot een grote interesse en betrokkenheid in een steeds grotere kring. Het programma "Kas als energiebron" is inmiddels opgenomen in de beleidsvisie: "Duurzame Glastuinbouw" van het Productschap Tuinbouw en LTO Nederland en zal naar verwachting gaan functioneren als een stimulerend kader voor toekomstgerichte onderzoeks- en innovatietrajecten. Eén van de ideeën is om een Centrum voor Energie en Licht (CEL, of zonne-CEL) te vormen, waar een fysieke pilot onderdeel van kan zijn. Momenteel wordt ook onderzocht of de pilot op een tuinbouwbedrijf gevestigd kan worden.</p>
Leerpunten	Met een herkenbaar, krachtig en uitdagend toekomstbeeld op een afgebakend terrein (energie en glastuinbouw) is het mogelijk een transitie tot stand te brengen naar een duurzamer glastuinbouw en velen daarbij te betrekken. Voor de realisatie en financiering is het nodig de kring van stakeholders te vergroten.
Communicatie	De publicatie van het 1 ^e rapport trok de aandacht van de pers. Er wordt een zorgvuldig communicatietraject voorbereid
Vervolg	De rol van InnovatieNetwerk zal geleidelijk veranderen. Een punt van aandacht zal voorlopig blijven om het innovatieproces goed te begeleiden en er voor te zorgen dat het niet terugvalt naar een gangbaar onderzoekstraject. De pilot komt er ook niet vanzelf: een trekker is nodig. InnovatieNetwerk en SIGN hebben zich voorgenomen in 2004 als trekker te fungeren om de pilot te doen slagen, totdat een ander het overneemt.

Projecttitel: Nieuwe ontwerpen voor duurzame glastuinbouw

Thema: Transitie Duurzame Landbouw Datum: 1 oktober 2002	
Doel project	Ontwikkelen van duurzame integrale inrichting van regio's met glastuinbouw, met name in hoogstedelijke gebieden met glastuinbouw, woningbouw en bedrijfsterreinen. Onder duurzaamheid wordt verstaan het sluiten van kringlopen, transporten verminderen, meervoudig ruimtegebruik, functiecombinaties en maatschappelijke acceptatie.
Systeem-innovatieve karakter?	De eerste ontwerpen van combinaties van agroproductiefuncties zijn door InnovatieNetwerk ontwikkeld onder gebundeld onder de titel: Agroproductieparken. In dit deelproject worden de mogelijkheden verkend van combinaties van glastuinbouw met andere functies in een regionale context. Een interessante optie is om regionale inrichtingsvarianten te ontwerpen voor glastuinbouw, woningbouw en bedrijfsterreinen in een hoogstedelijk gebied. Een nieuwe invalshoek daarbij is om ook de mogelijkheden van energy webs te benutten.
Looptijd	Fase ideeontwikkeling: 2000 – 2002 Fase haalbaarheidsstudies: 2001 - 2003 Fase ontwikkelen van plan van aanpak of pilots: 2003 - 2005 Een aantal haalbaarheidsstudies zijn in 2002 afgerond en zullen in 2003 mogelijk een vervolg krijgen in de vorm van pilots. Het nieuwe spoor van de inrichtingsvarianten in een hoogstedelijk gebied gebaseerd op o.a. energy webs is in 2002 ontstaan en zal in 2003 worden uitgewerkt. In 2004 zal een projectverkenning worden uitgevoerd.
Budget en financiers	Fase ideeontwikkeling: (2000 – 2001): € 20.000 Fase haalbaarheidsstudies (2001 – 2002): € 55.000 Fase ontwikkelen van pilots: € 125.000 Nieuw project inrichtingsvarianten in een hoogstedelijk gebied: nog vast te stellen. Bij het ontwikkelen van pilots zal het financiële aandeel van InnovatieNetwerk en SIGN beperkt zijn en zullen andere bronnen dit moeten overnemen.
Betrokkenen	Projectteam: H.J. van Oosten (InnovatieNetwerk, SIGN; projectleider), Dr. H.J. Huizing (InnovatieNetwerk), Ir. H.J.H. Koehorst (SIGN) Bij de planvorming zijn verder betrokken: Dr. C. van Liere (ex Kema; Alphasystems, Renkum; S. Huisman (Huisman Hydro B.V.te Bergerden, glastuinbouwondernemer)
Begeleiding project	Bestuur SIGN. Bij de haalbaarheidsstudies en ontwerptrajecten waren H.J. van Oosten en H.J. Huizing betrokken.

Rol/functie Innovatie-Netwerk	InnovatieNetwerk en SIGN vervullen de rol van initiator. Het problematiseren, ontdekken van nieuwe en uitdagende trajecten in debat met het bedrijfsleven en experts. Het benutten van het zoek- en leerproces en het vasthouden aan de toekomstoriëntatie en veranderingsopgaven die anderen niet zien.
Werkwijze - resultaten	<p><i>Werkwijze:</i></p> <ol style="list-style-type: none"> Het eerst in kleine kring creëren en verzamelen van ideeën. Soms in brainstorm, vaker in bilaterale gesprekken met geselecteerde personen. selecteren van creatieve personen die een concept willen uitwerken Het laten opstellen van essays, startnotities of rapporten en het bespreken daarvan in expert meetings Het geleidelijk vergroten van de kring van belangstellenden uit het bedrijfsleven, experts, overheid en NGO Het concretiseren van ideeën in een realistische pilot of Plan van Aanpak. <p>De werkwijze(n) wijken sterk af van de aanpak van transitie naar een duurzame toekomst zoals deze op verschillende plaatsen wordt gehanteerd.</p> <p><i>Resultaten</i></p> <p>Deze werkwijze(n) hebben geleid tot een grote interesse en betrokkenheid in een steeds grotere kring. Een eerder project "Drijvende kas" zal in 2004 leiden tot een pilot. De ideeën over integrale planvorming met glastuinbouw in een hoogstedelijk gebied is door anderen overgenomen en kan worden uitgebouwd op basis van het idee van energy webs.</p>
Leerpunten	Inspirerende beelden voor een nieuwe aanpak op een afgebakend terrein spreken aan en trekken belangstelling.
Communicatie	De communicatie hangt af van de voortgang het project. Bij projecten zoals drijvende kas is dit grotendeels in handen van de initiatiefnemer. In de communicatie worden InnovatieNetwerk en SIGN genoemd als betrokkenen.
Vervolg	Verwacht wordt dat de individuele projecten elk een vervolg zullen krijgen. Ook hier speelt de initiatiefnemer een grote rol en is de rol van InnovatieNetwerk faciliterend. Het project glastuinbouw in een hoogstedelijke omgeving moet in 2003 worden ontwikkeld.

Projecttitel: Kennis en innovatie

Thema: Transitie Duurzame Landbouw Datum: 1 oktober 2002	
Doel project	Ontwikkelen van nieuwe leer- en werkvormen om het innovatievermogen in het glastuinbouwcluster op het gebied van strategische bedrijfsversterkende vraagstukken te versterken; alsmede het ontwikkelen van nieuwe besturingsvormen voor het investeren in strategische onderzoeks- en innovatietrajecten.
Systeem-innovatieve karakter?	Het glastuinbouwcluster staat bekend als innovatief. Men is sterk in het telkens nieuwe producten en bedrijfsprocessen te ontwikkelen, maar veel minder in het begrijpen en inspelen op ingrijpende veranderingen in markt en maatschappij. In dit project worden instrumenten ontwikkeld om: a. vanuit collectieve middelen te investeren in strategische innovatietrajecten van ondernemers en gezamenlijk ontwikkelde nieuwe kennis te beschermen en te exploiteren b. leeromgevingen te ontwerpen waarin ondernemers om strategische vraagstukken uit markt en maatschappij te begrijpen en er mee om te gaan (versterken van het innovatievermogen) (o.a. de Tuinbouwcluster Academie) c. Het vormgeven van een Tuinbouwcluster Innovatiefonds voor het ondersteunen van systeeminnovatieve projecten van groepen ondernemers
Looptijd	Fase ideeontwikkeling: 2000 - 2001 Fase startnotities: 2002 Fase uitwerking instrumenten en test nieuwe leeromgevingen: 2002 - 2004 Fase implementatie: 2004 - 2005
Budget en financiers	Fase ideeontwikkeling en startnotities: € 100.000 Fase uitwerking en tests: € 170.000 Fase implementering: door financiers en sector vast te stellen InnovatieNetwerk en SIGN zijn tot en met het businessconcept opgetreden als financiers. Het businessplan is volledig door het bedrijfsleven betaald (€ 75.000) In de loop van 2002 is het concept "Tuinbouwcluster Academie" administratief overgebracht is van het deelproject "Logistiek" naar dit deelproject. Eind 2003 zal naar verwachting de Stichting Tuinbouwcluster Academie worden opgericht met financiering vanuit het bedrijfsleven. De Rabobank en het Productschap Tuinbouw zijn benaderd over betrokkenheid bij vervolgttrajecten. Ook de overheid zal gevraagd worden mede te financieren. De studie ten behoeve van het Businessplan Tuinbouwcluster Innovatiefonds is door InnovatieNetwerk/SIGN en Productschap Tuinbouw elk voor 50% gefinancierd.

Betrokkenen	<p>Projectteam: H.J. van Oosten (InnovatieNetwerk, SIGN, projectleider), Ir. H.J.H. Koehorst (SIGN) en G.J. Fonk (InnovatieNetwerk)</p> <p>Opdrachtnemers: a) Businessplan Tuinbouwcluster Academie: Drs. W. van de Geijn, van de Geijn partners te Houten; b) nieuwe leervormen: Prof. M. Mulder, vakgroep Onderwijskunde Wageningen UR; c) Businessplan Tuinbouwcluster Innovatiefonds: Drs. R Berndsén, NIB consult te den Haag.</p>
Begeleiding project	<p>Bestuur SIGN</p> <p>In ideefase: kleine groep uit het bedrijfsleven</p> <p>In vervolgotrajecten tot nu toe stuurgroepen uit het tuinbouwbedrijfsleven.</p>
Rol/functie Innovatie-Netwerk	<p>InnovatieNetwerk en SIGN vervullen de rol van initiator. Het problematiseren, ontdekken van nieuwe en uitdagende trajecten in debat met het bedrijfsleven en experts. Het benutten van het zoek- en leerproces en het vasthouden aan de toekomstoriëntatie en veranderingsopgaven die anderen niet zien.</p>
Werkwijze - resultaten	<p><i>Werkwijze:</i></p> <ol style="list-style-type: none"> a. het eerst in kleine kring creëren en verzamelen van ideeën. Soms in brainstorm, vaker in bilaterale gesprekken met geselecteerde personen b. selecteren van creatieve personen die een concept willen uitwerken c. het laten opstellen van essays, startnotities of rapporten en het bespreken daarvan in expert meetings d. het geleidelijk vergroten van de kring van belangstellenden uit het bedrijfsleven, experts, overheid en NGO e. het (doen) opstellen van een Plan van Aanpak of een businessplan, dat kan uitmonden in een nieuwe organisatie (al dan niet in samenwerking met een bestaande organisatie). <p>De werkwijze wijkt sterk af van de aanpak van transitie naar een duurzame toekomst zoals deze op verschillende plaatsen wordt gehanteerd</p> <p><i>Resultaten</i></p> <p>Deze werkwijze heeft geleid tot een grote interesse en betrokkenheid in een steeds grotere kring. Dit leidt nu tot a) het inrichten van de Tuinbouwcluster Academie en b) het opzetten en inrichten van een businessplan voor een Tuinbouwcluster Innovatiefonds voor investeringen in innovatietrajecten en –ventures van het bedrijfsleven</p>
Leerpunten	<p>Inspirerende beelden voor een nieuwe aanpak spreken aan en trekken belangstelling. De te vormen instituties kunnen een belangrijke bijdrage leveren aan het realiseren van strategische investeringstrajecten naar een duurzamer glastuinbouwcluster</p>
Communicatie	<p>De studies zijn breed verspreid. Het rapport over de Tuinbouwcluster Academie zal een specifiek communicatietraject gaan doorlopen. De studie over het Tuinbouwcluster Innovatiefonds zal leiden tot gesprekken met potentiële financiers over deelname.</p>

Vervolg	De rol van InnovatieNetwerk zal in 2003 geleidelijk veranderen. Te
---------	--

	<p>voorzien is dat het fonds voor investeringen in complexe vernieuwingsinitiatieven door het bedrijfsleven verder uitgewerkt zal worden. De opzet van de Tuinbouwcluster Academie en de eerste leersessies zullen in 2003 en 2004 veel betrokkenheid vragen. Het vervolgtraject Tuinbouwcluster Innovatiefonds zal eveneens door InnovatieNetwerk/SIGN worden begeleid.</p>
--	--

Projecttitel: Ocean Farming – Duurzaam zeegebruik

Thema: Transitie Duurzame Landbouw Datum: 7 oktober 2003	
Doel project	Deze verkenning is gericht op het in kaart brengen van de mogelijkheden voor het genereren van aquatische biomassa via mari- en aquacultuur voor voedsel en andere toepassingen. Daarbij zullen ook de mogelijkheden voor identificatie en winning van de afzonderlijke stoffen via mariene bioprocestechnologie worden nagegaan. Bij maricultuur zal tevens aandacht worden besteed aan de mogelijkheden voor combinaties met andere functies, zoals winning en opslag van energie, natuurontwikkeling en toerisme.
Systeem-innovatieve karakter?	Dit project is gericht op het realiseren van een paradigmaverandering, waarbij aquatische biomassa niet via visserij wordt gewonnen, maar via gerichte kweek wordt geproduceerd en vervolgens "geogst". De teelt van aquatische biomassa vindt plaats in combinatie met andere functies. Om dit te realiseren is het proces zodanig ingericht dat "Neue Kombinationen" worden bevorderd.
Looptijd	1 september 2001 - 1 maart 2004
Budget en financiers	STT € 136.000 InnovatieNetwerk € 91.000 COS € <u>68.000</u> Totaal € 295.000 De bijdrage van InnovatieNetwerk is reeds vrijwel volledig voldaan.
Betrokken	Projectleider intern: De Wilt Projectleider extern: Luiten Andere betrokkenen: Kennisinstellingen: o.a. RIKZ, Wageningen UR, RIVO, IMSA, Van Hall Instituut, TNO-MEP, TNO-NITG, ECN, IMSA, VU, WL, RUG, RPB en STT Bedrijven: o.a. Nutreco, Nuon, Prins& Dingemanse, H2ID, ScropS NV, Productschap Vis, Boskalis, Simon Stevin, Fugro, Stevenshield, NeVeVi, Aquacultura, Fish Farm Yerseke en Seafarm. Overheden: o.a. LNV, VROM en Provincie Zeeland.
Begeleiding project	Voor de begeleiding van het project is een stuurgroep ingesteld onder leiding van Van Gelder, CvK in Zeeland.
Rol/functie Innovatie-Netwerk	Medefinancier en adviseur op afstand.

Werkwijze - resultaten	<p>De aanpak van het project bestaat uit verschillende fasen: Eerst wordt door de projectleider een startnotitie opgesteld. Deze bevat een globale oriëntatie op de inhoud van het project op basis van literatuuronderzoek, een webscan en enkele interviews. Naast een schets van relevante maatschappelijke en technisch-wetenschappelijke ontwikkelingen op het gebied van Ocean Farming bevat de startnotitie een nadere afbakening van het project, zowel inhoudelijk als qua stakeholders. Voorts geeft de startnotitie aan welke bronnen in binnen- en buitenland zullen worden geraadpleegd. Tenslotte wordt de samenstelling van de te formeren stuurgroep en de indeling van de werkgroepen vermeldt.</p> <p>Na goedkeuring van de startnotitie door STT en InnovatieNetwerk gaat de stuurgroep aan de slag met de instelling van verschillende werkgroepen. De werkgroepen maken in onderlinge wisselwerking verschillende ontwerpen van systemen van Ocean Farming en maken inschattingen van de toekomstige perspectieven van de diverse voorbeeldontwerpen. Daarbij komen o.a. technische, economische, ecologische, ruimtelijke, sociale en ethische aspecten aan de orde. Eventueel kunnen kleinschalige haalbaarheidsstudies worden verricht. De projectleider fungeert als secretaris van de stuur- en werkgroepen. STT en InnovatieNetwerk leveren hun inbreng met name via de stuurgroep.</p> <p>De informatie wordt gebundeld in een rapport onder redactie van de projectleider. Het rapport bevat voldoende informatie over de pro's en contra's van de verschillende ontwerpen om een weloverwogen besluit te kunnen nemen over het al dan niet starten van een of meer concrete kennisontwikkelings- en (systeem)innovatietrajecten. Het project wordt afgesloten met een (internationaal) symposium, waarin de resultaten van het project worden gepresenteerd. De stakeholders (overheden, bedrijven, maatschappelijke organisaties en kennisinstellingen) zullen zich op dit symposium uitspreken over de bevindingen.</p>
Leerpunten	<p>In welke mate kan het proces van kennisfusie, zoals hierboven geschetst, leiden tot innovatieve ontwerpen?</p> <p>In welke mate leidt de langdurige betrokkenheid van partijen (via een reeks workshops gedurende één jaar) tot een sterke verankering van het gedachtegoed van Ocean Farming bij de betreffende organisaties?</p> <p>In welke mate vergroot dit kennisfusieproces de kans op spin-off in de richting van concrete (pilot)projecten?</p>
Communicatie	<p>De verkenning wordt als boek gepubliceerd en op een landelijk symposium gepresenteerd aan de stakeholders. Dit symposium fungeert tevens als startpunt voor vervolgactiviteiten, in de zin van op te zetten kennisontwikkelings- en (systeem)innovatietrajecten.</p>
Vervolg	<p>STT en InnovatieNetwerk zullen in onderling overleg bezien wie welke vervolgactiviteiten op zich neemt.</p>

Projecttitel: Innofisk I

Thema: Transitie Duurzame Landbouw Datum: 7 oktober 2003	
Doel project	Het doel is de ontwikkeling van een mogelijk alternatief voor bestaande viskwekerijen. Het concept maakt gebruik van uit de vaart genomen schepen, die worden omgebouwd tot een combinatie van viskwekerij, visverwerkingsfabriek en productiebedrijf van visvoer. Dit visvoer wordt gemaakt met behulp van een nieuw type bioreactor, die methaan gebruikt als grondstof. Dit wordt aan boord samen met andere eiwitbronnen en een microbieel geproduceerd alternatief voor visolie, verwerkt tot visvoer.
Systeem-innovatieve karakter?	Dit concept vertrekt vanuit een lange termijn perspectief: een groeiende vraag naar visproducten, die niet vanuit de visserij gedekt kan worden. De kritische onderdelen van het concept zijn alle al in de praktijk bewezen, ook op grotere schaal. De combinatie van de diverse onderdelen is echter volstrekt nieuw. Het consortium is uniek qua samenstelling.
Looptijd	2003-2005
Budget en financiers	Benodigd budget (voor 2004): € 50.000 Financier: InnovatieNetwerk
Betrokkenen	Dreamstart, Easthouse, RUG, RaboBank, diverse partijen uit het bedrijfsleven, de kennis infrastructuur en maatschappelijke geledingen
Begeleiding project	Henk Huizing
Rol/functie Innovatie-Netwerk	Initiatiefnemer en stimulator
Werkwijze - resultaten	In het project krijgen de volgende onderwerpen expliciet aandacht: <ol style="list-style-type: none">1. Een beschrijving van de diverse onderdelen van het InnoFisk I concept;2. Het uitvoeren van een technologische haalbaarheidstoets;3. Het opstellen van een massabalans;4. Een beschrijving van de huidige status van de technologische ontwikkeling van het totaalconcept ("state of the art");5. Het opstellen van een eerste financiële analyse;6. Het uitvoeren van een marktanalyse met beschrijving en onderbouwing van de PMC's (product markt combinaties) en concurrenten, dit ook nader uitgewerkt in een SWOT analyse;7. Het opstellen van een analyse van maatschappelijke actoren en factoren die van invloed kunnen zijn op de realisatie van het concept;8. Een aanzet tot een marketingstrategie en een verkoopstrategie van het totaalconcept en de concreet te leveren producten (visteeltproducten);9. Keuze van een adequaat businessmodel en het daaraan gekoppelde organisatiemodel;10. Een analyse van de benodigde competenties van een

	<p>managementteam en de operationele organisatie;</p> <p>11. Het uitwerken van een eerste “artist impression” van het concept.</p> <p>12. Ook zal worden onderzocht welke mogelijkheden er bestaan om het concept of onderdelen daarvan op IPR of anderszins te beschermen.</p> <p>Het resultaat van de opdracht is een businessplan, dat geschikt is te maken voor een brede verspreiding als denkmodel of als oplossingsrichting en zo mogelijk een aanleiding kan vormen voor derden om op te pakken en te (doen) realiseren.</p>
Leerpunten	<p>In het transformeren van het eerste deel van de naam InnoFisk tot een acronym betekent “Inno” Integrated Novel Network Organisation. Dit geeft aan dat het om een andere aanpak gaat, met toepassing van ongebruikelijke technologieën en andere partijen dan gebruikelijk met daaraan gekoppeld een andere vorm van bijeenbrengen van nieuwe methoden. Dat vraagt om het opbouwen van nieuwe netwerken en methoden om mensen te interesseren in een andere vorm van aanpak met andere doelen.</p>
Communicatie	<p>Er is veel behoefte aan nieuwe ontwikkelingen in de visteelt. Wanneer blijkt dat InnoFisk 1 een haalbaar concept oplevert, dan is dat voor veel partijen interessant en dient over de kansen maar eventueel ook over belangrijke hinderpalen te worden gecommuniceerd. Daartoe zal echter maatwerk noodzakelijk zijn.</p>
Vervolg	<p>Wanneer blijkt dat dit concept in ieder geval op belangrijke deelonderwerpen haalbaar is, wordt een aanzet tot een operationeel plan voor realisatie met een kritisch pad analyse opgesteld.</p>

Projecttitel: Melkveehouderij op schaal

Thema Transitie Duurzame Landbouw Datum: 7 oktober 2003	
Doel project	Het ontwerpen van nieuwe systemen voor grootschalige melkveehouderij
Systeem-innovatieve karakter?	Sterke schaalvergroting in de melkveehouderij vraagt om ontwerp van nieuwe systemen, om systeemsprongen. Bij dergelijke systeemsprongen valt te denken aan andere manieren van omgaan met de grond (grondloze bedrijven) en andere manieren van omgaan met arbeid (andere structuur dan gezinsbedrijven).
Looptijd	Begin 2003 - begin 2004
Budget en financiers	Budget 74.000 EUR Financiers: Wageningen UR: € 37.000 InnovatieNetwerk: € 37.000
Betrokkenen	Wageningen UR, LTO, European Dairy Farmers, Dierenbescherming, Zuivelindustrie, RABO, LNV.
Begeleiding project	Jan de Wilt.
Rol/functie Innovatie-Netwerk	Mede-initiatiefnemer en facilitator.
Werkwijze - resultaten	Fasen: 1. Inspiratie opdoen: Verkenning van mogelijke vormen van megamelkvee-houderijbedrijven uit de literatuur en uit de praktijk in Nederland en in andere landen (Europa, VS, Nieuw-Zeeland). 2. Ontwerp prototypen: vaststellen van concepten voor ontwerpen. Vaststellen van de condities en randvoorwaarden waaronder megamelkveehouderijbedrijven in de nabije toekomst economisch en maatschappelijk acceptabel zullen worden geacht. Ontwerp van prototypen voor megabedrijven 3. Ontwerp van megabedrijf op een concrete locatie in Nederland.
Leerpunten	Welke lessen kunnen we trekken uit buitenlandse ervaringen met grootschalige melkveehouderij voor de Nederlandse situatie? Hoe kunnen we creatief ontwerpen in interactie met stakeholders? Op welke wijze kunnen we komen van ontwerpen naar implementatie?
Communicatie	Er is voor gekozen om de ontwerpen pas te presenteren wanneer ondernemers concrete interesse hebben getoond voor implementatie. In de communicatie ligt de nadruk niet op het schetsboek met ontwerpen, maar op ondernemers die er mee aan de slag gaan.
Vervolg	Nog niet aan de orde.

Projecttitel: Stadslandbouw

Thema: Transitie Duurzame Landbouw Datum: 5 september 2003	
Doel project	Concepten ontwikkelen waarmee het platteland de stad kan verlossen van tot dusver niet benutte reststromen, afval dus. Denk daarbij bijvoorbeeld aan urine. Door het stedelijk belang bij het platteland te versterken, ontstaat een evenwichtiger relatie tussen stad en platteland.
Systeem-innovatieve karakter?	De systeeminnovatie zit hem in de nieuwe methoden en concepten die ontwikkeld worden om met het afval uit de stad zinnige zaken te doen.
Looptijd	2004.
Budget en financiers	K€ 50, mogelijk deels te betalen door de testregio die gekozen wordt (waarschijnlijk Delft).
Betrokken	International Institute for the Urban Environment (IIUE), Wageningen UR.
Begeleiding project	Hans Hillebrand.
Rol/functie Innovatie-Netwerk	Initiator.
Werkwijze - resultaten	Quick scan van de mogelijk te benutten afvalstromen, ook door naar voorbeelden in het buitenland te kijken. Uitwerken van de meest belovende mogelijkheden voor een concrete casus
Leerpunten	Zitten vooral in de te ontwikkelen concepten
Communicatie	Nog niet uitgewerkt
Vervolg	Nog niet aan de orde

Projecttitel: Robuuste veehouderij

Thema: Transitie Duurzame Landbouw Datum: 7 oktober 2003	
Doel project	Het ontwikkelen van een nieuwe systemen van veehouderij, waarbij het bevorderen van de natuurlijke weerstand van de dieren het uitgangspunt is. Dit opent perspectieven voor meer natuurlijke houderijsystemen.
Systeem-innovatieve karakter?	Dit project beoogt een paradigmaverandering in de veehouderij teweeg te brengen. Waar in de huidige veehouderij het creëren van een zoveel mogelijk kiemvrije omgeving het uitgangspunt is, is een robuuste veehouderij gestoeld op het toelaten van kiemen om de natuurlijke weerstand van dieren te vergroten. Indien een dergelijk systeem kan worden ontwikkeld, betekent dat een oplossing voor een aantal dilemma's in de huidige veehouderij.
Looptijd	2003-2004.
Budget en financiers	Benodigd budget: € 50.000 Bijdrage InnovatieNetwerk: € 25.000 Overige financiers: € 50.000 (nog te formaliseren)
Betrokkenen	CLM, Wageningen UR, NAJK, Dierenbescherming, LNV, LBI, CR Delta, primaire veehouders, Rathenau, RIVM.
Begeleiding project	Jan de Wilt.
Rol/functie Innovatie-Netwerk	Mede-initiatiefnemer, facilitator en financier
Werkwijze - resultaten	Voor de wetenschappelijke onderbouwing van de onderliggende hypothese zullen enkele wetenschappers worden gevraagd om hun ideeën vast te leggen in een essay. Vervolgens zullen enkele nieuwe ontwerpen voor een robuuste veehouderij worden gemaakt.
Leerpunten	In hoeverre slagen we erin om nieuwe inzichten aan te boren op een technisch-specialistisch terrein (immunologie), ten behoeve van de ontwikkeling van nieuwe systemen? In hoeverre kunnen we de noodzakelijke samenwerking realiseren tussen uiteenlopende disciplines, zoals voedingsleer, genetica en stressfysiologie?
Communicatie	Indien dit concept hout blijkt te snijden moet worden overwogen om het eindrapport officieel aan een gezaghebbend persoon aan te bieden.
Vervolg	Nog niet aan de orde.

Projecttitel: Logistiek en distributie op het internationale speelveld

Thema: Transitie Duurzame Landbouw Datum: 1 oktober 2002	
Doel project	Ontdekken van nieuwe functionaliteiten in een sterk veranderend internationaal speelveld voor verse producten. Wat dit kan betekenen voor de bestaande functionaliteiten en de positie van Nederlandse ondernemers en de draaischijffunctie van het glastuinbouwcluster als geheel en op welke wijzen kunnen Nederlandse ondernemers (en instituties) daar op inspelen?
Systeem-innovatieve? karakter	Het glastuinbouwcluster heeft nu een krachtige positie als logistieke draaischijf voor tal van versproducten. Vanuit een toekomstverkenning (neergelegd in een essay) is een paradigmashift gepresenteerd. Dat houdt in dat in de toekomst een internationaal servicenetwerk zal ontstaan en de bestaande logistieke draaischijffunctie ongetwijfeld van karakter zal veranderen. Dit kan een ingrijpende verandering betekenen voor de positie van het Nederlandse tuinbouwcluster als geheel en die van individuele bedrijven. De vraag is dus op welke wijze het Nederlands tuinbouwcluster op deze trendbreuk kan inspelen en welke posities kunnen worden ingenomen in het zich ontwikkelende internationale servicenetwerk. Wat betekent de dominantie van de marktvrage en de gewenste services voor de infrastructuur van het tuinbouwcluster?
Looptijd	Fase ideeontwikkeling: 2001 Fase startnotitie: 2001 - 2002 Fase uitwerking in innovatieve illustratieprojecten: 2002 – 2005
Budget en financiers	Fase ideeontwikkeling en startnotities: € 15.000 Fase uitwerking innovatieve illustratieprojecten: € 150.000 Bij illustratieprojecten financieren SIGN/InnovatieNetwerk hooguit 50%. In het geval van Coolboxx was ons deel 35%, havenbedrijf Rotterdam 35% en Productschap Tuinbouw (30%) (totaal € 40.000). Noot: Het in dit deelprogramma ontwikkelde idee van een "Tuinbouwcluster Academie" is in de loop van 2002 administratief overgebracht naar het deelproject "Kennis en innovatie".
Betrokkenen	Projectteam: H.J. van Oosten (InnovatieNetwerk, SIGN, projectleider) en H.J.H. Koehorst (SIGN) Opdrachtnemers voor essays en ontwikkeling illustratieprojecten; Drs. W. van der Geijn (van de Geijn Partners te Houten). Het illustratieproject Coolboxx verloopt onder leiding van een stuurgroep onder leiding van Frugiventa (W. Baljeu). In de stuurgroep zijn grote handelsondernemingen vertegenwoordigd.
Begeleiding project	Bestuur SIGN In ideefase; kleine groep uit het bedrijfsleven In vervolgetrajecten: expertmeetings en workshops. Stuurgroepen vanuit het bedrijfsleven bij de illustratieprojecten

Rol/functie Innovatie-Netwerk	InnovatieNetwerk en SIGN vervullen de rol van initiator. Het problematiseren, ontdekken van nieuwe en uitdagende trajecten in debat met het bedrijfsleven en experts. Het benutten van het zoek- en leerproces en het vasthouden aan de toekomstoriëntatie en veranderingsopgaven die anderen niet zien.
Werkwijze - resultaten	<p><i>Werkwijze:</i></p> <ol style="list-style-type: none"> het eerst in kleine kring creëren en verzamelen van ideeën. Soms in brainstorm, vaker in bilaterale gesprekken met geselecteerde personen; selecteren van creatieve personen die een concept willen uitwerken; het laten opstellen van essays, startnotities of rapporten en het bespreken daarvan in expert meetings; het geleidelijk vergroten van de kring van belangstellenden uit het bedrijfsleven, experts, overheid en NGO; het (met andere financiers) ontwikkelen van illustratieprojecten. <p>De werkwijze wijkt sterk af van de aanpak van transitie naar een duurzame toekomst zoals deze op verschillende plaatsen wordt gehanteerd.</p> <p><i>Resultaten</i></p> <p>Deze werkwijze heeft geleid tot een grote interesse en betrokkenheid in een steeds grotere kring. Dit heeft geleid tot het opzetten en inrichten van een Tuinbouwcluster Academie en werkconferenties in de groentesector en sierteeltsector. Hieruit ontstaan allerlei initiatieven voor nieuwe allianties van ondernemers. Tevens zijn 2 illustratieprojecten gestart (Coolboxx en Versparcken in Europa)</p>
Leerpunten	Inspirerende beelden voor een nieuwe aanpak spreken aan en trekken belangstelling. De illustratieprojecten kunnen een belangrijke bijdrage leveren aan het zichtbaar maken van ingrijpende structuurveranderingen en het realiseren van strategische investeringstrajecten.
Communicatie	De studies zijn breed verspreid. Het rapport over de Tuinbouwcluster Academie zal een specifiek communicatietraject gaan doorlopen.
Vervolg	De rol van InnovatieNetwerk zal in 2003 geleidelijk veranderen. De eerste leersessies in de Tuinbouwcluster Academie (in oprichting) zullen onder andere betrekking hebben op de omslag van "logistieke draaischijf naar duurzaam servicenetwerk". Te voorzien is dat de opzet en begeleiding van illustratieprojecten in 2004 veel betrokkenheid zullen vragen.

Projecttitel: Samenwerking met Stichting Innovatie Rundveehouderij

Thema: Transitie Duurzame Landbouw Datum: 7 oktober 2003	
Doel project	De Stichting Innovatie Rundveehouderij (SIR) gaat optreden als initiatiefnemer, als makelaar van nieuwe contacten en netwerken en als opdrachtgever van innovatieprogramma's. SIR krijgt een redelijke mate van vrijheid om ingrijpende zaken op de agenda te zetten, in interactie met innovatieve ondernemers. SIR wordt opgericht door LTO en NZO en werkt nauw samen met InnovatieNetwerk, via een personele unie en een gezamenlijke programmering.
Systeem-innovatieve karakter?	De missie van SIR biedt unieke mogelijkheden om in interactie met ondernemers grensverleggende concepten te ontwikkelen en deze in de praktijk te brengen.
Looptijd	2004 – 2006.
Budget en financiers	Jaarlijkse kosten: € 200.000 Financiering: LTO/NZO: € 200.000 InnovatieNetwerk stelt jaarlijks € 175.000 beschikbaar om de samenwerking met SIR gestalte te geven (€ 75.000 voor personele unie; 100.000 EUR voor projecten).
Betrokkenen	LTO, Nederlandse Zuivelorganisatie (NZO), Rabobank, primaire melkveehouders, zuivelketen.
Begeleiding project	Jan de Wilt.
Rol/functie Innovatie-Netwerk	Innovatienetwerk werkt nauw samen met SIR; de directeur van SIR is voor 50% in dienst van Innovatienetwerk.
Werkwijze - resultaten	Jaar 1: - Toekomstvisie Rundveehouderij - Vertaling naar wat er dan "morgen" moet gebeuren - Identificatie van minimaal 4 grensverleggende, conceptuele trajecten Jaar 2: - Verdere ontwikkeling van grensverleggende concepten Jaar 3: - Oogstjaar, minimaal 2 trajecten worden daadwerkelijk opgepakt.
Leerpunten	Is het succesvolle model van SIGN ook toepasbaar op een andere sector, met een andere structuur en cultuur?
Communicatie Intern Extern	Het Bestuur van SIR bestaat uit vertegenwoordigers van LTO, NZO en InnovatieNetwerk. De communicatie rondom projecten van SIR/InnovatieNetwerk zal door beide organisaties gezamenlijk worden ingevuld.
Vervolg	Nog niet aan de orde

Voeding voor een gezonde samenleving

1. Doel/ambitie

(Bijdragen aan) het realiseren van een voedingsstelsel, dat leidt tot een gezonde samenleving.

Probleemstelling

De huidige voedingspatronen leiden in toenemende mate tot gezondheidsproblemen en daaraan gekoppeld een aantal andere ontwikkelingen die ons steeds meer zorgen moeten baren. Met name de zeer snelle toename van obesitas is verontrustend.

In Nederland is ongeveer 45% van de mannen en 35% van de vrouwen te dik. In België is ongeveer 63% van de mannen en 40% van de vrouwen te dik. In de VS lijdt 60% van de volwassenen aan overgewicht en 25% aan ernstig overgewicht of vetzucht (obesitas). In Nederland zijn al kinderen van 4 jaar oud met obesitas gesignaleerd. Van de kinderen tussen zes en zestien jaar zijn er 400.000 te dik. De WHO voorspelt dat 25% van de volwassen Nederlandse bevolking in 2025 obees zal zijn. Mensen met vetzucht zijn vaker ziek dan andere. Hun ziekten verlopen ongunstiger. Hun kans op hart- en vaatziekten, bewegingsapparaat (gewrichtsklachten, hernia's, rugklachten) verhoogde bloeddruk, artrose, suikerziekte, galblaasontsteking, hersenbloedingen, ademhalingsstoornissen, etc. is hoger. Bij toename van het lichaamsgewicht neemt de kans op rethinopathie ook toe, dit is de eerste en ook de meest voorkomende complicatie van suikerziekte.⁷ Overgewicht is de oorzaak van minstens 279.000 doden in de EU per jaar.⁸ Er bestaat ook een duidelijke relatie tussen obesitas, ziekteverzuim en arbeidsongeschiktheid. Zwaardere vrouwen lijken volgens een Amerikaans onderzoek aan Zweedse vrouwen, zelfs meer kans te maken op dementie en de Ziekte van Alzheimer.⁹ Een extra hoge oestrogeneenspiegel veroorzaakt een verhoogde kans op borstkanker bij dikke vrouwen na de menopauze.¹⁰ Hartinfarcten bij Nederlandse mannen komen zes keer zo vaak voor als bij mannen in Italië en Griekenland. Dit verschil kan bijna helemaal verklaard worden door de verschillen in voeding. Dat de sterke stijging van obesitas bij kinderen zo toeneemt, wordt vaak gekoppeld aan een sterke toename in het eten van vetrijke voeding. Ook het gebruik van veel suikerrijke frisdranken wordt vaak genoemd.¹¹ Andere factoren spelen natuurlijk ook een rol; veel mensen bewegen te weinig of verrichten een type werk waarin lichamelijke inspanning amper meer voorkomt. Landarbeiders aten vroeger veel en erg vet, maar leverden dan ook zware lichamelijke arbeid. De effecten van obesitas zullen echter veel verder gaan dan louter het gezondheidsvraagstuk. Het dikker en zwaarder worden van de bevolking heeft ook nog een aantal ongewenste neveneffecten die niet met de volksgezondheid samenhangen. Gedacht kan worden aan de grootte van stoelen in vliegtuigen, treinen en auto's, maar ook de belasting van personeel in de gezondheidszorg (het tillen van patiënten), de toegankelijkheid van looppaden in winkels of doorgangen, de noodzaak om zwaardere materialen toe te passen in huisraad, enzovoorts.

⁷ Medisch Vandaag, maart 2003

⁸ Bedrijfsgeneeskundige Dienst IDEWE in België

⁹ Website Nederlandse Obesitas Vereniging, 29-08-2003

¹⁰ Journal of the National Cancer Institute, augustus 2003

¹¹ Website Nederlandse Obesitas Vereniging, 29-08-2003

In het rapport “Ziekte en sterfte in Hart van Brabant”¹² worden als belangrijke risicofactoren voor het ontstaan van hart- en vaatziekten onder meer de voedingsgewoonten (te vet eten, te weinig groente en fruit) en daaraan gelieerd, overgewicht, aangegeven. Het basisrapport Gezondheidsenquête Volwassenen 2001¹³ vermeldt dat “maar liefst 85% van de volwassen bevolking” in deze regio onvoldoende groenten en fruit tot zich nemen. Dat komt overeen met de landelijke trend. In een recente studie van de European Prospective Investigation into Cancer and Nutrition (EPIC)¹⁴, blijkt Nederland zelfs te horen tot de landen, die het laagste consumptieniveau van groenten en fruit vertonen. Wanneer in de vervolgfase van deze EPIC studie daadwerkelijk een negatieve correlatie tussen het eten van groenten en fruit en het optreden van kanker wordt aangetoond, dan mag Nederland zich grote zorgen gaan maken voor de toekomst. Jongeren eten zelfs nog maar de helft van de al kleine hoeveelheden verse producten, die volwassenen eten¹⁵. Vervolgens blijkt ook nog eens dat het gemiddelde bij de volwassenen wordt vertekend, omdat vooral ouderen (boven de 50 jaar) nog veel verse producten gebruiken. Bij dit alles moet wel worden aangetekend dat het onduidelijk is of conserven tot de verse groenten of fruit worden gerekend. Ook is het niet zo dat alle verwerkte producten per definitie ongezonder zijn dan verse.

Jongeren ontbijten ook steeds minder. Met name jongeren boven de 16 jaar ontbijten onregelmatig. 12-17 jarigen die onregelmatig ontbijten, hebben twee keer zo vaak moeite met het begrijpen van de lesstof, die zij op school krijgen te verwerken!¹⁶

Er is een veelheid aan factoren, dat er voor zorgt, dat het voedingssysteem werkt zoals het nu werkt. Het wordt onder meer in stand gehouden door een complex samenspel van partijen zoals consumenten, overheid, retail, voedingsproducenten en restauratieve voorzieningen, die elkaar beïnvloeden. De primaire prikkels in het systeem lijken niet gericht op het creëren van een situatie die leidt tot een verantwoorde voeding. Welke prikkels dat dan wel zijn, vormen een belangrijk aandachtspunt voor dit thema en zullen in de komende tijd dan ook nader worden onderzocht. Een en ander betekent dat de focus van de taakgroep zal worden verlegd naar het nader benoemen van de kritische factoren, die een sleutelrol spelen in het bestendigen van de voedingssituatie zoals die nu is en het vinden en benoemen van de aangrijpingspunten die daarin verandering kunnen brengen. In deze heroriëntatie past ook een nieuwe invulling van de Taakgroep Voeding. Ondertussen is de heer Veenhof, voorzitter van de concerndirectie van Koninklijke Wessanen Nederland N.V. bereid gevonden het thema in de hiervoor geschetste zin nader in te doen vullen en de gewijzigde invulling van het thema verder onder zijn aansturing vorm te gaan geven. Dat betekent een verdere aanscherping van de probleemstelling van het thema en in het verlengde daarvan het formuleren van een adequate aanpak. Voor de uitwerking hiervan dient vervolgens een breed gedragen commitment te worden gerealiseerd.

Opgave en aanpak

De opgave is om het voedingssysteem zodanig in te richten, dat het een belangrijke bijdrage gaat leveren aan een gezonde samenleving. Hiertoe is het allereerst van belang, dat er, meer dan nu, een gevoel van urgentie gaat ontstaan. Dat betekent, dat energie moet worden gezet op het herkennen en vooral erkennen van de snel in ernst toenemende problematiek. Dit kan door, mede op basis van een meer uitgewerkte probleemanalyse, partijen bij elkaar te brengen, die in dat systeem een belangrijke rol vervullen. Wanneer we er in slagen om binnen pakweg 1½ jaar dit bewustzijn bij

¹² GGD Hart van Brabant, augustus 2003

¹³ GGD Hart voor Brabant, februari 2003

¹⁴ Public Health Nutrition 2002: 5 p1170-1196

¹⁵ Voed je goed, voel je goed; GGD Hart voor Brabant, juni 2002

¹⁶ Jongeren in de regio 's Hertogenbosch, GGD Regio 's-Hertogenbosch. Vergelijkbaar onderzoek in Leeuwarden komt overeen met deze bevindingen

relevante partijen op het vereiste niveau te krijgen, dan zou dat al een prestatie van formaat zijn. Vervolgens is het van belang om de belangrijkste aangrijpingspunten voor verandering te vinden (en nieuwe verrassende oplossingen te ontwerpen), waarbij partijen hun eigen verantwoordelijkheid hebben en behoren te nemen.

De consument

Verschillende consumentengeledingen hebben behoefte aan informatie over voeding. Er is wel veel verschil in het type informatie waar men naar vraagt. Voor sommigen is informatie over de houdbaarheid en de manier waarop een product moet worden bewaard voldoende. Anderen willen weten hoe een product tot stand is gekomen, welke hulpstoffen zijn gebruikt en wat de geschiedenis van het product is. Voor allochtone Nederlanders is het belangrijk te weten of een product "hallal" of "kosher" is en of een product alcohol bevat. Informatie moet dus relevant zijn, niet tegenstrijdig en op een aansprekende manier worden gebracht. Dat is dan ook onmiddellijk het probleem dat zich aandient. Met welke vormen van communicatie kun je een specifieke doelgroep het beste bereiken? In deze contextspecifieke problematiek wordt gevraagd om contextspecifiek te handelen met maatwerk. Hiertoe moeten vernieuwende en werkbare concepten worden ontwikkeld.

Maatschappelijke organisaties

Veel van de bovenstaande aspecten worden herkend in de aandachtspunten die maatschappelijke organisaties naar voren brengen in relatie tot voeding. Organisaties als diëtistenverenigingen, verenigingen van artsen, GGD's, organisaties en verenigingen die zich bezighouden met aan voeding gerelateerde onderwerpen (darmziekten, hart- en vaatziekten, enz.) maken zich zorgen over de manier waarop burgers met voeding omgaan. Zij vragen nadrukkelijk om een betere en betrouwbare voorlichting. Zo constateren zij ook dat consumenten tegenstrijdige signalen ontvangen.

Vanuit deze situatie kun je dus ook niet van de consument vragen om zelf verantwoordelijkheid te dragen ten aanzien van het voedingsgedrag. En daarbovenop proberen overheid en bedrijven de consument er ook nog eens van te overtuigen dat voeding nog nooit zo veilig en gezond is geweest als nu het geval is. Dit bevestigt nogmaals de noodzaak om de consument van onafhankelijke en relevante informatie over voeding te voorzien. De vraag is echter hoe dit kan worden gerealiseerd.

Het bedrijfsleven

Bedrijven spelen in toenemende mate in op de vraag van de consument om voortdurend nieuwe producten te leveren. In Japan en in de VS liggen nieuwe producten in de winkels soms niet langer op de plank dan drie maanden: de cycle-tijd van nieuwe producten neemt steeds meer af. Daarmee wordt het voor de bedrijven steeds belangrijker om tot een snelle productvernieuwing te komen, waarin een flexibele bedrijfsvoering van groot belang is. Het wordt ook steeds belangrijker om te begrijpen hoe de vraag van de consument zich ontwikkelt, want het ontwikkelen van nieuwe producten met een korte levensduur is een intensieve en geldverslindende bezigheid. Dit is immers de essentie van de omslag die de voedingsindustrie moet maken bij de transitie van een aanbodgestuurd naar een vraaggestuurd voedingssysteem.

In deze transitie wordt de consument echter ook meer en meer verleid tot het kopen van kant- en klare producten, fast-food, snacks en producten, die appelleren aan een voedingsgedrag dat steeds meer foot-loose is van een voedingsgedrag waarin het gezin centraal staat. De consument wordt meer en meer verleid tot het eten van snacks en snelle happen. Nederlanders zijn al de grootste snacketers van Europa¹⁷. Het bedrijfsleven dient zich echter wel bewust te zijn van hun eigen verantwoordelijkheid

¹⁷ Per jaar eten Nederlanders 165 miljoen kilo frites, 500 miljoen frikadellen, 350 miljoen kroketten, 60 miljoen porties saté en 45 miljoen liter mayonaise.

in het ontwikkelen van het voedingsgedrag van de consument. Het is ongewenst dat het bedrijfsleven ongezond voedingsgedrag stimuleert.

Ondertussen heeft het grote voedingsbedrijf Kraft besloten de verpakking van biscuits te verkleinen. Ook heeft het bedrijf plannen om het vetgehalte in haar producten te verlagen en geen reclame meer te maken op scholen. McDonald's gaat er inmiddels toe over salades en fruitsnacks te verkopen. Dit is echter nog maar een klein begin. In scholen staan nog steeds automaten met calorierijke snacks in plaats van gezonde. In de supermarkten staan de zoete snacks zodanig opgesteld dat de consument wachtend in de rij bij de kassa zich makkelijk laat verleiden tot een greep uit het assortiment.

Hier ligt een uitdaging om ondernemers op hun verantwoordelijkheid jegens de volksgezondheid te wijzen en met nieuwe concepten te komen die gewenst voedingsgedrag stimuleren. Dit betekent echter evenzeer dat het bedrijfsleven de mogelijkheid moet worden geboden om met nieuwe concepten te experimenteren om zodoende een goede concurrentiepositie op te kunnen bouwen. Leidend zal echter steeds moeten zijn dat de economie zich ten dienste stelt van het leven en niet omgekeerd.

Aanpak

Het thema staat in feite voor een nieuwe start, op basis van de nieuw geformuleerde focus. Voor de aanpak worden de volgende centrale aanvliegroutes gekozen: Belangrijk is om te weten welke elementen in het voedings- en consumptiesysteem bepalend zijn voor het eetgedrag van mensen. En vooral welke elementen hierin ongezond eetgedrag bevorderen. De eerste stap bestaat dan ook uit een systeemanalyse, die tevens een belangrijke basis moet vormen voor de uit te voeren activiteiten.

- Omdat er veel behoefte bestaat aan informatie over voeding en de huidige vormen van informatievoorziening niet voldoen, dienen nieuwe vormen van communicatieconcepten te worden ontwikkeld. Om specifiek jongeren, die nog toegankelijk zijn met informatie over voeding, te kunnen bereiken zijn er aansprekende vormen van communicatieconcepten nodig, met een nadruk op aantrekkelijke vormen van onderwijs.
- Er blijkt onvoldoende kennis aanwezig over de manier waarop consumenten tot een verantwoord voedingsgedrag kunnen worden aangezet. Het verwerven van die kennis vereist nieuwe vormen van samenwerking binnen de kennisinfrastructuur. Dit beoogde het ICES/KIS-programma ook te bereiken. De parels uit dit programma worden nu zo mogelijk via de taakgroep alsnog tot realisatie gebracht.

2. Korte terugblik 2003

1. Communicatieplatform (Food Delta)

Er is een compilatie verschenen van verslagen van workshops, die in het afgelopen jaar werden georganiseerd in het kader van de activiteiten onder de oude werktitel "Food Delta". Het doel van de workshops was om één of meerdere blauwdrukken te leveren voor een onafhankelijk communicatieplatform over eten. Ongeveer 350 personen en zo'n 70 organisaties hebben deelgenomen aan de samenstelling en de uitwerking van deze activiteit. Een niet onbelangrijk deel van het gedachtegoed van de workshops is meegenomen in de uitwerking van het Business Plan Voeding en Voedselintegriteit.

Verder is onder de titel "Gezond?" een nieuwe vorm van brochure verschenen, waarin de achtergronden rond de ontwikkelingen op voedingsgebied op een voor de leek begrijpelijke manier wordt gepresenteerd. Door de Vrije Universiteit van Amsterdam wordt een monitoring uitgevoerd waaruit de communicatieve waarde en de impact van dit type brochures kan worden afgeleid.

2. Analyse voedingssector

In een eerste analyse zijn op basis van interviews met experts en managers van innovatieve bedrijven belangrijke (succes- en faal-) factoren voor (systeem)innovatie onderzocht in vier agrovoedingsketens. Gebleken is dat de noodzaak om te komen tot duurzame netwerken bij de deelnemende bedrijven nog grotendeels ontbreekt. Een ander belangrijk knelpunt is het optreden van belangentegenstellingen, die samenwerking vaak belemmeren. Dit is allemaal te verklaren uit de druk waar de agrovoedingssector zich onder bevindt.

Het startpunt voor succes van systeeminnovaties van de sector ligt voornamelijk bij de verwerkers en in mindere mate, de supermarkten. Verwerkers en supermarkten moeten de leiding nemen in het proces naar een gezamenlijke keten- en netwerkstrategie. Verder is het zeer de vraag of de sector goed genoeg kijkt naar de markt. Met name de vraag wat de (buitenlandse) consument wil is van essentieel belang voor het overleven van de sector. Tevens lijkt het voor de goede afstemming in de keten van belang om ook de toeleveranciers intensief bij innovaties te betrekken.

Dat de verschillende ketens van elkaar kunnen leren blijkt uit de ervaring van de glastuinbouwketen. In het bijzonder gaat het om implementatie van ICT systemen, project portfoliobeheer en het beschermen van kennis via octrooien. Het blijft echter van groot belang dat de agrovoedingssector een gezamenlijke toekomstvisie formuleert, gericht op afstemming en samenwerking tussen de partijen in de keten, ten einde haar positie te behouden.

3. Risicoperceptie in relatie tot voedsel

Er zijn initiatieven ontplooid om op dit terrein een essay op te laten stellen. Ondanks het feit dat er nogal wat energie in is gestoken om geschikte onderzoeksgroepen te doen interesseren in het onderwerp, is het niet gelukt een opdracht uit te zetten. Omdat het onderwerp past binnen de kaders van het ICES/KIS-project Voeding en Voedselintegriteit en één van de mogelijke partijen die dit onderwerp zou kunnen uitwerken, tot de trekkers van dit ICES/KIS-project behoort, is besloten voorlopig geen vervolgacties te ondernemen. Ook budgettair is dit besluit gerechtvaardigd, omdat de grote financiële bijdrage vanuit het oude thema Agri Food Valley voor dit ICES/KIS-project geen ruimte overliet voor significante inspanningen binnen dit onderwerp.

4. ICES/KIS-project Voeding en Voedselintegriteit

Het onderwerp voeding en voedsel is van grote economische en maatschappelijke betekenis voor Nederland, onder meer tot uiting komend in de volgende ontwikkelingen:

- het probleem van overconsumptie en overgewicht;
- het probleem van ongezond gedrag;
- de problemen rond de introductie van nieuwe technologieën (bijv. genetische modificatie);
- de verzwakking van de economische positie en het innoverend vermogen van de vanouds zo sterke voedingssector;
- het teruglopend consumentenvertrouwen in voeding en voedsel; en
- de beleidsdoelstellingen ten aanzien van biologische landbouw.

Omdat de tot nu toe gevolgde aanpak van deze problematiek geen vruchten heeft afgeworpen, is er een steeds dringender behoefte aan geïntegreerde en multidisciplinaire probleemanalyses en oplossingsrichtingen op dit gebied. Wetenschap, technologie, overheidsbeleid en communicatie / voorlichting kunnen in interactie met elkaar mogelijk succesvoller oplossingsrichtingen aandragen. Dit kan echter alleen als ze nauwkeurig op elkaar zijn afgestemd en zijn ingebed in het institutionele kader.

Gericht op deze ambitie is geprobeerd een aanpak te vinden voor de realisatie van een intensieve samenwerking tussen de diverse spelers uit de kennis infrastructuur, het bedrijfsleven en maatschappelijke organisaties, gericht op de realisatie van een

multidisciplinaire en geïntegreerde benadering op het terrein van voeding en voedselintegriteit. Uiteindelijk is met InnovatieNetwerk Groene Ruimte en Agrocluster als initiatiefnemer en moderator door zo'n twintig grote en kleine bedrijven gezamenlijk met zeven kennisinstellingen hard gewerkt aan het opstellen van een businessplan in het kader van de Bsik (ICES/KIS) regeling, die deze realisatie onder bereik kan brengen. Dat het gelukt is om onderzoekers zowel uit de bèta als alfa/gamma geledingen dit businessplan te laten opstellen, mag ondertussen gezien worden als een doorbraak. Naast het indienen van het businessplan bij Senter is ook een aangepaste Nederlandstalige versie voor communicatiedoeleinden verspreid onder een groot aantal mensen, die op een of andere wijze bij acties waren betrokken in de aanloopfase naar het opstellen van het Bsik businessplan.

5. Experimenteerruimte voor nieuwe businessmodellen: "concept virtueel ondernemen"

Uit de resultaten van een eerdere studie waarvan de eindrapportage dit jaar uitkwam ("Nederland Regieland 20xy"), bleek dat er een grote behoefte bestaat aan het ontwikkelen van een experimenteerruimte voor nieuwe business modellen. Momenteel loopt een analyse naar bestaande initiatieven op het gebied van de invulling van een regiefunctie gekoppeld aan een beschrijving van mogelijkheden om bestaande, in ontwikkeling zijnde en geconceptualiseerde businessmodellen te evalueren met behulp van gaming en simulatie met een nadere uitwerking wat hiervan het huidige aanbod en de toegevoegde waarde is. Uit deze analyse zal worden getracht een manier te vinden waarop en met wie een experimenteerruimte voor virtueel ondernemen kan worden opgezet. Daarmee worden ook de inspanningen op dit onderwerp afgebouwd.

6. Advanced Manufacturing Practice

Een essay is opgesteld naar aanleiding van de vraag welke nieuwe technologische ontwikkelingen in de nabije of wat verdere toekomst in de voedingsindustrie kunnen worden verwacht. Hierbij werden twee hoofdlijnen voor gewenste innovaties onderscheiden:

Zero-loss production, waarmee de behoefte wordt beschreven aan apparatuur, waarmee verliezen in productielijnen extreem worden gereduceerd.

Massa-individualisering. Wanneer men er in zou slagen om productielijnen op te zetten die vanuit een gedegen kennis van de grondstoffen en de productieomgeving (apparatuur) meteen datgene kunnen maken wat wordt verlangd, dan zou men er heel snel in kunnen slagen om nieuwe producten op de markt te brengen in reactie op nieuwe vragen uit de markt.

De auteur van het essay over dit onderwerp gaat in op de ontwikkeling van technologie die deze ontwikkelingsrichting dichterbij kan brengen.

Gaandeweg het traject dat tot dit rapport heeft geleid, is met diverse onderzoeksgroepen in Nederland over het onderwerp van gedachten gewisseld. Daarmee groeide het enthousiasme voor het onderwerp. Ook werd tussen twee onderzoekscholen (VLAG en OSPT) een samenwerking vanuit twee volledig onderscheiden vakgebieden (resp. voeding en petrochemische industrie) opgezet, vanuit de constatering dat in beide vakgebieden meer en meer wordt gewerkt aan kennis op het raakvlak van complexe matrices en complexe apparatuur. Momenteel werkt het Ministerie van EZ aan een programma dat veel van het hier genoemde gedachtegoed in zich mee draagt. Dit gaat wellicht leiden tot een nieuw programma MicroSysteemTechnologie en Nanotechnologie (MSTN). Over de opzet van dit programma is regelmatig contact tussen InnovatieNetwerk en EZ. De activiteiten zullen overigens worden beperkt tot deelname aan strategisch overleg met derden.

3. Activiteiten in 2004

Zoals eerder beschreven is er meer inzicht nodig in de primaire prikkels die kunnen leiden tot de realisatie van een voedingsstelsel met breed gedragen waarden en

normen gericht op de realisatie van een maatschappelijk verantwoord klimaat rond productie en voedingsgedrag. Een en ander betekent dat er een nieuwe invulling van de Taakgroep Voeding zal gaan plaatsvinden die vervolgens weer vergezeld zal gaan met een heroriëntatie van de focus van de taakgroep. Dit betekent ook dat er een herbezinning zal plaatsvinden ten aanzien van de onderwerpen die tot nu toe werden geprioriteerd. Een aantal lopende activiteiten zal worden afgebouwd, hetgeen al zichtbaar was in de rapportage over 2003, een aantal zal worden bijgesteld en er zullen nieuwe onderwerpen worden opgepakt. In het volgende overzicht is het resultaat van de heropstelling die momenteel plaatsvindt, deels al zichtbaar.

1. Systeemanalyse rond de voedingsproblematiek

Als de kern van deze analyse wordt een tweetal onderwerpen voorzien:

1. Het nader benoemen van de remmende factoren, die veroorzaken dat er geen substantiële veranderingen optreden in het huidige voedingssysteem naar de vorming van een integer voedingssysteem of anders gezegd: wat vormt de belangrijkste stimulans voor het vertonen van ongezond gedrag in ons (voedings) systeem;
2. Het in kaart brengen welke andere gevolgen dan die voor de gezondheid kunnen worden gezien voortvloeiend uit het in toenemende mate optredende voedingsgedrag van de Nederlandse consument.

Het voorstel is om in een workshop met een klein aantal partijen een basis te leggen voor een essay waarin de problematiek helder wordt geschetst. Ook wordt een aanzet gemaakt met het invullen van een aantal sociaal-culturele modellen. De resultaten van deze vingeroefeningen zullen enerzijds zijn dat aangrijpingspunten worden geleverd bij het in gang zetten van de bewustwording rond de voedingsproblematiek en er vervolgens een gedragen "sense of urgency" gaat ontstaan. Anderzijds valt te verwachten dat werkendeweg concepten naar een oplossingsrichting worden gevonden.

Tenslotte wordt voorgesteld om in kaart te brengen in welke landen ervaring is opgedaan met het veranderen van gedrag op het gebied van voeding. Een goed voorbeeld zijn:

- Engeland, waar in een periode van tien jaar een positieve omslag rond kwaliteitsbeleving van voedsel heeft plaatsgevonden,
- Finland waar door een verbetering van de bewustwording van de burger de situatie rond hart- en vaatziekten significant is verbeterd (benecol),
- Spanje waar door een gerichte overheids campagne de incidentie van voedselvergiftigingen sterk terug is gebracht.

2. Ontwikkeling van nieuwe kennisconcepten gericht op de ontwikkeling van een gezond voedingsgedrag

Vanuit de kennisinfrastructuur ligt er de uitdaging om in samenspel met de wensen en verwachtingen binnen de maatschappij tot vernieuwing te komen. Dat was ook het uitgangspunt bij het opstellen van het Business Plan Voeding en Voedselintegriteit. Het is ondenkbaar dat op het gebied van de ontwikkelingen rond voeding de maatschappij voor voldongen feiten wordt gesteld of nog erger, zaken op te dringen die de maatschappij (nog) niet wenselijk acht. Meer en meer wordt duidelijk dat de complexe onderwerpen, die op het terrein van voeding en voedselintegriteit spelen (zoals bijvoorbeeld overgewicht en gebrek aan vertrouwen in ons dagelijks voedsel) geïntegreerde en grensoverschrijdende oplossingen vragen. Daarvoor is het belangrijk dat alfa, bèta en gamma wetenschappen nauw samenwerken. Met de stakeholders, die zijn betrokken bij de opstelling van dit Business Plan is afgesproken, dat intensief zal worden gewerkt aan een verdere vergroting van de bekendheid van de intenties die in het Businessplan zijn opgesteld.

Maar ook in het geval dat de inspanningen gericht op het realiseren van een ICES/KIS-project niet slagen, zal worden geprobeerd (delen van) de activiteiten, die werden voorgenomen, op een andere wijze tot realisatie te brengen.

3. Nieuwe communicatieconcepten

Met diverse partijen is een aantal communicatieconcepten ontwikkeld waarmee het thema voeding onder de aandacht kan worden gebracht van de diverse consumentgeledingen.

Er is een concept ontwikkeld waarmee de zeer jonge jeugd weer in contact met de emotionele aspecten rond voeding kan worden gebracht. Voor de uitwerking van dit idee wordt voorgesteld om ondersteuning te bieden aan de deelname aan een prijsvraag voor ontwerpers, die is uitgeschreven door een grote papierproducent, met de bedoeling een ontwerp, waarin de beleving van eten centraal staat, voor peuterspeelzalen en kinderen in de huiselijke omgeving vorm te geven.

Er is in het kader van een samenwerking met YD+I door een team van ontwerpers een concept ontwikkeld ("Eye on Food"), waarmee consumenten op een zeer aantrekkelijke manier kunnen worden geïnformeerd over de geschiedenis en specificaties van verse producten. De huidige vorm van dit concept is nog niet publiceerbaar, maar kan wel de start vormen voor een volledig nieuwe manier van labeling van producten. Deze manier van labeling maakt gebruik van een succesformule uit de internetcultuur, zogenaamde "emoticons" (zie hieronder).

Overleg is gestart met partijen, die structureel en succesvol communiceren met leerlingen uit de groepen 7 en 8 uit het basisonderwijs. Er is daarbij veel draagvlak ontwikkeld om een promotieprogramma op te zetten onder het motto lekker/gezond. InnovatieNetwerk speelt in dit proces de rol van makelaar/schakelaar.

Binnen de onderwijsgerichte activiteiten is gebleken dat coryfeeën, idolen, smaakmakers, "celebrities" een belangrijke rol kunnen spelen in het engageren van een maatschappelijk debat. In een deel van de aanpak van het thema Voeding speelt Pierre Wind als TV kook-chef in deze zin dan ook een belangrijke rol. Hij spreekt in het bijzonder de jongeren erg aan. In Nederland is het aantal mensen dat het voedingsgedrag van de consument kan veranderen erg beperkt. Wij hebben geen Jamie Olivers, Nigella Lawsons of kooksoaps zoals die in Engeland met De Chef. Wel is er een aantal mensen dat zich kritisch opstelt tegenover ons voedingssysteem, zoals Diny Schouten, Wouter Klootwijk, Johannes van Dam, Felix Meurders en enkele naderen. Er is veel voor te zeggen om met een aantal aansprekende mensen te overleggen of en hoe een vorm van gezamenlijkheid kan worden bereikt in het zoeken naar een ommezwaai van het voedingssysteem zoals dat nu in elkaar steekt. Deze aanpak past in het model van de "ideevormende consortia", een model waarmee de taakgroep Voeding in de toekomst creatieve processen wil initiëren en uitwerken.

Er wordt een overzicht opgesteld van de belangrijkste websites, die actief zijn op het gebied van voeding s.l. Dit overzicht kan aanleiding geven tot het ontwerp van een portal over voeding. Er wordt echter meer gezocht naar andere concepten en ontwerpen, waarin deze informatie weliswaar kan worden gebruikt, maar waar de informatie op een anders dan gebruikelijke wijze (internet) aan de consument kan worden aangeboden.

4. Onderwijsconcepten

De activiteiten in het kader van het communicatienetwerk "Food Delta" zijn van grote invloed geweest op de keuze om meer initiatieven te ontplooien richting onderwijs, in het bijzonder kijkend naar de ontwikkelingen in de basisvorming. Als resultaat daarvan is ondertussen in samenwerking met Wageningen Universiteit, Pierre Wind en de Centrale Educatieve Dienst in Rotterdam een smaaklespakket ontwikkeld dat dit najaar zal worden geïntroduceerd bij een 100-tal scholen in Rotterdam en omgeving. Daarmee wordt feitelijk de eerste aanzet gemaakt tot implementatie van een smaaklespakket in het basisonderwijs. Gezien de schaalgrootte van de activiteit kan gesproken worden van een pilotproject. Gaandeweg het lastige traject dat tot deze pilot heeft geleid, is wel veel waardering uitgesproken voor de ambitie en de inhoud en vormgeving van het pakket.

Inmiddels heeft de GGD in Rotterdam contact gezocht met InnovatieNetwerk om ook, in het bijzonder voor het onderwijs aan allochtonen in aanvulling met het nu ontwikkelde smaaklespakket, een lespakket voor deze doelgroep te ontwikkelen over eten en voeding. Verder is met het Voedingscentrum afgesproken dat naar verdere afstemming op dit terrein zal worden gezocht. Tenslotte is het onderwijsadviesbureau APS, dat een belangrijke rol speelt bij de ontwikkeling van het curriculum van het nieuw samen te stellen vak "Science" waarin aandacht voor voeding naar onze gezamenlijke mening een plaats dient te krijgen, ondertussen actief betrokken bij onze activiteiten.

Uiteindelijk is het de ambitie "voeding" of beter "eten" weer een vaste plaats in het lespakket van het basis- en voortgezet onderwijs te (doen) geven. Daarvoor wordt nu geprobeerd een stelsel van lespakketten voor deze typen van onderwijs te ontwikkelen of voor speciale doelgroepen samen te stellen. Daarnaast wordt gezocht naar een vorm van aanpak, waarmee op een speelse manier weer belangstelling kan worden gewekt voor gezond eten door jongeren. Voorgesteld wordt om in 2004 nog een impuls aan dit onderwerp te geven, waarna het proces zich vervolgens zelfstandig dient te ontwikkelen.

Ten aanzien van de vorming van een onafhankelijk communicatienetwerk over eten, bij voorbeeld via een "virtual community", worden nieuwe contacten opgebouwd waarmee deze ambitie mogelijk kan worden waargemaakt. Zo is in het kader van de ontwikkeling van het smaaklespakket voor Rotterdam al een nauwe samenwerking tot stand gebracht met de bedenkers en makers van de website voedsel.net en de website van de CED. Verder werd een interne analyse opgesteld van de diverse websites die actief zijn op het gebied van voeding. In overleg met de taakgroep Voeding zal worden besloten of de resultaten van deze fact finding studie aanleiding zullen zijn tot verdere activiteiten op dit gebied, zoals het leveren van meer inspanningen bij het concretiseren van een businessplan en vervolgens de realisatie van een onafhankelijk communicatienetwerk.

5. Een ontwerp waarmee ongezond koopgedrag kan worden veranderd in koopgedrag dat gezonde en gevarieerde voeding stimuleert (de "Gruitsjop")

Veel supermarkten en winkels zijn qua indeling vormgegeven naar een ontwerp waarin de klant wordt uitgenodigd tot een koopgedrag waarin een steeds hogere mate van ongezond eten wordt gestimuleerd. Voorgesteld wordt om een ontwerp te maken van een omgeving waarin een consument op volkomen natuurlijke wijze wordt uitgenodigd tot het ontwikkelen van een gezond koopgedrag.

6. Productlabels met emoticons

In een kleinschalig experiment (binnen het kader van "Eye on Food") is gebleken dat consumenten gevoelig zijn voor afwijkende vormen van product-labeling. Voorgesteld wordt een aantal emoticons met daaraan gekoppeld een aantal productspecificaties te ontwerpen, die een krachtige informatie-inhoud met zich meedragen.

7. Analyse voedingssector

In het verlengde van de eerder uitgevoerde benchmark analyse van de voedingssector werd door de Taakgroep Agri Food Valley vastgesteld, dat er grote behoefte bestaat aan het uitvoeren van een gedetailleerde sterkte/zwakte analyse van de Nederlandse voedingssector gekoppeld aan een onderzoek naar de duurzame innovatiekracht van deze sector. Dit met nadruk op het gebied van de nieuwe ontwikkelingen die zich afspelen op het terrein van onze voeding. Ondertussen is een samenwerkingsverband bestaande uit Innovatienetwerk Groene Ruimte en Agrocluster, de Nederlandse Voedingsmiddelen Industrie VAI, de RaboBank en Wageningen Universiteit tot stand gekomen, die deze analyse onder de naam: "Vergroting van het vermogen tot duurzaam innoveren van de Nederlandse Agrovoedingssector met speciale nadruk op de kritische succesfactoren op het gebied van nieuwe voedingsmiddelen" zal begeleiden. De uitvoerder is Wageningen Universiteit. De Mansholt onderzoekschool ondersteunt dit onderzoek dat een periode van vier jaar zal beslaan.

8. Nieuwe ondernemingsmodellen

Veel ondernemers in de agribusiness geven aan dat er te weinig mogelijkheden bestaan om nieuwe businessconcepten, die elders zijn ontwikkeld, voor hun eigen doelstellingen te testen. Ook het ontwikkelen van nieuwe modellen blijkt in de praktijk erg lastig. In 2003 is een begin gemaakt met het in kaart brengen van businessconcepten, die voor de agribusiness interessant kunnen zijn. Verder wordt een overzicht opgesteld van experimenteromgevingen waar deze concepten kunnen worden getoetst. De informatie die momenteel beschikbaar is wijst op de wenselijkheid van een vorm van incubator (zoals die er zijn voor implementatie van kennis over ICT en biotechnologie) voor de agribusiness. Wanneer de resultaten van het onderzoek volledig beschikbaar zijn, worden deze gebundeld in een werkdocument met aanbevelingen, waarmee verder activiteiten op dit gebied worden afgesloten.

4. Begroting over 2004

Systeemanalyse rond de voedingsproblematiek	35 k€
Nieuwe kennisconcepten gericht op de ontwikkeling van een gezond voedingsgedrag	50 k€
Nieuwe communicatieconcepten	50 k€
Onderwijsconcepten	75 k€
De Gruitsjop	75 k€
Productlabels met emoticons	100 k€
Analyse voedingssector	25 k€
Onvoorzien	<u>40 k€</u>
Grand total	450 k€

Projecttitel: Systeemanalyse rond de voedingsproblematiek

Thema: Voeding voor een gezonde samenleving Datum: 8 oktober 2003	
Doel project	Het in kaart brengen van de netwerken van de verschillende spelers en hun verschillende marsroutes op het complexe terrein van voeding met een focus op het benoemen van de (f)actoren die ervoor zorgen dat ons voedingsstelsel zich ontwikkelt zoals het zich ontwikkelt: naar een systeem dat zich steeds verder verwijderd van een integer voedingsstelsel waarin betrokken partijen hun verantwoordelijkheid nemen en waarin (de gezondheid van) de consument centraal staat. Met deze analyse als uitgangspunt worden scenario's ontwikkeld waarmee een beeld wordt geschetst van de gevolgen voor de maatschappij welke kunnen voortvloeien uit het in toenemende mate optredende ongewenste voedingsgedrag van de Nederlandse consument.
Systeem-innovatieve karakter?	De resultaten van de analyse van een uiterst complexe omgeving zullen een indruk geven van de waarden en normen die de ontwikkelingen op het terrein van de voeding sturen. Hieruit volgen indicaties over de activators in het krachtenveld. Vervolgens is vanuit kennis over de partijen die op het kritisch pad zitten van de ontwikkelingen op het terrein van voeding, een "educated guess" op te stellen over de te verwachten strategieën en ontwikkelingen.
Looptijd	2004.
Budget en financiers	InnovatieNetwerk € 35.000.
Betrokkenen	Projectleider intern: Dr. H.J.Huizing. Andere projectmedewerkers intern: n.v.t. Projectleider extern: Prof.dr.ir. H.M. van Trijp (Wageningen Universiteit) Andere projectbetrokkenen: Universiteit van Utrecht, Universiteit van Tilburg Andere deelnemers: diverse partijen uit het bedrijfsleven, de kennis infrastructuur en maatschappelijke geledingen.
Begeleiding project	Het project wordt begeleid door een Stuurgroep onder aanvoering van prof. Van Trijp.
Rol/functie Innovatie-Netwerk	Initiator.
Werkwijze + resultaten	In een aantal denktanks worden de gegevens vergaard waarmee de hoofduitvoerders van het project een analyse met een aantal mogelijke scenario's kunnen opstellen.
Leerpunten	Kennis over het voedingsstelsel, de partijen die daarin een sleutelrol vervullen en een indicatie van de "autonome" ontwikkelingen op voedingsgebied en hoe deze misschien is te doorbreken.

Communicatie	De resultaten van het onderzoek zullen worden gepubliceerd in de vorm van een essay.
Vervolg	In dit stadium nog niet bekend.

Projecttitel: Nieuwe kennisconcepten gericht op de ontwikkeling van een gezond voedingsgedrag

Thema: Voeding voor een gezonde samenleving Datum: 8 oktober 2003	
Doel project	In de afgelopen twee jaren is veel geïnvesteerd in het opzetten van een business plan voor een Kennisproject Voeding en Voedselintegriteit binnen het kader van de ICES/KIS-beleidsruimte. Het karakter van dit project was sterk gericht op een geïntegreerde bèta/alfa/gamma aanpak van de problematiek op het gebied van voeding en de daaraan gerelateerde gezondheidsproblematiek en leerproblematiek. Bij veel partijen is waardering voor deze aanpak. Het innovatieve transdisciplinaire karakter blijkt echter moeilijk inpasbaar binnen de huidige vormen van kennisontwikkeling en kennisverspreiding. Ook is er discussie over de probleemeigenaren op het gebied van voeding. Doel van dit project is om wegen te exploreren die deze nieuwe aanpak een kans geven.
Systeem-innovatieve karakter?	Ontwikkeling van kennis wordt veelal bedreven vanuit een monodisciplinaire aanpak. Waar Nederland er in slaagt om op deze wijze hoogwaardige kennis te ontwikkelen, zijn wij veel minder goed in het communiceren over kennis (bij voorbeeld biotechnologie en kernenergie) en in het vertalen van deze kennis naar economische bedrijvigheid (zie bij voorbeeld informatica en communicatie technologie). In dit project staat ontwikkeling van kennisconcepten op het gebied van voeding, welke wel aan deze voorwaarden kunnen voldoen, centraal.
Looptijd	2003-2007.
Budget en financiers	InnovatieNetwerk € 50.000.
Betrokken	Projectleider intern: Dr. H.J.Huizing. Andere projectmedewerkers intern: n.v.t. Projectmedewerker extern: Prof.dr.ir. H.C.M. van Trijp (Wageningen Universteit). Andere projectbetrokkenen: Diverse mensen en partijen uit het bedrijfsleven, de kennis infrastructuur en de overheid.
Begeleiding project	De contactpersoon is Dr. H.J. Huizing. Draagvlak voor dit project wordt verkregen uit veelvuldig overleg met de diverse stakeholders, die elk hun specifieke inbreng hebben.
Rol/functie Innovatie-Netwerk	Makelaar / schakelaar.
Werkwijze - resultaten	Via netwerkvorming worden mogelijkheden onderzocht om bestaande instrumenten te kunnen gebruiken voor de vorming en uitvoering van nieuwe kennisconcepten op het gebied van voeding.
Leerpunten	Gaandeweg het project wordt ervaring opgebouwd over de wijze waarop transdisciplinaire kennisprojecten kunnen worden gerealiseerd.

Communicatie	Communicatie zal veelal rechtstreeks met de betrokkenen plaatsvinden. Wanneer wegen worden gevonden om de ambitie waar te maken zal in brede zin worden gecommuniceerd over de behaalde resultaten en de te volgen aanpak.
Vervolg	Ja.

Projecttitel: Nieuwe communicatieconcepten

Thema: Voeding voor een gezonde samenleving Datum: 8 oktober 2003	
Doel project	<p>Burgers en consumenten hebben behoefte aan informatie over voeding. De vraag is echter welk type burger of consument welke informatie precies wil hebben en met welke diepgang, wie het meest ontvankelijk zijn voor specifieke vormen van informatie en welke vorm dan het meest geschikt is in de communicatie over voeding.</p> <p>In het kader van de activiteiten van het afgesloten project Food Delta, werd voorgesteld een ontwerp in elkaar te zetten dat overeen zou komen met een portal, zoals die van Reumadorp, een virtueel ontmoetingspunt waar alle aspecten over voeding aan de orde kunnen komen. Ondertussen is een overzicht van sites die zich op één of nadere wijze met voeding bezighouden beschikbaar. Er is ook belangstelling bij een aantal partijen om een portal in te richten. Onderzocht moet worden of dit initiatief verder moet worden gestimuleerd en of het verdere proces zich dan verder autonoom kan ontwikkelen.</p> <p>Met een aantal ontwerpers is een manier ontwikkeld, waarmee consumenten worden aangetrokken tot een bijzondere manier van "communicatie" van verse producten ("Eye on Food"). Dit concept ligt aan de basis van de ontwikkeling van "Jip en Janneke labels" (zie het project "productlabels met emoticons").</p> <p>Ook is gebleken dat onderwijs aan leerlingen in het basisonderwijs van eminent belang is bij het ontwikkelen van belangstelling en kennis over voedsel en voeding. Dit gegeven wordt uitgewerkt in het project "onderwijsconcepten".</p> <p>Er bestaat echter meer behoefte aan de ontwikkeling van aansprekende vormen van communicatie over voeding.</p>
Systeem-innovatieve karakter?	<p>Communiceren over eten vraagt om een aanpak over vele schijven. Bovendien dient de gekozen benadering contextspecifiek te zijn; steeds vraagt een bijzondere vraag om een bijzondere aanpak en is er vraag naar maatwerk. Dat daarbij een veelheid aan partijen in steeds weer wisselende samenstellingen bij moet worden betrokken is enerzijds de uitdaging, anderzijds het probleem. Bovendien is het steeds de vraag in hoeverre creatieve gedachten implementatie in een nuchtere wereld in de weg kunnen staan. Dat vraagt weer om andere competenties dan die, welke worden gebezigd in het creatieve vlak. Al met al is het een complexe materie die een brede aanpak met alle geledingen van de maatschappij vraagt.</p>
Looptijd	<p>Het project is gestart in 2002 en zal in de vorm van experimenten nog enige tijd doorgaan.</p>
Budget en financiers	<p>InnovatieNetwerk € 50.000 (voor 2004). De personen en organisaties die sterk betrokken zijn bij dit onderwerp, investeren in acquisities ten behoeve van dit onderwerp en zijn bovendien actief met promotiewerk.</p>

Betrokken	Projectleider intern: Dr. H.J.Huizing. Andere projectmedewerkers intern: n.v.t. Projectmedewerker extern: wisselende partijen. Andere projectbetrokkenen: YD+I, StudioLenz, Pierre Wind, Stichting Kinderpostzegels Nederland.
Begeleiding project	De begeleiding van het project vindt vanuit InnovatieNetwerk plaats door dr. H.J. Huizing.
Rol/functie Innovatie-Netwerk	De opzet van dit project is om nieuwe communicatievormen te ontwikkelen, die vervolgens zelfstandig als spin-off projecten kunnen worden uitgebouwd.
Werkwijze - resultaten	De aanpak beweegt zich tussen twee uitersten: de ene keer worden nieuwe initiatieven opgezet, de andere keer worden bestaande kansrijke initiatieven die om bepaalde redenen zijn vastgelopen weer tot leven gebracht. Het doel van het project is leidend voor het pakket aan acties, het proces ernaartoe dienend.
Leerpunten	Hoe kunnen creatieve processen tot nieuwe werkbare concepten leiden. Hoe kun je nieuwe concepten doorzetten naar implementatie.
(geplande) Communicatie	Aansprekende concepten kunnen leiden tot uitdagingen van andere partijen. Dat vereist maatwerk in het ontwikkelen van vormen van communicatie.
Vervolg	Ja.

Projecttitel: Onderwijsconcepten

Thema: Voeding voor een gezonde samenleving Datum: 8 oktober 2003	
Doel project	<p>Onderwijs aan jongeren kan de eerste stap zijn naar de bewustwording dat eten niet alleen een manier is om jezelf van voedingsstoffen te voorzien, maar dat het een aantrekkelijke manier is om in een plezierige omgeving een basis te vormen voor je eigen welzijn, ook op latere leeftijd. Helaas wordt er in het onderwijs voor gekozen om eten te zien als een onderwerp dat meer te maken heeft met scheikunde en natuurkunde, dan met een onderwerp dat te maken heeft met beleving, gezondheid en sociale aspecten. Dat een dergelijke benadering niet werkt is te zien in de VS waar als gevolg van een ongezonde levensstijl grote problemen dreigen rond de volksgezondheid.</p> <p>Dit project is er op gericht om bij jongeren meer aandacht te vragen voor eten in bredere zin. Onderwijs staat hierin centraal. De uitdaging die zich aandient is echter driedig:</p> <ul style="list-style-type: none">• Hoe bereik je de jeugd over dit onderwerp;• Hoe kun je de docent aansprekende hulpmiddelen aanreiken voor hun vak;• Hoe kun je er voor zorgen dat eten structureel op de onderwijsagenda komt te staan.
Systeem-innovatieve karakter?	<p>Dit onderwerp kent een groot aantal actoren met een eigen agenda. De doelgroep (jongeren) is aantoonbaar weinig of niet geïnteresseerd in het onderwerp. Het onderwijs staat sterk onder druk bij een zoektocht naar een goed werkend onderwijssysteem, waarin nog steeds niet duidelijk is welke koers moet worden gevaren: de jeugd wordt verleid meer voor bèta te kiezen, maar kiest meer en meer voor alfa en gamma. Daarin is geen ruimte voor aandacht voor voeding. In het bèta pakket is ook weinig of geen ruimte voor de niet-chemische aspecten van voeding en al helemaal niet voor niet-bèta aspecten rond beleving en kwaliteit van voeding. Docenten hebben geen tijd voor nog meer vakken, uren of begeleiding. Bij de overheid lijkt er weinig gevoel voor een sense of urgency voor dit onderwerp en voor een geïntegreerde bèta/gamma/alfa aanpak is geen draagvlak. Voeding wordt daar nog steeds meer in termen van technologie en medicalisering beleefd dan. Het onderwerp is daarmee complex met vele stakeholders die er hun eigen agenda op na houden.</p>
Looptijd	<p>Het project is gestart in 2002 en loopt vooraleerst nog naar verwachting door tot 2005.</p>
Budget en financiers	<p>InnovatieNetwerk € 75.000 (voor 2004). In dit traject wordt door de projectbetrokkenen zowel in kind als out-of-pocket meegefinancierd.</p>

Betrokken	<p>Projectleider intern: Dr. H.J. Huizing. Andere projectmedewerkers intern: n.v.t. Projectmedewerker extern: Ir. Petra M. Naber-van den Heuvel (VWO-campus Wageningen Universiteit). Andere projectbetrokkenen: Pierre Wind, Centrale Educatieve Dienst – CED, Rotterdam, GGD Rotterdam, Voedingscentrum, Stichting Kinderpostzegels Nederland, Ared Special Products, APS, diverse scholen.</p>
Begeleiding project	De begeleiding van het project vindt vanuit InnovatieNetwerk plaats door dr. H.J. Huizing.
Rol/functie Innovatie-Netwerk	Initiator en stimulator.
Werkwijze - resultaten	<p>Evaluatie van een pilot die ertoe heeft geleid dat er eind 2003 in Rotterdam een smaaklespakket is geïntroduceerd en wat daaruit geleerd kan worden In kaart brengen van ontwikkelaars en leveranciers van lespakketten op het gebied van voeding Zoeken naar leerervaringen bij het ontwikkelen en introduceren van lespakketten op scholen Het verder ontwikkelen en uitbouwen van een creatief proces bij het neerzetten van nieuwe onderwijsconcepten Het uitbouwen van een netwerk bij de ontwikkeling van een dekkend lespakket over voeding voor het onderwijs.</p>
Leerpunten	Er is op meerdere plaatsen behoefte aan aansprekende onderwijsconcepten en inzicht hoe ideeën over onderwijs op de kaart en op de agenda kunnen worden gezet.
(geplande) Communicatie	Via verspreiding van leerervaringen en concepten.
Vervolg	Ja.

Thema: Voeding voor een gezonde samenleving Datum: 8 oktober 2003	
Doel project	<p>Winkels en supermarkten zijn er doorgaans op ingericht om hun klanten te verleiden tot een koopgedrag dat goed is voor de omzet. Het aanzetten van de klant tot een koopgedrag dat leidt tot de aanmoediging van aankoop van duurzame producten is doorgaans niet aan de orde. Ook winkels en supermarkten die de consument aanzetten tot een gezond en verantwoord voedingsgedrag zijn schaars (als ze er al zijn). De logistiek in de winkels zit meestal zodanig in elkaar dat de klant wordt aangemoedigd om hoogcalorische en ongezonde producten te kopen naarmate de kassa nadert: wachtend in de rij lonkt snoep en rookgerei in plaats van groente en fruit. Ook is er vaak slecht nagedacht over de manier waarop de klant zijn kar moet beladen: eerst komen de verse producten, dan de zware pakken met zuivelproducten, de pakken sap, de flessen bier en wijn terwijl het andersom zou moeten.</p> <p>Toch is er erg goed nagedacht over de indeling van de winkels. Marketing speelt daarin een centrale rol. Maar zegt de Van Dale al niet dat marketing “het opstellen van plannen voor het vergroten of het behoud van omzet” is, met andere woorden, dat het eerder gaat om het zeker stellen van de kaspositie van de leveranciers (en daarmee de shareholders value) dan om de verantwoordelijkheid die het bedrijfsleven heeft naar een verantwoord koopgedrag van de klant. Ook het Poly-Marketing Zakboekje¹⁸ worstelt met dit dilemma: zij stellen dat de afnemer bij marketing centraal staat, maar willen wel de ruiltransacties bevorderen. Dit standaardwerkje zegt dan ook dat de verschillende onderwerpen worden belicht vanuit de visie van de manager, de fabrikant en de distributant. Vervolgens volgt dat er ruim aandacht wordt gegeven aan de positie en de belangen van de consument. Vanuit welke invalshoek wordt echter niet duidelijk.</p> <p>Dit project richt zich op het zoeken naar een ontwerp voor winkels en supermarkten waar de burger centraal staat. Hoe kun je een marktplaats ontwerpen waar verantwoord koopgedrag (gericht op duurzaamheid, gezond en verantwoord voedingsgedrag) wordt gestimuleerd gepaard aan de keuze van een kwalitatief hoogwaardig product.</p>
Systeem-innovatieve karakter?	Het ontwikkelen van een nieuw ontwerp voor een winkel vraagt om interactie tussen ontwerpers, psychologen, marketeers, sociologen, kennis van producten, apparatenbouwers, vormgevers, etc. In interactie kunnen deze tot en concept komen dat kan worden ingepast in bestaande transactieomgevingen (winkels en supermarkten), maar ook in een volledig nieuwe omgeving (een regionale formule, een productiebedrijf). Indien kansrijke concepten kunnen worden ontwikkeld wordt implementatie de volgende uitdaging.
Looptijd	2004 – 2006.

¹⁸ Poly-Marketing Zakboekje, A.L.M.Verbeek (red.), Arnhem, Koninklijke PBNA, 1991

Budget en financiers	InnovatieNetwerk € 75.000 (voor 2004.
Betrokken	Projectleider intern: Dr. H.J.Huizing In de ontwerpfase YD+I en andere vertegenwoordigers uit bedrijfsleven en kennis infrastructuur.
Begeleiding project	Nader in te vullen.
Rol/functie Innovatie-Netwerk	Initiator en regisseur.
Werkwijze - resultaten	In een aantal denktanks (ideevormende consortia) worden ideeën vergaard voor mogelijke concepten, die vervolgens in groepen nader worden uitgewerkt.
Leerpunten	Kennis over de manier waarop een consument kan worden aangemoedigd tot een koopgedrag waarin gezond, verantwoord en duurzaam leidend is.
Communicatie	De resultaten van het onderzoek zullen worden gepubliceerd in de vorm van een aantal goed toegankelijke essays. Gezien de nieuwheid van het onderwerp is niet uitgesloten dat vanuit de (vak)pers belangstelling voor de activiteiten gaat ontstaan.
Vervolg	In dit stadium nog niet bekend.

**Projecttitel: Productlabels met emoticons
(Jip en Janneke labels voor de voedingsindustrie)**

<p>Thema: Voeding voor een gezonde samenleving Datum: 8 oktober 2003</p>	
Doel project	<p>Veel consumenten hebben moeite met het lezen van de informatie op levensmiddelen. De houdbaarheidsdatum is nog wel te begrijpen, hoewel vaak moeilijk op de verpakking te vinden. Of een product duurzaam is geproduceerd (hoeveel energie is bij voorbeeld gebruikt tijdens de productie), is door de consument vrijwel niet te achterhalen. Ook of een product biologisch is geproduceerd, is veelal moeilijk te achterhalen of op waarde in te schatten. EKO keurmerken in de vorm van Skal nummers zeggen de consument meestal niets. Ook de energie-inhoud van een product (vaak aangegeven in wisselende eenheden per wisselende hoeveelheid product) vormt een probleem, terwijl dit toch een belangrijke informatie is voor de voedingswaarde. De betekenis van ~'s (~ongeveer) en E's (door de EU goedgekeurde hulpstoffen) is ook lastig. Vragen wat lecithine en emulgatoren zijn, leiden doorgaans slechts tot schouderophalen van de consument. Fraaie omschrijvingen op producten als natuurlijk, op natuurlijke wijze geproduceerd en natuuridentiek zijn verwarrend.</p> <p>Een benadering kiezen om de consument een beeld te geven van de eigenschappen of toepassing van een hulpstof in levensmiddelen door deze te vergelijken met andere toepassingen is niet fair en eveneens verwarrend. Caseïne zit in kaas. Dat je daarvan ook verpakkingsmateriaal kunt maken, of dat het in verf zit of dat je er zelfs knoopjes van kunt maken is geen relevante informatie. Dat sommige ijsjes de energie-inhoud kunnen hebben van een paar stevige likken roomboter en veel onverzadigd vet bevatten is veel relevanter, maar wordt meestal niet op begrijpelijke wijze gecommuniceerd.</p> <p>Het doel van het project is om op een simpele manier over basisspecificaties bij levensmiddelen (energie-inhoud, energie gebruikt bij de bereiding, duurzame productie, houdbaarheid via T.t integratoren, enzovoort) te communiceren door middel van begrijpelijke symbolen.</p>
Systeem-innovatieve karakter?	Vereenvoudiging van feitelijk bedrijfsgevoelige informatie in een door de consument goed te begrijpen stel van symbolen zal bij diverse partijen tot grote terughoudendheid leiden om hieraan deel te nemen. Dit vraagt om een onorthodoxe aanpak, waarin maatschappelijke organisaties een vooraanstaande rol kunnen spelen.
Looptijd	2004-2006.
Budget en financiers	InnovatieNetwerk € 100.000
Betrokken	Projectleider intern: Dr. H.J.Huizing. Andere projectmedewerkers intern: n.v.t. Dit project is in de opstartfase en vraagt nog om een forse investering bij de opbouw van een geschikt netwerk.

Begeleiding project	De projectleiding is voorlopig belegd bij InnovatieNetwerk.
Rol/functie Innovatie-Netwerk	De projectleiding is voorlopig belegd bij InnovatieNetwerk.
Werkwijze - resultaten	<p><i>Fase één</i> richt zich op een consultatieronde van diverse maatschappelijke organisaties met de vraag welke productspecificaties volgens hen cruciaal zijn bij de beoordeling van een product door de consument. In <i>fase twee</i> staat centraal of een bepaalde productspecificatie éénduidig is te objectiveren en of een classificering kan worden aangebracht. <i>Fase drie</i> is het ontwerpen van eenvoudige grafische symbolen (“emoticons”) voor de geselecteerde productspecificaties met een mogelijkheid om via diverse schalen van “emoties” gradaties die corresponderen met de classificaties aan te brengen. <i>Fase vier</i> richt zich op het “pluggen” van de communicatievorm in de praktijk. In deze fase zal veel aandacht worden gegeven aan communicatie en promotie.</p>
Leerpunten	Het voorgestelde procespad is risicovol en niet conventioneel. Het is het pad van “push” in plaats van “pull”. Er wordt een grote druk gelegd bij het welslagen in het vinden van helder communiceerbare specificaties en in het realiseren van pakkende ontwerpen. Nu mag toch al worden vastgesteld dat het gehele proces van labeling iets is wat de consument wordt opgelegd: er zijn weinig of geen inspraakmogelijkheden. Dat heeft tot nu toe geleid tot een mislukte aanpak. Het hier voorgestelde pad is ingericht op een aanvallende strategie. Het moet blijken of een dergelijke koers kans van welslagen heeft. Op zich al een interessant leertraject
Communicatie	Zie hiervoor bij werkwijze – resultaten.
Vervolg	Zie hiervoor bij werkwijze – resultaten.

Projecttitel: **Analyse voedingssector:** Vergroting van het vermogen tot duurzaam innoveren van de Nederlandse Agrovoedingssector met speciale nadruk op de kritische succesfactor op het gebied van nieuwe voedingsmiddelen

Thema: Voeding voor een gezonde samenleving Datum: 8 oktober 2003	
Doel project	Doel van het project is informatie te verzamelen waarop beleidsmaatregelen kunnen worden gebaseerd om tot vergroting van het innovatievermogen en versnelling van vernieuwingen in de Nederlandse agrovoedingsindustrie te komen. Het onderzoek heeft betrekking op de kritische succesfactoren voor de inrichting van een internationaal concurrerend innovatiesysteem in (de verschillende ketens van) de Nederlandse agrovoedingssector en op basis hiervan vervolgens beleidsinstrumenten te kunnen ontwikkelen om in dit proces te sturen.
Systeem-innovatieve karakter?	<p>De meest succesvolle bedrijven blijken vaak niet de bedrijven te zijn met de goedkoopste inputs, maar de bedrijven die de capaciteit hebben om zich te continu te verbeteren en in staat zijn continu te innoveren. Innovatiegedreven groei kenmerkt zich door vernieuwing en creatie van hoogwaardige toegevoegde waarde. Echter, de voedingsmiddelenindustrie heeft zich de laatste decennia hoofdzakelijk gericht op de vermindering van de kosten. Wil de voedingsmiddelenindustrie blijven floreren dan is een snelle omschakeling van factorkosten-gedreven naar innovatie-gedreven groei absoluut noodzakelijk.</p> <p>De meest succesvolle bedrijven blijken vaak niet de bedrijven te zijn met de goedkoopste inputs, maar de bedrijven die de capaciteit hebben om zich te continu te verbeteren en in staat zijn continu te innoveren. Innovatiegedreven groei kenmerkt zich door vernieuwing en creatie van hoogwaardige toegevoegde waarde. Echter, de voedingsmiddelenindustrie heeft zich de laatste decennia hoofdzakelijk gericht op de vermindering van de kosten. Wil de voedingsmiddelenindustrie blijven floreren dan is een snelle omschakeling van factorkosten-gedreven naar innovatie-gedreven groei absoluut noodzakelijk.</p> <p>Welke gevolgen hebben de recente veranderingen in de kennisinfrastructuur in de agrovoedingssector gehad voor de beschikbaarheid van kennis in de bedrijven in de voedingsmiddelenindustrie?</p>
Looptijd	2003-2007.
Budget en financiers	InnovatieNetwerk € 25.000 (voor 2004). Medefinanciering vindt plaats door het Mansholt Instituut via co-financiering en in kind door de VAI en de RaboBank.

Betrokken	<p>Projectleider intern: Dr. H.J. Huizing. Andere projectmedewerkers intern: n.v.t. Projectmedewerker extern: Prof.dr. S.W.F. Omta (Bedrijfskunde, Wageningen Universiteit). Andere projectbetrokkenen: Ir. M.H. Batterink (Bedrijfskunde, Wageningen Universiteit), dr. A. Sjauw Koen-Fa (RaboBank), drs. R.D. Diamant (VAI).</p>
Begeleiding project	<p>Dagelijkse begeleiding van de leerstoelgroep bedrijfskunde van de WUR (deels nog in te stellen). Stuurgroep (nog in te stellen) en wetenschappelijke stuurgroep (nog in te stellen).</p>
Rol/functie Innovatie-Netwerk	<p>Initiator, stimulator en medefinancier.</p>
Werkwijze - resultaten	<p>Dit onderzoek naar de concurrentiepositie van de agrovoedingssector zal de gehele productie- en verwerkingsketen aan de orde stellen en complementaire analyses uitvoeren op macro- (sector), meso- (keten, netwerk) en micro- (bedrijf) niveau. In het onderzoek zullen de verschillende analyseniveaus in onderlinge samenhang worden behandeld door macro-onderzoek te relateren aan op micro-data gebaseerd onderzoek en onderzoek op ketenniveau.</p> <p>In een sectoranalyse wordt gekeken naar factoren die de ontwikkelingen in de sector verklaren. De analyse wordt uitgevoerd door een analyse van de statistische bestanden van de EU, OESO, gegevens over uitgaven aan R&D, octrooigegevens en de NBER patent citations database. Voorts zal gebruik worden gemaakt van de EU-studie van Malerba naar 'sectoral systems of innovation'.</p> <p>De ontwikkelingen op sectorniveau worden in verband gebracht met de concepten aangaande in clusters opererende bedrijven. Ook de rol van de Nederlandse kennisinfrastructuur, mede in relatie tot het buitenland, zal worden bekeken. Op keten- en netwerk-niveau zullen we gebruik maken van de uitkomsten van gerealiseerde AKK-innovatieprojecten. Tevens zal er een survey worden opgezet om op bedrijfsniveau inzicht te krijgen in het proces van innovatiekenniscreatie en- diffusie.</p> <p>Om de bovenstaande doeleinden te realiseren gebruiken we twee soorten informatie:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Een gerichte survey, waarbij individuele bedrijven worden ondervraagd over de werking van het innovatieproces binnen het bedrijf (het proces van innovatie/kenniscreatie en -diffusie (subjectieve aanpak) en in samenwerking met andere bedrijven. 2. Een analyse van statistische gegevens, voor de (sub) sector (en) als geheel en, voor zover beschikbaar, op basis van geanonimiseerde micro- data (objectieve aanpak). <p>Als resultaten van de studie worden voorzien:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Kennis over de sterke en zwakke kanten van het innovatiesysteem in de voedingsmiddelenindustrie; • Objectivering van de waarde van de voedingsmiddelensector voor de Nederlandse economie; • Oorzaken van de sterke en zwakke kanten;

	<ul style="list-style-type: none"> • Rol overheid bij clustervorming en innovaties in de voedingsmiddelenindustrie; • Inzicht in de werking van het innovatiesysteem; • Aanbevelingen voor verbetering.
Leerpunten	In de verschillende fasen van het onderzoek worden meerdere leermomenten voorzien.
Communicatie	Gaandeweg het traject zal een scala aan verschillende communicatievormen worden toegepast. Voor de presentaties van de wetenschappelijke resultaten zijn de vormen van communicatie vooral in de trend van posters, artikelen en uiteindelijk een proefschrift. Verder zal naar een vorm van popularisatie van de resultaten worden gezocht.
Vervolg	Nee.

Lerende Netwerken

1. Doel/ambitie

Als InnovatieNetwerk in 2005 in haar laatste jaar van de looptijd van haar programma is gekomen en de beslissing genomen moet worden over de continuering, is het belangrijk om dan vast te stellen of zij zowel inhoudelijk als procesmatig de goede dingen heeft gedaan. Tevens moet duidelijk zijn wat de (nieuwe) sprong voorwaarts zou moeten zijn: naar inhoud en proces.

De volgende vragen zullen in dat jaar beantwoord moeten zijn:

1. Is het gelukt om nieuwe systeeminnovatieve concepten te ontwikkelen die staan voor een duurzame oplossing (3 P's) van hardnekkige maatschappelijke problemen?
2. Is het gelukt om deze concepten tot een begin van uitvoering te brengen? In welke vormen is dat gelukt? Als dit niet het geval is geweest, wat waren daar dan de oorzaken van??
3. Is het zinvol om de focus op concepten in een mogelijk vervolgprogramma te handhaven??
4. Wat hebben we geleerd van de diverse aanpakvormen? Welke (al dan niet gewijzigde/aangepaste) aanpak zullen we in de toekomst hanteren?
5. Wat voor competenties (kennis, vaardigheden, houding) hebben innovatiemanagers/stafmensen InnovatieNetwerk nu precies nodig om processen richting systeeminnovaties te initiëren, in te richten en te begeleiden. Wat betekenen dit soort processen voor de competenties voor andere participerende partijen.

De uitkomsten van de activiteiten die binnen Lerende Netwerken zijn ontplooid, moeten een bijdrage leveren aan het beantwoorden van het grootste deel van deze vragen. De antwoorden zullen in een afsluitend document worden gegeven, dat tevens als startdocument kan worden gezien voor een mogelijk vervolg van het programma.

Een apart document zal de diverse vormen van aanpak die InnovatieNetwerk heeft gehanteerd, evaluerend beschrijven. Er zullen suggesties in staan over de in de toekomst te hanteren aanpakvormen, gekoppeld aan een verzameling van te hanteren methoden en technieken. Hierbij zal vanuit de praktijk van InnovatieNetwerk tevens worden gereflecteerd op de theorie over transitie en systeeminnovaties. In deze publicatie zal ook een overzicht zijn opgenomen over welke competenties innovatie-aanpakkers, zoals de stafleden van InnovatieNetwerk, nodig hebben om projecten gericht op systeeminnovaties voor duurzame ontwikkeling te ontwikkelen en te begeleiden. Gekoppeld aan dit overzicht zullen suggesties worden gedaan om een leergang voor dit soort functies verder te ontwikkelen en te implementeren. Deze leergang zal reeds in de looptijd van InnovatieNetwerk worden opgezet.

Eén van de vragen die *niet* binnen dit thema zal worden beantwoord is de vraag of de concepten daadwerkelijk een bijdrage leveren richting een duurzame ontwikkeling, onderverdeeld naar de 3P's. Deze vraag zal binnen de inhoudelijke thema's en projecten moeten worden beantwoord.

2. Thema Lerende Netwerken focust vooral op de (proces)aanpak en competentie-ontwikkeling

In het thema Lerende Netwerken (LN) staat vooral 'het leren over en voor diverse aanpakvormen/processen' centraal. Dit betekent dat LN activiteiten zich richten op het naar boven halen van ervaringen over de processen die op thema- en op projectniveau worden ontworpen en gevolgd om daar vervolgens van te leren. Ze richten zich ook op het leren van processen die door andere organisaties, die een zelfde intermediaire

positie innemen als InnovatieNetwerk en dus ook gericht zijn op systeeminnovaties voor duurzame ontwikkeling, worden ingezet. Daarnaast zullen de activiteiten er op gericht zijn om wetenschappelijke kennis over systeeminnovaties en transities te vertalen naar een te hanteren aanpak. Ook zal een overzicht worden gemaakt over methoden en technieken die in de uitvoering van de processen kunnen worden toegepast.

De werkzaamheden binnen dit thema richten zich niet op het managen van kennis in projecten die binnen de hoofdthema's van InnovatieNetwerk worden uitgevoerd. Deze vorm van (inhoudelijk) kennismanagement moet binnen de thema's en projecten zelf plaatsvinden. LN zal wel meedenken en suggesties doen over de manier waarop je dit leerproces binnen thema's en projecten kunt faciliteren. Vervolgens zal LN kijken hoe dit gegaan is, combineert dat met algemene kennis over kennismanagement en trekt lessen voor de toekomst.

Een tweede belangrijk aandachtspunt is het, op grond van bovengenoemde leerervaringen, benoemen en ontwikkelen van competenties voor diegenen die processen ontwerpen en (laten) uitvoeren gericht op duurzame ontwikkeling.

Een derde aandachtspunt is het denken over en werken aan competenties die diverse partijen nodig hebben om goed in processen, die toe doel hebben systeeminnovaties te bewerkstelligen, te kunnen functioneren. Dit aandachtspunt rechtvaardigt de activiteiten richting diverse vormen van onderwijs.

Uiteindelijk zullen de activiteiten binnen dit thema moeten leiden tot de volgende uitkomsten:

- Beschrijvingen van 'ideaaltypische processen' richting systeeminnovaties gericht op duurzaamheid, die als leidraden en niet als voorschriften voor activiteiten/projecten gericht op systeeminnovatieve oplossingen gebruikt kunnen worden;
- Overzicht krijgen van te hanteren methoden en technieken die in de afzonderlijke stappen van zo'n ideaaltypisch traject **kunnen** worden gebruikt;
- Inzicht in de benodigde randvoorwaarden waarin zo'n traject gelopen kan worden;
- Een beschrijving van de benodigde competenties voor 'aanjagers' van systeeminnovaties zoals stafmensen van InnovatieNetwerk;
- Een beschrijving van de benodigde competenties voor de spelers (in netwerken) in zo'n traject;
- In samenwerking met andere organisaties: de opzet van een leergang voor competentie-ontwikkeling voor innovatie-aanjagers ;
- Een afsluitend document die de ambities, de aanpak en de te behalen resultaten voor een mogelijk vervolg van InnovatieNetwerk aangeven.

Om tot deze resultaten te komen is het volgende nodig:

- Monitoring en (tussentijdse) evaluatie: activiteiten binnen dit kader zijn gericht op het beschrijven en beoordelen van trajecten gericht op systeeminnovaties waardoor nieuwe (ervarings)kennis wordt verkregen over ideaaltypische processen. Tevens zal binnen deze activiteiten (nieuwe) wetenschappelijke kennis over systeeminnovatie en transities moeten worden vertaald naar concrete suggesties voor een (aangepaste) aanpak;
- Het inrichten van een kennisopslagsysteem, naast de 'openbare website', dat er uiteindelijk voor moet zorgen dat bovengenoemde soorten van informatie door diverse soorten gebruikers ontsloten kan worden;
- Het opzetten van leergang voor stafmedewerkers van programmabureaus zoals InnovatieNetwerk, gericht op het overdragen en ontwikkelen van competenties van innovatie-aanjagers;
- Het organiseren van studiedagen/themamiddagen voor de staf van InnovatieNetwerk en bij het werk van InnovatieNetwerk direct betrokkenen om met elkaar te leren (bij- en afleren) over elementen uit processen richting SI-concepten.

3. Korte terugblik 2003

3.1. Opstellen Businessplan Kennisnetwerk Systeeminnovatie (ICES/KIS-3)

In februari van dit jaar is het businessplan ingediend met de naam: 'Kennisproject NIDO/KSI. Naar een Nationaal Knowledge & Competence Centre voor de Transitie naar een Duurzame Samenleving'. Dit project heeft tot doel om nieuwe kennis te ontwikkelen over de proceskant van systeeminnovaties en transitie en die kennis te gebruiken in nieuwe projecten waarin aan deze systeeminnovaties en transitie wordt gewerkt. Het gaat dus om kennis over procesarchitectuur, systeemdenken, leerprocessen, competentieontwikkeling omtrent transitie en instrumentarium om transitie te initiëren, te begeleiden, te monitoren en te evalueren. Dit plan ligt inhoudelijk dus heel dicht bij de doelstellingen en beoogde opbrengsten van het thema 'Lerende Netwerken'.

In het plan is opgenomen een inhoudelijke en organisatorische koppeling met o.a. de projectplannen voor 'Duurzame Landbouw' en 'Systeeminnovatie ruimtegebruik'. Maar ook met andere plannen waar InnovatieNetwerk niet direct betrokken is, zijn linken gelegd.

3.2. Organisatie van themastaven

De themacoördinator heeft in overleg met de staf een aantal themastaven voorbereid. In een aantal stond 'het leren van buiten' centraal. De andere themastaven werden gebruikt om te reflecteren op het werk binnen de thema's. De volgende onderwerpen zijn de revue gepasseerd:

1. Een contextuele geschiedschrijving van technologieontwikkeling;
2. Een introductie van het 'future centre' concept en de mogelijke toepassing voor InnovatieNetwerk;
3. Ervaringen uit een systeeminnovatief project richting een pilot voor een duurzaam vervoer systeem;
4. De introductie van het monitoring- en evaluatieproject;
5. Reflectie op het werk binnen de thema's van InnovatieNetwerk.

3.3. (Groen)onderwijs en jongeren

Het werken aan systeeminnovaties vraagt om het ontwikkelen van die competenties die het mogelijk maakt om bijvoorbeeld interdisciplinair of intersectoraal te werken, of om de eigen creativiteit in het kader van toekomstverkenningen of conceptontwikkeling aan te boren. Mensen die in de toekomst in dit soort trajecten moeten participeren, zullen daar in het onderwijs (en onderzoek) op de een of andere manier op worden voorbereid. Dit betekent dat het onderwijs een onderdeel moet zijn van vernieuwingsbewegingen die reeds lopen of opgestart worden. In dit licht is ook dit jaar weer op beperkte schaal meegedacht en gewerkt aan het nader invullen van de vernieuwingsprogramma's Groene Onderwijs zoals de minister van LNV in 2002 heeft aangekondigd.

Tevens participeert de themacoördinator in een werkgroep 'toekomst' van het netwerk 'Duurzaam Hoger Onderwijs'. Doel van deze werkgroep is om 'het lange termijn denken in relatie tot duurzame ontwikkeling in het hoger onderwijs te integreren'.

3.4. Opstellen van succescriteria voor InnovatieNetwerk + wijze van meting

In het voorjaar van 2003 is een notitie voor het bestuur gemaakt waarin de criteria staan aangegeven op grond waarvan we in 2005 kunnen aangeven of we al dan niet in ons werk succesvol zijn geweest. Met die notitie anticiperen we als InnovatieNetwerk op een (externe) evaluatie die dan plaats zal hebben.

Twee projecten kunnen als verdere uitwerking van deze notitie worden gezien:

a) Het monitoring en evaluatie onderzoek

In dit onderzoek, dat uitgevoerd wordt door de UvA en SIOO, zal van een aantal grote projecten van InnovatieNetwerk de gehanteerde aanpak zo nauwkeurig worden beschreven. Het doel van deze beschrijving is ten eerste om het leerproces ten aanzien van de te hanteren aanpak in projecten gericht op systeeminnovatieve concepten nauwkeuriger te richten. Ten tweede biedt het de mogelijkheid om na reflectie de aanpak op onderdelen aan te passen. Ten derde biedt het de mogelijkheid om te reflecteren op de aanpak binnen andere projecten die binnen InnovatieNetwerk wordt gehanteerd. Uiteindelijk zal dit project leiden tot een beschrijving van één of meerdere vormen van een ideaaltypische aanpak voor systeeminnovatieve projecten. Dit onderzoek, waarin ook een aantal leerbijeenkomsten zijn opgenomen, zal een belangrijke rol spelen in het afsluitende document over 'de aanpakvormen' van InnovatieNetwerk.

b) Het Waarderings- en imago-onderzoek

Dit onderzoek, dat uitgevoerd wordt door Synovate, geeft de mogelijkheid om de beeldvorming en de waardering van de leden van ons netwerk (adressenbestand) te meten. Op grond van de uitkomsten van dit onderzoek kunnen bepaalde onderdelen van ons werkprogramma nog eens kritisch tegen het licht worden gehouden. Eind 2003 zal een eerste meting plaatsvinden. Metingen in 2004 en 2005 geven de mogelijkheid om veranderingen in waardering en beeldvorming te signaleren.

3.5. Afronding project met Paul Bos met 'Vernieuwende ondernemers'

De verkenning naar de mogelijkheden om vernieuwende ondernemers in de groene ruimte en de landbouw ervaringen te laten uitwisselen, heeft geleid tot een serie van mogelijke activiteiten. InnovatieNetwerk heeft besloten de uitvoering van deze acties niet alleen ter hand te nemen, maar ze voor te leggen aan enkele beleidsdirecties binnen LNV die met gelijksoortige acties bezig zijn.

3.6. Onderzoek en studies

Projecten waarin themacoördinator Lerende Netwerken betrokken is

1. ETC 'Interactief beleid in Alblasserwaard en Vijfheerenlanden (zie thema 3D)
 2. ETC 'Capaciteitsbevordering gebiedsgerichte systeeminnovaties' (zie thema 3D)
- Informele leeromgeving voor glastuinbouwer (zie thema Glastuinbouw)

4. Activiteiten 2004 - Voortgang lopende en opzet nieuwe projecten

Gezien de geformuleerde opbrengsten van het thema 'Lerende Netwerken', zijn een aantal projecten cruciaal, te weten het Monitorings- en EvaluatieProject (MEP) en het organiseren van het (interne en externe) leerproces.

Het grootste deel van de uitvoering van het MEP-project zal in 2004 plaatsvinden. Dit betekent dat in dit jaar de verschillende vormen van aanpak die InnovatieNetwerk in haar werk hanteert, goed gedocumenteerd en dus expliciet zullen worden. Dit expliciet maken geeft tevens de mogelijkheid om heel gericht binnen InnovatieNetwerk over de aanpak te leren en over te communiceren, maar ook om heel gericht met andere organisaties over deze aanpakvormen te leren. Het MEP-

project zal leiden tot een spin-off van allerlei activiteiten die het leren zullen bevorderen.

Een aantal van de nu voorgenomen activiteiten binnen 'Lerende Netwerken', lijken qua vorm op activiteiten die voorzien zijn in het businessplan ICES/KIS 'NIDO/Kennisnetwerk Systeeminnovaties'. Het is echter zeer de vraag of dit plan in zijn beoogde vorm door zal gaan.

InnovatieNetwerk zal in ieder geval inhoudelijk betrokken blijven bij de verdere ontwikkeling en mogelijk opstart van delen van dit programma.

4.1. Projecten met meeste prioriteit

A. Actief volgen van en deelnemen in het Monitoring en Evaluatie project (MEP) + organisatie studiedagen staf

Nu het MEP-project van start is gegaan, is het zaak om ervoor te zorgen dat de tussenresultaten regelmatig binnen de organisatie en, als dat kan, daarbuiten worden gedeeld. Het organiseren van studiedagen zal hiervoor een belangrijk hulpmiddel zijn. Tevens zal steeds bekeken moeten worden welke tussenresultaten voldoende interessant zijn om over te publiceren.

B. Begeleiden van het waarderings- en imago-onderzoek

De bedoeling is dat ieder jaar een meting onder de leden van het netwerk van InnovatieNetwerk (NAW-bestand) zal worden gehouden, om zowel het imago als de waardering van het werk van InnovatieNetwerk te meten. De uitkomsten van dit onderzoek geven de mogelijkheid om op onze activiteiten zowel naar inhoud en proces kritisch tegen het zonlicht te houden: de goede dingen blijven doen, de minder goede aanpassen.

C. Opzet van een kennisopslag systeem

In samenwerking met en op grond van ervaringen van vergelijkbare organisaties als InnovatieNetwerk zal verder moeten worden nagedacht over een systeem waarin kennis en ervaringen over systeeminnovatieve processen kunnen worden opgeslagen. Aangehaakt zal worden bij de ideevorming die zich binnen NIDO/KSI, maar ook het MEP-project, zal voltrekken.

4.2. Stimuleren intern leerproces

A. Vervolg themastaven

De themastaven voldoen aan een behoefte om binnen de staf eigen ervaringen en die van andere te delen. Daarmee gaan we dus mee door. Verkend wordt de mogelijkheid om deze themastaven uit te breiden naar themamiddagen voor direct betrokkenen bij het werk van InnovatieNetwerk (zie bij C).

B. Opzet cursus SI voor procesontwikkelaars/opdrachtgevers SI-projecten

Uit in 2003 gevoerde verkennende gesprekken met Habiforum, NIDO en AKK blijkt dat bij hen, net als bij InnovatieNetwerk, behoefte bestaat om gezamenlijk een soort leergang 'systeeminnovaties' te organiseren, speciaal gericht op mensen die eenzelfde soort rol hebben als de stafmensen van InnovatieNetwerk (aanjagers van systeeminnovaties, gericht op duurzame ontwikkeling). In deze leergang kan de combinatie van 'van elkaars ervaringen leren' en 'leren van de (transitie)wetenschap' versterkt worden. Het opzetten van een dergelijke leergang past prima in het NIDO/KSI voorstel, en kan, indien dit plan wordt gehonoreerd, in het kader daarvan worden opgezet. In de laatste maanden van 2003 wordt met de 4 genoemde organisaties een opzet gemaakt voor een dergelijke leergang.

C. Kennisverspreiding en netwerkvorming gericht op 'proceskant'

Themamiddagen voor actieve participanten op project en themaniveau, zoals trekkers van thema's en projecten, projectuitvoerders en bestuurders).

- Doel: betrekken van deze mensen in het denken over een ideaaltypische aanpak, en wat daarbij komt kijken. Inhoud: bepaalde elementen uit praktijkervaringen over het voetlicht brengen. (Voorbeeld het element 'creativiteit. Vragen die rond dit element centraal kunnen staan zijn dan bijvoorbeeld: hoe ziet een creatieve sessie eruit, wanneer doe je zoiets, met wie, wat doe je met de uitkomsten, etcetera).

Productie populair wetenschappelijk boek over aanpak in (interactieve + iteratieve) processen ten behoeve van het ontwikkelen en tot werking brengen van SI-concepten.

- Het boek zal een overzicht bieden over ervaringen van organisaties als InnovatieNetwerk bij het tot stand brengen van systeeminnovatieve veranderingen.

D. Activiteiten richting onderwijs

- Groen onderwijs: InnovatieNetwerk zal in overleg met het Ministerie van LNV (DWK) verder nagaan wat onze rol kan zijn in de door het Ministerie aangekondigde vernieuwingsprogramma's. Zoals in paragraaf 2.2 beschreven wil InnovatieNetwerk vooral een procesmatige rol vervullen in de nadere invulling van het werk voor een in te richten Programmaraad. In het komende jaar zullen één of meerdere strategische bijeenkomsten worden georganiseerd waarin duidelijk moet worden waar het op lange termijn met het groene onderwijs naar toe moet, en wat dat voor de korte termijn betekent. InnovatieNetwerk zal een bijdrage leveren aan het organiseren van deze bijeenkomsten.
- De themacoördinator zal blijven participeren in de werkgroep van het Expertisecentrum duurzame ontwikkeling (ECDO, voorheen Duurzaam Hoger Onderwijs (DHO)) waar het gaat om competentieontwikkeling over toekomstverkenningen en -onderzoek.

4.3. Historische analyse NRLO (pm – medefinanciering door COS is voorwaarde doorgang van dit project)

Met medefinanciering van de COS heeft InnovatieNetwerk een onderzoeksproject uitgezet over de rol die de NRLO in het verleden heeft gespeeld, en vooral de ontwikkeling in die rol gezien maatschappelijke ontwikkelingen. De studie zal worden uitgevoerd door de Stichting Historie der Techniek in samenwerking met de Universiteit Twente (leerstoelen 'Filosofie van wetenschap en techniek' en 'Geschiedenis van wetenschap en techniek').

Tot op heden is er weinig aandacht geweest voor de specifieke positie, rol en dynamiek van intermediaire organisaties in wetenschap- en technologiebeleid. Op basis van deze historische analyse kan worden geleerd over de (on)mogelijkheden om een effectieve rol te spelen in belangrijke veranderingen in een sector en het instrumentarium aan te passen aan veranderende omstandigheden. Met het opstellen van een essay waarin beleidsgerichte aanbevelingen worden gedaan voor sectorraden in het algemeen, en (mogelijk) InnovatieNetwerk in het bijzonder, zal het project worden afgesloten. De uitkomsten van deze studie zullen als achtergrond bij de activiteiten gericht op het evalueren van InnovatieNetwerk gebruikt worden.

5. Begroting 2004 thema Lerende Netwerken

Activiteit	Ingeschatte kosten €
Vervolg MEP-project + studiedagen	40.000
Tweede meting waarderings/imago-onderzoek	30.000
Opzet van een kennisopslagsysteem	30.000
Organisatie 2 themabijeenkomsten direct betrokkenen InnovatieNetwerk.	20.000
Activiteiten richting onderwijs	Pm
Verkenning en opzet van cursus/leergang SI voor organisaties als InnovatieNetwerk	20.000
Verkenning en opstellen plan van aanpak voor de productie van een boek over aanpak, methoden en technieken voor aanjagen SI	20.000
Historische analyse NRLO	40.000
Totaal	200.000

Projecttitel: Monitoring- en evaluatieproject

Thema: Lerende Netwerken Datum: 11 september 2003	
Doel project	Door reconstructie en documenteren van de aanpak van projecten van InnovatieNetwerk het leren over de procesaanpak bevorderen.
Systeem-innovatieve karakter?	De projecten gericht op SI zijn de objecten van dit project.
Looptijd	1 september '03 – eind 2004/begin 2005.
Budget en financiers	InnovatieNetwerk € 76.845,- voor gehele project.
Betrokken	Contactpersoon: Gertjan Fonk Alle medewerkers InnovatieNetwerk Projectleider extern: John Grin (UvA) Andere projectbetrokkenen: Anne Loeber (UvA) en Arienne van Staveren (SIOO)
Begeleiding project	
Rol/functie Innovatie-Netwerk	Opdrachtgever, financier, adviseur, mede-organisator (studiedagen),
Werkwijze + resultaten	Reconstructie enkele grote projecten (helft 2004) Intensieve observatie enkele grote projecten (tot begin 2005) Delen van ervaringen op grond van beschreven reconstructies en observaties in studiedagen met stafmedewerkers.
(Geplande) communicatie	Aandacht van (tussen)resultaten in nieuwsbrieven, en in (mogelijk) te organiseren themamiddagen/ochtenden voor direct bij InnovatieNetwerk betrokkenen.
Vervolg	Uitkomsten zullen een belangrijke input vormen voor de eindevaluatie van InnovatieNetwerk.

Projecttitel: Imago en waarderingsonderzoek

Thema: Lerende Netwerken Datum: 23 september 2003	
Doel project	Metten van waardering en imago bij leden van ons netwerk (adressenbestand).
Systeem-innovatieve karakter?	Object van deze studie: werkzaamheden van InnovatieNetwerk.
Looptijd	Ieder jaar een meting (t/m 2005).
Budget en financiers	InnovatieNetwerk € 20.000 per jaar (maximaal)
Betrokken	Synovate: Gerrita van der Veen en Frank Nelemans.
Begeleiding project	Interne projectleiding: Gertjan Fonk Interne bgl.com.: Claudi Hulshof en Ger Vos.
Rol/functie Innovatie-Netwerk	Opdrachtgever, financier en direct belanghebbende
Werkwijze - resultaten	In eerste jaar: kwalitatief onderzoek gericht op inventarisatie beoordelingscriteria + kwantitatieve meting onder leden adressenbestand. Tweede en derde jaar: herhaling kwantitatieve meting.
Leerpunten	Uitkomsten van dit onderzoek kan aanleiding geven om onderdelen van ons programma ter heroverwegen.
Communicatie	In eerste instantie intern gericht: staf en bestuur
Vervolg	N.v.t.

Projecttitel: 'Historische analyse NRLO'

Thema: Lerende Netwerken Datum: 6 oktober 2003	
Doel project	Het geven van een historische en context gerelateerde beschrijving van de rol van NRLO tot aan de start van InnovatieNetwerk
Systeem-innovatieve karakter?	Van louter onderzoeksprogrammering naar ontwikkeling en in gang zetten van systeeminnovaties.
Looptijd	Eind 2003 – midden 2005.
Budget en financiers	InnovatieNetwerk (gehele looptijd) Euro 60.000 (40.000 in 2004) COS: 40.000 (20.000 in 2004).
Betrokken	Projectleider: dr. B. van der Meulen. Uitvoerend onderzoeker: dr. F.J. Dijksterhuis. Andere betrokkenenL dr. J.W.A. Korsten, dr. A. Rip en dr. ir. J. Schot.
Begeleiding project	Interne projectleiding: Gertjan Fonk Interne bgl.cie: Ger Vos en Nanko Dijkveld Stol Extern: Hans Rutten (LNV/BSB).
Rol/functie Innovatie-Netwerk	Mede opdrachtgever, mede-financier en direct belanghebbende
Werkwijze - resultaten	Traditioneel onderzoeksproject, waarin veel ruimte voor documentenanalyse en interviews met bij de NRLO betrokken personen.
Leerpunten	Geen leerpunten over het proces. Leerpunten zitten vooral in de inhoudelijke resultaten van de studie.
Communicatie	PM
Vervolg	N.v.t.

Communicatie en Beeldvorming

1. Doel/ambitie

Sinds 1 april 2003 is de nieuwe communicatiemedewerker begonnen. Zij houdt zich met externe communicatie / PR bezig. In de communicatiestrategie die sindsdien wordt gevolgd, worden doel en ambitie als volgt verwoord:

Effectieve communicatie is cruciaal voor InnovatieNetwerk. De organisatie moet het hebben van betrokkenheid en inzet van mensen uit allerlei partijen en gremia. Zij moeten (kunnen) snappen wat we doen en willen, ze moeten zich aangetrokken voelen tot onze organisatie en uitgedaagd worden om te participeren of over ons te berichten (in geval van de media). Het doel van Innovatienetwerk is ingrijpende systeemvernieuwingen binnen voedsel en groen mogelijk te maken door concepten te bedenken die als katalysator daarvan kunnen dienen. Om dit doel te bereiken is het van groot belang dat niet alleen (en zelfs niet vooral) op abstract niveau over ingewikkelde materie wordt gecommuniceerd, maar dat ook contact wordt gezocht met de *mensen* met wie we iets willen.

Vanaf de fase waarin over projectinhoud wordt nagedacht meteen al communicatieve vragen stellen, toegankelijke taal, aantrekkelijk beeldmateriaal dat als kapstok dient om onze activiteiten aan op te hangen in het geheugen van mensen, aanwezigheid in publieke media, open het maatschappelijk debat zoeken, verrassend (juist niet volgens vaste verwachtingspatronen) communiceren, de creativiteit zoeken om *mensen* aan te spreken en niet alleen het deskundige hoofd zijn allemaal manieren die ons kunnen helpen ons werk effectiever te maken en betere resultaten te behalen.

InnovatieNetwerk beoogt door het communicatief in de schijnwerpers zetten van de zogenaamde gouden eieren (concepten / projecten die exemplarisch zijn voor wat InnovatieNetwerk doet) de identiteit en bekendheid van de organisatie te versterken.

Communicatiedoelen, doelgroepen en voornaamste middelen:

Communicatiedoelen:

1. *Bekendheid voor wat betreft identiteit organisatie, expertises en inhoud van belangrijkste activiteiten*

Doelgroep: sleutelfiguren voor InnovatieNetwerk: mensen met zeggenschap over (voort)bestaan van InnovatieNetwerk, belangrijkste bestaande netwerkcontacten uit de vierhoek

2. *Naamsbekendheid en bekendheid met identiteit van de organisatie*

Doelgroep: personen uit de vierhoek bedrijfsleven, overheid, maatschappelijke organisaties en wetenschap die betrokken zijn bij systeemvernieuwingen in landbouw, voeding en groene ruimte, andere (potentiële) partners in ons netwerk, vakpers en (in mindere mate) landelijke pers

3. *Publieke / maatschappelijke aandacht voor het werk van InnovatieNetwerk en het entameren van maatschappelijke discussies waar gewenst*

Doelgroep: beleidsmakers, journalisten (met name landelijke media), algemeen publiek

Voornaamste communicatiemiddelen:

Algemeen informerende nieuwsbronnen (zoals brochure over InnovatieNetwerk, journalistiek vormgegeven voortgangsrapportages, nieuwsbrieven, de website e.d.), de rapporten, artikelen in kranten en tijdschriften (free publicity), persberichten, publicitaire acties om gouden eieren te promoten, directe mediacontacten

2. Korte terugblik 2003

In april 2003 is – zoals eerder vermeld - een wisseling van de wacht geweest: de 'oude' communicatiemanager verliet de organisatie en de nieuwe trad aan.

- Sinds begin 2003 is gewerkt aan het *jaarverslag* van 2002. Er is bewust voor gekozen in dit jaarverslag met name onze netwerkpartners aan het woord te laten en de stijl toegankelijk, journalistieker te maken. Er zijn veel positieve reacties ontvangen over het jaarverslag, veelal in combinatie met de nieuwe folder.
- De *huisstijl* is opgeknapt doordat het logo is herzien.
- Er is een *vaandel* bedacht: een 'slogan', waar InnovatieNetwerk zich mee profileert: grensverleggend vernieuwen.
- Er is een sjabloon gemaakt dat de inhoud van de *rapporten* een professioneler aanzien geeft.
- Daarnaast is bekeken hoe de *buitenkant van de rapporten* aantrekkelijker en diverser/vrijer kan worden vormgegeven, maar onze herkenbaarheid toch gewaarborgd blijft. In de praktijk komt het neer op meer gebruik van fraai beeldmateriaal op de omslag van de rapporten.
- Bovendien is door inschakeling van externe opmaak en een *tekstcorrector* de procedure m.b.t. de totstandkoming van rapporten geprofessionaliseerd.
- Er is een nieuwe geïllustreerde *organisatiebrochure* gemaakt, waarin in kort bestek aangegeven wordt wat voor organisatie InnovatieNetwerk is, wat ze doet en hoe mensen met ons in contact kunnen komen. Dit kleine boekje heeft de functie van uitgebreid visitekaartje, met name bedoeld voor mensen die ons nog niet kennen.
- Er werden *persberichten* verspreid via het snelle digitale ANP-net, daartoe is een abonnement op ANP genomen.
- De *website* werd inhoudelijk grondig herzien. Door alleen lopende projecten te beschrijven, de stijl toegankelijker te maken en meer ruimte te maken voor nieuwsberichten die iedere week worden bijgehouden is de website actueler dan voorheen. Ook wordt beeldmateriaal, indien aanwezig, zoveel mogelijk 'aangehangen'.
- De vernieuwde website heeft er ook een belangrijke *netwerkfunctie* bij gekregen. Mensen kunnen -indien ze willen -via de website aangeven welke expertise en interesses ze hebben en zo ook andere mensen zoeken op expertise en / of interesse. Omdat een koppeling is aangebracht tussen het bestaande relatie-beheersysteem en de website zijn op deze manier tussen al onze relaties contacten te leggen via de site. Mensen beslissen zelf op welke manier ze eventueel gevonden willen worden en ze kunnen hun gegevens ook altijd weer veranderen via dezelfde website.
- Er zijn meer verschillende *nieuwsbrieven* verzonden, zowel digitaal als per post. Het gaat niet meer alleen om algemene nieuwsbrieven van de organisatie aan al haar relaties, ook worden thematische nieuwsbrieven aan deelbestanden van de relaties verzonden. Doordat het relatiebestand up-to-date is gemaakt, worden veel meer digitale nieuwsbrieven verstuurd dan voorheen. Dit gaat uiteraard een stuk sneller.
- In de opmaakstijl van de nieuwsbrieven kunnen ook *presentatieteksten* (voortgangs-rapportages) worden opgemaakt (al dan niet met beeld), toegankelijke teksten die weergeven wat een bepaald project of traject heeft opgeleverd, naar believen te gebruiken voor bijvoorbeeld het genereren van steun voor vervolgtrajecten.
- Er zijn met een zekere regelmaat *artikelen* van medewerkers in landelijke en regionale kranten verschenen. Dit levert respons op van voor ons nog onbekende mensen, goed in verband met netwerkvorming.
- Er is begonnen met het organiseren van brainstormbijeenkomsten van een *communicatieadviesgroep*. Dit zijn een aantal journalisten en communicatiemensen uit de schrijvende pers en TV, die hun licht laten schijnen over een aantal onderwerpen waar InnovatieNetwerk aan werkt. Tijdens de eerste bijeenkomst waren dit Eveline van Dijck, documentairemaker (o.a. Humanistische Omroep), Hein Hanssen (NOVA), Henk Steenhuis (Trouw) en Niko Koffeman (communicatieadviseur). Doel is

de communicatiemedewerker te ondersteunen met leuke ideeën over hoe communicatief met betreffende projecten om te gaan.

- Daarnaast is voor het eerst een *communicatietrainingsdag* georganiseerd, waarin geoefend is met diverse interviewmethoden, en dieper ingegaan is op de te volgen publicitaire strategie.
- Er is *communicatiemateriaal* gemaakt zoals presentatieborden en omslagmappen, waarin rapporten e.d. kunnen worden opgeborgen en een visitekaartje kan worden ingestoken.
- Er is een eerste documentaire *film* gemaakt ten bate van de conferentie over Nieuwe Dorpen in november 2003. Daarnaast is begonnen met het maken van een documentaire, waarin het proces van Nieuwe Dorpen (en de rol van Innovatie-Netwerk hierbij) over langere tijd in beeld gebracht wordt.
- Ook over diverse vormen van agroproductieparken is documentair beeldmateriaal ontwikkeld.
- Voor de conferentie over Nieuwe Dorpen in november 2003 is een *communicatieplan* geschreven.
- Er is een externe opdracht uitgegaan tot het verzamelen en ordenen van allerlei soorten beeldmateriaal in een *beeldarchief*.

3. Activiteiten 2004

a. Activiteiten die, reeds gestart, zullen worden voortgezet

- Dit geldt voor nagenoeg alle hierboven genoemde activiteiten. Een eenmalige actie is de actualiseringslag van de *website* geweest. Die wordt voortaan iedere week bijgehouden.
- De *netwerkfunctie van de website* is nog uit te breiden.
- De *huisstijl* zal indien gewenst nog verder worden aangepast en gemoderniseerd.
- Indien gewenst, zal een nieuwe *organisatiebrochure* worden geschreven, aangepast aan de laatste stand van zaken.
- Het streven is *meer artikelen* te publiceren in zowel dagbladen als vakbladen.
- Ook het aantal *persberichten* kan omhoog.

b. Nieuwe activiteiten

- Extra aandacht zal uitgaan naar het laten maken van aantrekkelijk beeldmateriaal (film, fotografie, illustratie).
- Het bedenken van *originele publicitaire acties*. Mogelijkheden zijn bijvoorbeeld prijsvragen.
- De *rapporten* toegankelijker en aantrekkelijker maken door een goed geschreven voorwoord (met aandacht voor actualiteit en politiek/maatschappelijke context – aantrekkelijk voor o.a. journalisten).
- Ook andere mogelijke *alternatieve manieren* naast de ‘traditionele’ rapporten *om resultaten van projecten in te gieten* (bv een reeks (opinie) artikelen in kranten of vakbladen, aandacht binnen een tv – of radioprogramma, samenwerking met bv Teleac/NOT) onderzoeken/ ontwikkelen. Deze vormen kunnen uiteraard ook binnen het project zelf een specifieke functie hebben: het samenbrengen van partijen, discussie/ maatschappelijk debat entameren e.d.
- Uitbreiden *mediabegeleiding en mediatraining*, bewustmaking van alle medewerkers van de mogelijkheden en het belang van communicatie voor het succes van Innovatienetwerk.

4. Begroting 2004

	Kosten in 1000 €
Website: redactie, ontwikkeling en beheer	20
Jaarverslag 2003	30
Tekstcorrectie rapporten	12
Brochure v.d. organisatie	8
Beeldmateriaal (documentair, illustratie, ontwerp)	125
Promotiemateriaal	5
Inhuren derden, waaronder communicatieadviesgroep	40
Onvoorzien	<u>10</u>
Totaal	250

Totale Begroting 2004

In de Rijksbegroting Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit 2004 is een totaal budget voor InnovatieNetwerk Groene Ruimte en Agrocluster opgenomen van € 4.400.000. Hiervan is € 1.200.000 bestemd voor apparaatuitgaven (personeel en materieel) en €3.200.000 voor programma-uitgaven. Omdat een deel van de in het kader van ICES/KIS verstrekte voorfinanciering in 2004 terug vloeit naar InnovatieNetwerk (ca € 250.000) is er voor programma-uitgaven in 2004 een bedrag beschikbaar van € 3.450.000.

De verdeling van het programmabudget over de thema's is als volgt:

Thema	Budget (x € 1.000, incl.BTW)
- Dynamische Duurzame Delta (3D)	1.050
- Voeding voor een Gezonde Samenleving/Agri Food Valley	450
- Transitie Duurzame Landbouw, incl. Glastuinbouw en SIR	1.100
- Lerende Netwerken	200
- Communicatie	250
- Themagebonden personele inzet	<u>400</u>
Totaal	3.450

Opmerkingen:

- De budgetten voor de thema's zijn inclusief specifiek themagebonden communicatie-uitgaven.
- Algemene communicatie-uitgaven, inclusief kosten website, en deel van de kosten in verband met ontwikkeling beeldmateriaal zijn opgenomen onder Communicatie.
- Themagebonden personele uitgaven betreft kosten trekkers, medewerker communicatie en tijdelijke aanstellingen/detacheringen ten behoeve van thema's.